

مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری

فصلنامه علمی تخصصی، سال دوم، شماره یک (پیاپی ۴)، بهار ۹۸، جلد ۲

ISSN: 2645-4424

بررسی سیر تحول و تطور مفهوم زمان در شهرسازی
از انقلاب صنعتی تاکنون
محمد اکبری ریایی

مطالعه گونه‌شناسی محلات بافت قدیم شهر بهبهان؛
با هدف ارائه معیارهای طراحی مرکز محله جدید
حسین غلامی، سلیمان احمد مرادی، ابراهیم الیاسی

تبیین شاخص‌های شهر خلاق در خیابان احمدآباد
مشهد با استفاده از مدل AHP
سیدعلی حسین پور، مهشاد امیرگیلی، امیرمحمد حفار

بررسی وضعیت سکونتگاه‌های غیررسمی در تعامل
با تغییر کاربری مرز؛ مطالعه موردی شهر بانه
علیرضا سیاف‌زاده، اسماعیل علی اکبری، یاسین محمودی

بررسی رابطه مولفه‌های آنتروپیک صوت در
فضاهای شهری با حس مکان و نقش آن در تبیین
الگوهای ساختار ذهنی شهروندان؛ نمونه مورد
مطالعه: بازار سنتی کرمان
حسین خسروی، علی حسینی آشورزاده

مطالعات طراحی شهری و پژوهش های شهری ۴

فصلنامه مطالعات طراحی شهری و پژوهش های شهری،

سال اول، شماره چهار، بهار ۱۳۹۸

ISSN: 2645-4424

صاحب امتیاز و مدیر مسئول:
میلاذ فتحی

زیر نظر شورای سردبیری
مدیر داخلی: منیژه ملائی

اعضای شورای علمی نشریه:

دکتر وحیده ابراهیم نیا؛ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

دکتر حسن اسماعیل زاده؛ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

دکتر بهرام ایمانی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی

دکتر وحید بیگدلی راد؛ عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی قزوین

دکتر رحیم حیدری چیانه؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز

دکتر بهمن صحنه؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گلستان

دکتر مؤگان طاهری تفتی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

دکتر میترا عظیمی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

دکتر محمد فرخ زاد؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گلستان

دکتر حبیب اله فصیحی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی

دکتر ابوالفضل قنبری؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز

دکتر علیرضا محمدی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی

۰۲۱ ۳۳ ۲۰ ۲۴ ۸۷
۰۲۶ ۳۴ ۴۳ ۶۹ ۵۹
۰۲۱ ۴۳ ۸۵ ۷۱ ۲۴

نشانی: کرج، بلوار امام خمینی (باغستان)، بین
خیابان پنجم و ششم، روبروی مجموعه ورزشی
انقلاب، پلاک ۷۳۵، ساختمان پرند، واحد ۱

انتشارات هنر و علوم دانشگاهی
تهران، افسریه، ۱۵ متری اول، کوچه ۲۸،
پلاک ۳۹۳ تلفن: ۰۲۱ ۳۳ ۸۴۰۷۹۳

فراخوان پذیرش مقاله

تحولات دوران جدید، موجب دگرگونی‌هایی بسیاری در میان جلوه‌های زندگی جامعه شده است. در این دوران شهرهای سنتی ما به علت سرعت بسیار زیاد تحولات، فرصت تطابق با فرهنگ جدید را پیدا نکرد. در اثر رشد سریع جمعیت شهری چند دهه گذشته این گسست خود را بیش از پیش نشان داده است و ادعایی گزافه نیست که این گسست امروزه بدل به بزرگترین آسیب معماری و شهرسازی کشور شده و چاره‌جویی صاحب‌نظران و اندیشمندان در این حوزه بسیار ضروری به نظر می‌رسد. از سوی دیگر آنچه امروز روند پژوهش‌های شهرسازی را در کشور تهدید می‌کند فعالیت جزیره‌ای محققان کشور است. در واقع مطالعات گسسته پژوهشگران و فاصله میان طرح‌های اجرایی و مطالعات دانشگاهی آسیب دیگر این حوزه بدل شده است. از این رو «نشریه مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری» با توجه به نقش موثر دانشگاهیان در یافتن راهکارهایی جهت کاهش معضلات شهرسازی کشور، بستری را برای انتشار مطالعات و پژوهش‌های صاحبان اندیشه، متخصصین، اساتید دانشگاه، مدیران، برنامه‌ریزان شهری، مهندسين و دانشجویان فراهم نموده است.

برای ارسال مقاله به نشریه لازم است تا در وب سایت نشریه به نشانی www.UDSJ.ir ثبت‌نام نموده و با ورود به پتل کاربری، مقاله خود را ثبت کنید. پس از بررسی اولیه و داوری علمی از طرف تحریریه جهت انتشار مقاله با نویسندگان رابط تماس گرفته خواهد شد.

محورهای نشریه مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری:

- برنامه‌ریزی شهری
- مبانی نظری و تاریخ شهرسازی
- مطالعات طراحی شهری
- مدیریت شهری
- گردشگری شهری
- جامعه‌شناسی شهری
- شهرسازی ایرانی و اسلامی
- شهرسازی و توسعه پایدار
- شهرسازی و اقتصاد شهری
- اخلاق حرفه‌ای، آموزش و پژوهش در شهرسازی
- ارتباط دوسویه معماری و شهرسازی
- آسیب‌های شهری و سکونتگاه‌های غیررسمی
- شهرسازی و پایداری اجتماعی و فرهنگی
- مرمت و احیای بافت‌های تاریخی شهری
- نقش محیط‌زیست و اقلیم در توسعه شهری
- مدیریت بحران و پدافند غیرعامل در شهرسازی
- مدیریت دانش و مطالعات میان‌رشته‌ای در شهرسازی

فهرست مقالات

صفحه	عنوان مقاله
۱	بررسی سیر تحول و تطور مفهوم زمان در شهرسازی از انقلاب صنعتی تاکنون محمد اکبری ریایی
۱۱	مطالعه گونه شناسی محلات بافت قدیم شهر بهبهان؛ با هدف ارائه معیارهای طراحی مرکز محله جدید حسین غلامی، سلیمان احمد مرادی، ابراهیم الیاسی
۳۵	تبیین شاخص های شهر خلاق در خیابان احمدآباد مشهد با استفاده از مدل AHP سیدعلی حسین پور، مهشاد امیرگیلکی، امیرمحمد حفار
۴۵	بررسی وضعیت سکونتگاه های غیررسمی در تعامل با تغییر کاربری مرز (مطالعه موردی شهر بانه) علیرضا سیاف زاده، اسماعیل علی اکبری، یاسین محمودی
۶۳	بررسی رابطه مولفه های آنتروپونیک صوت در فضاهای شهری با حس مکان و نقش آن در تبیین الگوهای ساختار ذهنی شهروندان؛ نمونه مورد مطالعه: بازارسنتی کرمان حسین خسروی، علی حسنی آشورزاده

مطالعات طراحی شهری
و پژوهش‌های شهری

فصلنامه علمی تخصصی مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری

سال دوم، شماره ۱ (پیاپی: ۴)، بهار ۱۳۹۸

بررسی سیر تحول و تطور مفهوم زمان در شهرسازی از انقلاب صنعتی تا کنون

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۰/۲۳

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۱/۱۷

کد مقاله: ۲۲۲۹۴

محمد اکبری ریابی^{۱*}

چکیده

تحولات تکنولوژیک در هر زمان منجر به تغییر نوع نگان انسان به مفاهیم و ظهور پارادایم های نوین شده است. ایدئولوژی های جدید، سلايق و نیازهای تازه را به دنبال دارند و انتظار پاسخ های متناسبی را می کشند. مفهوم زمان بمثابة یکی از ابعاد مهم در دانش شهرسازی همواره توسط شهرسازان از دیدگاه های متفاوتی نگریسته شده است. دوران قبل از انقلاب صنعتی با سرعت کم تحولات، نگاه فلسفی و ازلی به مفهوم زمان را پدید آورده بود؛ اما با گسترش سرعت زندگی پس از انقلاب صنعتی، مفهوم زمان از عالم انتزاع به عینیات کشانده شده و اهمیتی فراتر از طلا می یابد. تغییر نوع نگاه به زمان، راهکارهای شهرسازانه را تحت تأثیر قرار می دهد. بنابراین پژوهش حاضر با مطالعات اسنادی کتابخانه ای در حوزه تئوری های شهرسازی به دنبال یافتن پاسخ برای پرسش هایی نظیر چگونگی تحول و تطور مفهوم زمان در ساحت اندیشه شهرسازان و نیز احیاناً روند قابل تشخیص تحولات بوده است. یافته های حاصل از بررسی دیدگاه های متعدد نشان داد اگرچه بطور کلی تنوع برداشت ها از مفهوم زمان قابل تشخیص است، اما این سیر تحول با خط سیر زمانی انطباق ندارد؛ بدین معنا که نمی توان گفت در هر دوره زمانی اجماعی مابین شهرسازان در طرز تلقی از مفهوم زمان شکل گرفته است. بلکه همواره ملغمه ای از نگاه خطی، نگاه لایه ای، نگاه چرخه ای و ... در تئوری شهرسازی وجود خواهد داشت.

واژگان کلیدی: زمان، شهرسازی، ایدئولوژی، گذار پارادایم

قدر وقت ار نشناسد دل و کاری نکند
بس خجالت که از این حاصل اوقات بریم
«حافظ»

۱- کارشناس ارشد طراحی شهری دانشگاه شهید بهشتی تهران، مدرس گروه شهرسازی دانشگاه سلمان فارسی کازرون،
m.akbari@kazerunsfu.ac.ir

۱- مقدمه

هزاران سال فعالیت بشر، بر پایه سرعت ۴ کیلومتر در ساعت بود؛ پس از انقلاب صنعتی در برابر آن آهنگ، سرعت بالای خودرو در جاده‌ها، کشتی در دریاها، هواپیما در آسمان، همچنین سرعت‌های غیر قابل اندازه‌گیری تلگراف، تلفن و رادیو، قرار دارد و از این رو درک از زمان به موضوعی قابل شناسایی در جامعه تبدیل می‌گردد. به بیان هرمان مینوفسکی و اینشتین «فضا و زمان» به تنهایی، محکوم به نیستی بوده و تنها آمیزه‌ای یگانه از این دو، حیات آن را میسر می‌سازد. از این رو، دریافت تازه‌ای از آن رخ می‌دهد؛ زمان از چنان اهمیتی برخوردار می‌شود که در ذهن طراحان نوگرا به عنوان بعد چهارم فضا، چهره می‌بندد و در مفاهیمی چون سیالیت و شفافیت، متبلور می‌شود. آنان متوجه شدند که زمان، نه تنها به صورت تقویم و ساعت، در زندگی انسان نقش دارد، بلکه بر شیوه ساخت فضا نیز مؤثر است. در نتیجه این امر، تصویر سه بعدی (پرسپکتیو) دوران نوزایی (رنسانس)، به سرعت جای خود را به توافقی بصری می‌دهد.

انسان نوگرا، برای دگرگونی و دگردیسی جامعه، سیری خطی قائل می‌شود؛ از این رو به مقوله پیشرفت و عقب ماندگی پرداخته و آن را ناخودآگاه با دیدی اروپا محور و با معیارهای دانش، صنعت و خردمحوری ارزیابی می‌کند. اهمیت موضوع زمان در دوران انقلاب صنعتی و زندگی جدید باعث شد ساعت مکانیکی در قرن هجدهم بعنوان یکی از نخستین مصنوعات صنعتی ظهور یابد و پس از آن همواره برج‌های ساعت بر نقاط مسلط ارتفاعی خط آسمان شهر خودنمایی می‌کرد. زمان شروع و خاتمه کار، اهمیت مسافت طی شده در واحد زمان و بسیاری موضوعات دیگر حساسیت توجه به بحث زمان را در وضعیت جدید بیش از پیش هویدا می‌ساخت. با پیشرفت سریع تکنولوژی و گسترش حیطه علوم جدید، محیط شهری دستخوش تحولاتی ناگزیر شد. شهرسازان به تبع تغییرات، محیط شهری را با دیدگاهی نوین مورد مداخله قرار می‌دادند و جامعه نیز به تاسی از این تغییر نگرش، برخورد جدیدی با موضوع زمان طلب می‌نمود. در این نوشتار با مطالعات اسنادی-کتابخانه‌ای از طریق مطالعه متون متعدد نظری شهرسازی، جستجو نمودیم تا اولاً خط سیر تحول نگاه به مفهوم زمان و ثانیاً ریشه‌های فلسفی این تحولات را کشف کنیم.

۲- بیان مسئله

تا پیش از انقلاب صنعتی، تحولات شهرسازی سرعت تغییر آرامی را تجربه می‌کرد. ایده‌های شهرسازانه به تدریج تبدیل به محصول می‌شدند و محصولات نیز به آرامی در گذر زمان به بوته کاربست و گاهی نقد گذاشته می‌شد. برای انسان قبل از انقلاب صنعتی، زمان چندان موضوع حساسی نبود. اگرچه نمی‌توان این قطعیت را به عموم انسان‌ها تعمیم داد اما عامه شهروندان در برنامه-ریزی‌های خود عموماً ثانیه‌ها و گاهی دقیقه‌ها را چندان تعیین‌کننده نمی‌یافتند. مطالعات تاریخی نشان می‌دهد برای این افراد روزها و سال‌های گذشته، دست نیافتنی و بی بازگشت جلوه می‌نمود اما در دوران انقلاب صنعتی و پس از آن شرایط تکنولوژیکی، فلسفی و ایدئولوژیک بطور کلی عوض شد.

پس از انقلاب صنعتی و هجوم افسارگریخته کارخانه‌ها به شهرها، و تکنولوژی به زندگی مردم، کارگرانی که تا آن روز در کارگاه‌های کوچک تولیدی روستا مشغول به تهیه تعداد محدودی از محصولات بودند، موظف گردیدند تعداد زیادی از محصولات را در کارخانه‌های بزرگ و در ساعات کار طولانی که دقیقاً از زمان معین شروع و تا لحظه از پیش تعیین شده ادامه می‌یافت، تهیه نمایند. لازمه‌ی چنین بسیج گسترده‌ای از همه نیروها، بحث نظم و انضباط بود. باید چارچوبی از زمان وجود می‌داشت تا با نگاه کاپیتالیستی اقتصاد بازار، گروه زیادی از کارگران را تحت فرمان خود بدرستی هدایت می‌نمود. در چنین شرایطی موضوع نگاه به زمان در ساحت ذهن رهبران توسعه، ارزشی بیش از طلا می‌یافت؛ چنان ارزشی که هدررفت یک ذره از آن، لطمه سنگینی به ماهیت وجودی هدف موردانتظار وارد می‌آورد. در چنین جامعه‌ای، شهرسازی با ایده‌های خیابان‌های عریض و طویل، تفکیک عملکردی فعالیت‌ها و توده‌ها، شبکه شطرنجی بافت و ... وارد شد. اتوبان‌ها حرکت سریع، یکپارچه و بدون معطلی خودروها را تضمین می‌کردند؛ جدایی مناطق عملکردی صرف زمان برای دستیابی یا خدمات‌رسانی به نقاط خاص را به حداقل می‌رساند و شبکه شطرنجی بافت شهر، با حق انتخاب‌های متعدد جایگزین، یک لحظه ابطال زمان در راه‌بندان‌های احتمالی یک مسیر را از طریق میانبرهای متعدد، بی معنی می‌ساخت.

۳- بحث

۳-۱- مفهوم زمان

لغت زمان بین زبان پارسی و عربی مشترک است. در زبان پهلوی Zaman، در ایران باستان Jemana، در زبان آرامی Jamna و Zimna، در ارمنی Zhamanak و در سریانی Zabna و در عربی Zamna آمده است (واعظ جواد، ۱۳۶۲: ۴۰).

در برهان قاطع کلمه زمان به معنی فوت و مرگ آمده و در عربی مقدار فلک اعظم است^۱. خردمندان ایرانی هر یک بنا به مشرب فکری و ذوقی خود از زمان تصویری خاص نشان داده‌اند.

در ادبیات فارسی واژه «زمان» در دو معنا بکار رفته است؛ اولی زمان به معنای «وقت عرفانی» است. در این معنا «وقت» به مفهوم مجال و فرصتی برای تجربه های باطنی و درونی است. در چنین تجربه‌هایی، عارف از زمان به مفهوم متداول آن خارج می‌شود و در قلمروی وارد می‌شود که مرزهای گذشته، حال و آینده در آن فرو می‌ریزند و «حال جاودان» ظهور می‌کند. دومین تعبیر از زمان، زمان به معنای «وقت تقویمی» {متداول} است (پیشکار و ناصری، ۱۳۹۳). از کودکی در گوش ما خوانده‌اند که «وقت طلاست»^۲ و به گمان خویش ذهن ما را نسبت به زمان و چگونگی مصرف آن حساس و هوشیار ساخته‌اند، غافل از اینکه طلا را هم می‌توان ذخیره کرد و هم می‌شود آن را دوباره به دست آورد، درحالی که زمان را نه می‌توان دوباره به دست آورد و نه ذخیره کرد. چنین واقعیتی بشر را به طور تجربی به سوی مفهومی به نام «مدیریت زمان» هدایت کرده است. در طول تاریخ، با گسترش و توسعه زندگی شخصی و کاری بشری، این مفهوم ابعاد جدیدی به خود گرفته است.

فرهنگ از عناصر مادی و غیرمادی متعددی تشکیل شده است. زمان و نوع استنباط از آن، یکی از عناصر و معیارهایی است که از طریق آن می‌توان درباره کارآمد بودن و قدرت یک فرهنگ در بالندگی و خلاقیت مردمان در بستر آن قضاوت کرد. در بعضی فرهنگ‌ها زمان یک مقوله خطی و ساده و در بعضی فرهنگ‌ها یک مسأله غیرخطی و پیچیده است. این تعبیر از زمان بر نحوه استفاده و عملکرد افرادی که در چارچوب ارزشهای آن فرهنگ قرار دارند، تأثیر می‌گذارد (ابراهیمی و پیرمرادی، ۱۳۷۹).

۲-۳- زمان در نگاه فلاسفه

فلسفه را دانش «وجودشناسی» می‌دانند و یکی از قدیمی‌ترین مباحث فلسفی، مسأله ماهیت زمان بوده است. فیلسوفان در این زمینه همواره با سؤالات اساسی روبرو بوده‌اند که به نمونه‌ای از آنها اشاره می‌کنیم. آیا زمان واجب الوجود است یا ممکن الوجود؟ اگر ممکن الوجود است آیا جوهر است یا عرض؟ اگر جوهر است، جوهر مجرد است یا جوهر مادی؟ اگر عرض است آیا از مقوله کم است یا خیر؟ و ده ها سوال دیگر از این نوع...؛ پیدااست که فیلسوفان گوناگون در قلمرو تلقی از زمان دارای اختلاف نظر هستند. بعضی از فلاسفه می‌گویند زمان امری موهوم است و وجود ندارد. بعضی می‌گویند موجودی وهمی است. اصولاً زمانی وجود ندارد (جوانیخت، ۱۳۹۳؛ هایدگر، ۱۳۹۶؛ دارستانی، ۱۳۹۶)؛ برخی می‌گویند زمان عبارت از فلک الافلاک است، عده ای می‌گویند مطلق حرکت است و گروهی معتقدند حرکت فلک الافلاک است. ارسطو، فارابی و ابن سینا زمان را مقدر حرکت فلک اعظم می‌دانند (فتحی و آیت‌اللهی، ۱۳۸۸).

به طور کلی بشر، زمان خود را در دوران‌های مختلف با شیوه‌های متفاوت به پنج فعالیت مهم زیر تخصیص داده است:

۱- برای حفظ بقاء جسمانی ۲- برای بهبود شیوه تأمین نیازهای اولیه ۳- برای آموزش تخصصی و حرفه‌ای ۴- برای سیر در طبیعت و درون خویش ۵- برای درک و فهم طبیعت و زندگی (عظیمی، ۱۳۷۴).

بعد از انقلاب صنعتی، گسترش نظام صنعتی به همزمانی رفتار بشر با روند تکامل ماشین بستگی داشت. همزمان‌سازی، یکی از اصول همزمانی تمدن موج دومی محسوب می‌شد و در همه جا خارجیان، مردم دنیای صنعتی را می‌دیدند که به وسواس زمان دچار شده‌اند، زیرا پیوسته با اضطراب به ساعت هایشان نگاه می‌کنند. اما برای ایجاد این «آگاهی به زمان» و حصول همزمانی، می‌بایستی فرضیه‌های اساسی مردم درباره زمان (یا به عبارتی تصاویر ذهنی مردم درباره زمان) دگرگون می‌شد و به «نرم‌افزار نوینی» برای زمان احتیاج بود (هایدگر، ۱۳۹۶).

کشاورزان با توجه به احتیاجی که به دانستن زمان کشت و برداشت محصول داشتند، دقت قابل توجهی در اندازه‌گیری فواصل بلند زمانی مبذول می‌کردند. اما به علت اینکه روستاییان به همزمانی دقیق کار انسانی احتیاجی نداشتند، به ندرت واحدهای دقیقی برای اندازه‌گیری فواصل کوتاه زمانی ابداع کردند. آنان بطور معمول زمانه را نه به واحدهای ثابت نظیر ساعت یا دقیقه، بلکه به بخش‌های بزرگ بی‌نظم و غیردقیقی که نمایانگر زمان موردنیاز برای انجام وظایف روزمره بود تقسیم می‌کردند. یک زارع ممکن بود به فاصله زمانی معینی مثلاً به اندازه «دوشیدن یک گاو» اشاره کند. مثلاً در ماداگاسکار یک واحد پذیرفته شده زمانی به اندازه «پختن برنج» نامیده می‌شد، یا یک لحظه را «سرخ کردن یک ملخ» می‌نامیدند. انگلیسی‌ها از یک واحد زمانی به اندازه خواندن یک «دعای ربانی» (زمانی که برای خواندن یک دعا صرف می‌شد) صحبت می‌کردند.

بدین‌سان بعلا اینکه بین محله‌ها یا روستاهای همجوار دادوستدهای کمی صورت می‌گرفت و کار نیز چندان ضرورتی ایجاد نمی‌کرد، واحدهای ذهنی زمانی از جایی به جای دیگر و از فصلی به فصل دیگر تغییر می‌یافت. بعنوان مثال در قرون وسطی در

۱ برهان قاطع، تصحیح دکتر معین، ج ۲، ص ۱۰۲۹

۲ گویا ضرب المثل فارسی «وقت طلاست» ترجمه ضرب المثل انگلیسی Time is gold میباشد. این ضرب المثل را با ضرب المثل چینی که می‌گوید: «با یک کیلو طلا نمیتوانید یک ساعت وقت را بخرید!» مقایسه کنید.

اروپای شمالی، روز به ساعات مساوی تقسیم می‌شد، اما از آنجا که فواصل بین طلوع و غروب آفتاب از روزی به روز دیگر فرق می‌کرد «یک ساعت» ماه دسامبر کوتاه‌تر از یک ساعت ماه مارس یا ژوئن بود؛ اما به‌جای فواصل مبهم نظیر، به اندازه یک دعای زبانی، جوامع صنعتی به واحدهای بسیار دقیق مثل ساعت، دقیقه یا ثانیه نیاز داشتند؛ این واحدها می‌بایست استاندارد بوده و از فصلی به فصل دیگر و از جامعه‌ای به جامعه دیگر غیرقابل تغییر باشند.

امروزه سراسر جهان بطور دقیق به مناطق جغرافیایی، با زمان و نصف النهار معین تقسیم شده است. ما از «زمان استاندارد» سخن می‌گوییم. خلبانان سراسر جهان زمان «زولو» یعنی زمان میانگین گرینویچ را زمان مرجع قرار می‌دهند. طبق قرارداد بین المللی، گرینویچ در انگلستان مبدأ قرار گرفت که تمام تفاوت‌های زمانی بر مبنای آن سنجیده می‌شود. میلیونها نفر از مردم بطور هماهنگ، گویی تحت اراده‌ای واحد، به تناوب ساعت‌هایشان را یک ساعت به عقب یا جلو می‌کشند. هرچند احساس درونی و ذهنی ما (زمان درونی) دربارهٔ حوادث و امور ممکن است به ما بگوید که زمان آهسته و به کندی یا همچون برق سریع می‌گذرد. با این حال امروزه در همهٔ شرایط «یک ساعت» همان یک ساعت واحد، قابل تبدیل و استاندارد شده است.

تمدن موج دوم تنها زمان را به فواصل دقیق‌تر و استاندارد تقسیم نکرد، بلکه این فواصل را در خط مستقیمی جای داد که از گذشته بی‌آغاز تا آینده بی‌نهایت امتداد دارد. در واقع، این پیش فرض که زمان مانند یک خط است آنچنان در افکار ما نفوذ کرده است که برای آن عده از ما که در جوامع موج دوم پرورش یافته‌ایم تصور خلاف آن مشکل است. هنوز در بسیاری از جوامع ماقبل صنعت و بعضی جوامع موج اول- حتی امروز- زمان را به صورت دایره، نه خط مستقیم، تصور می‌کنند. در بین مایاها، بوداییها و هندوها زمان دایره وار و مکرر بود (ابراهیمی و پیرمادی، ۱۳۷۹). برای آنان، تاریخ خود را به طور بی‌پایانی تکرار می‌کند و موجودات زنده می‌توانند از طریق تناسخ و تولدهای مکرر حیات مجدد پیدا کنند.

این عقیده که زمان نظیر دایرهٔ بزرگی است در نزد هندوان از کالاهای مکرر متجسم شده که هر کدام چهار میلیارد سال طول می‌کشد و نمایندهٔ یک روز برهمایی است که با بازآفرینی آغاز و به زوال ختم می‌شود و سپس دوباره همه چیز از نو آغاز می‌گردد. اندیشهٔ زمان دایره‌وار، در عقاید افلاطون و ارسطو نیز دیده شده است. یکی از شاگردان آنان به نام ائودیموس زندگی خویش را در قالب یک لحظه که چرخش دایره‌وار خود را بطور مکرر تکرار می‌کند تصویر می‌نماید. این اندیشه بوسیلهٔ فیثاغورث تدریس می‌شد. جوزف نیدهام در کتابش به نام «زمان و انسان شرقی» به ما می‌گوید: «برای هندوان و یونانیان زمان دایره‌ای و ازلی است». علاوه بر آن، طبق نظر نیدهام در چین عقیدهٔ زمان خطی بر افکار عمومی مسلط بود؛ بطور قطع زمان دایره‌ای نیز در میان اولین فیلسوفان خیال پرور تائوئیست از مقام والایی برخوردار بوده است (هایدگر، ۱۳۹۶).

در اروپا نیز در قرون قبل از صنعتی شدن این نظریه‌ها دربارهٔ زمان مطرح بود. ویترو ریاضیدان می‌نویسد: «در سراسر قرون وسطی مفاهیم دایره‌ای و خطی زمان با یکدیگر در تعارض بودند. مفهوم خطی زمان مورد حمایت طبقهٔ تجار بود و با ظهور اقتصاد مبتنی بر پول، طرفداران بیشتری پیدا کرد. زیرا مادام که قدرت در مالکیت زمین متمرکز بود، زمان به اندازهٔ کافی در اختیار افراد بود و با دور تغییر ناپذیر خاک همبسته بود» (فتحی و آیت اللهی، ۱۳۸۸).

با قدرت گرفتن موج دوم این تعارض کهن پایان یافت و زمان خطی بر زمان دایره‌ای پیروز شد. زمان خطی به صورت زمان رایج در همهٔ جوامع صنعتی اعم از شرق و غرب مورد توجه قرار گرفت. زمان به صورت شاهراهی دیده می‌شد که از گذشته دور به حال و سپس به آینده امتداد داشت. این ادراک از زمان - که برای میلیاردها انسانی که قبل از تمدن صنعتی می‌زیستند بیگانه بود- اساس تمام برنامه‌ریزی‌های اقتصادی، علمی و سیاسی جهان را تشکیل می‌داد. خواه این برنامه‌ریزی‌ها در اتاق هیئت رئیسه «آی بی ام» یا «دفتر برنامه‌ریزی ژاپن» انجام می‌گرفت یا در فرهنگستان شوروی، به هر حال، توجه به این نکته مهم است که زمان خطی، شرط لازم برخورد واقعیت صنعتی با تکامل و پیشرفت را تشکیل می‌داد (هایدگر، ۱۳۸۳). زمان خطی، پیشرفت و تکامل را امکانپذیر ساخت، زیرا اگر زمان به جای خطی، دایره‌ای بود و حوادث به جای حرکت، در یک جهت واحد، برگشت پذیر بودند و تاریخ خود را تکرار می‌کرد، تکامل و پیشرفت جز سایه‌هایی بر دیوار زمان، چیزی بیش نبود.

«همزمان‌سازی»، «همسان‌سازی» و «خطی‌کردن» بر پیش‌فرض‌های بنیادی تمدن اثر گذاشت و تحولات وسیعی در چگونگی برخورد مردم عادی با زمان در زندگی روزمره شان بوجود نمی‌آورد. اما اگر زمان و مکان خود نیز تغییر ماهیت می‌داد، لازم بود که این دو واقعیت از نو با واقعیت صنعتی جدید سازگار شوند (تافلر، ۱۳۹۷).

۲-۴- خیزش طراحی شهری و هم‌نوایی با فناوری‌های نوین (نگاه لایه‌ای به زمان)

با مطرح شدن دغدغه‌های کیفی اندیشمندان شهرسازی در کنفرانس دانشگاه پنسیلوانیا (۱۹۵۶)، و به تبع آن تأسیس رشته طراحی شهری دانشگاه هاروارد در سال ۱۹۶۰، مباحث کیفی از قبیل رویکرد زیبایی شناسانه، تمایل به شهرسازی عملکردگرا، و گفت‌وگوهای علمی پیرامون مباحث ادراکی، به ادبیات شهرسازی افزوده گردید. با نشست و بسط این مشغله‌ها در سال‌های بعد می‌توان دهه‌های ۷۰ و ۸۰ میلادی را سال‌های طلایی شهرسازی بنامیم. شهرسازی در این دوران به سرعت خود را با تحولات تکنولوژیک

و فن‌آوری‌های بروز وفق می‌داد. این تلاش برای همسوسازی با فن‌آوری‌های نوین مورد انتقاد فن‌آیک و بسیاری از ساختارگرایان قرار گرفت (Watson et.al. 2003). فن‌آیک ایده‌ی سیر دگرگونی خطی نوگرایان را مورد انتقاد قرار داد و معتقد بود وقتی تلاش بر این است که به هر قیمتی، شهرسازی با تکنولوژی همراستا قرار گیرد، مجبور به پس‌زدن گذشته خواهد بود و در سر سودای آینده خواهد داشت؛ در هر دوی این حالت‌ها، زمان اکنون به فراموشی سپرده و مفهومی انتزاعی خواهد پذیرفت. وی بجای استفاده از اصطلاح تداوم تاریخی، عدم تداوم را بکار می‌برد و بیان می‌دارد منظور وی، هسته‌ی درونی زمان و شفافیت آن است. به اعتقاد فن‌آیک چنانچه زمان اکنون نادیده گرفته شود، حال برای افراد دست نیافتنی شده و برخورد با آینده نیز بصورت فن‌مدارانه ادامه خواهد یافت. او تلاش اعتیادگونه نوگرایان برای تمایز مابین سنتی و مدرن را نقد کرده و خواستار معتبر دانستن تجربه‌های محیطی انسان برای همه‌ی زمان‌ها بود (پاکزاد، ۱۳۹۰: ۸۲-۷۵).

ساختارگرایان هلندی با باور به این که همواره پیوندی دیالکتیکی میان رویدادها و شرایط زمانه وجود دارد، حوادثی که در گذر تاریخ رخ داده و یا در آینده رخ خواهد داد را همچون لایه‌های زمین‌شناسی می‌دانستند؛ به این معنی که هریک از رویدادها، پایه‌ای برای رویدادهای بعدی خود می‌باشد و این جابجایی معانی، از یک لایه به لایه دیگر با دگرگونی‌های فراخور ویژگی‌های زمانی، همراه است. به باور آنها این پیوند دیالکتیکی نه تنها در چگونگی تداوم رویدادها در یک برش زمانی وجود دارد، بلکه تداوم آن‌ها در گذر تاریخ را نیز دربر می‌گیرد.

کنستانتین دوکسیادیس (۱۹۶۳) بعنوان یکی از معماران مدرن، سرعت بالای تغییرات در عصر جدید را مقصر اغتشاش موجود در فرم‌های نوین می‌داند. وی معتقد بود سرعت تحول از زندگی سنتی به مدرن، به حدی بود که فرصت تطبیق را از انسان گرفت و او را در میان تیرگی، گم شده از جایگاه مکانی و زمانی خود، رها کرد. دوکسیادیس معماری را هنری پیرو روندهای جاری زمان معاصر می‌داند؛ زمانیکه پیوسته درحال تکامل بوده و متأسفانه در این زمان پرشتاب تر و شدیدتر از هر وقت دیگری دست بکار تغییر است. معماری چنین شرایطی معماری زمان تحول است. زمان از مهمترین ابعاد معماری، به شکل جنبش و حرکت نمودار می‌گردد، گویا معماری بدون زمان، تنها قطعه‌ای از یک تئاتر یا نقاشی خواهد بود (Doxiadis, 1966). این درحالیست که ادوارد هال مبحث زمان و ارتباط آن با ساختار فضا را در کتاب زبان خاموش (۱۹۷۳) مطرح می‌کند. شرح دو روش متضاد تک زمانی و چندزمانی از موضوعات اصلی آن نوشتار است. به زعم وی، تک زمانی از ویژگی‌های افراد با ارتباطات اجتماعی محدود است و باعث می‌گردد ایشان زمان را بخش‌بندی کرده، در هر قسمت تنها قادر به تمرکز بر یک هدف باشند. اما افرادی که روابط گروهی گسترده‌تری دارند، قادر خواهند بود در هر زمان روی اهداف متعددی متمرکز شده و به این طریق چندزمانی را نشان دهند. ادوارد هال معتقد است افراد با فرهنگ‌های گوناگون، ویژگی‌های زمانی مختلفی دارند که برخی را مجبور به پخشایش تلاش‌ها در طول زمان کرده و متقابلاً برخی دیگر از افراد امور را در یک زمان گردآوری خواهند کرد (هال، ۱۳۹۰).

ادموند بیکن زمان تک بعدی دوران رنسانس را نقد می‌نمود و محدود نمودن مخاطب در یک لحظه و از یک زاویه را نفی می‌کرد. به اعتقاد وی ارزش‌ها در طول زمان سلیقه‌های متفاوتی را ایجاد می‌نماید و چنانچه تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه نیازمند زمان زیاد باشد، احتمالاً تا رسیدن به اجرا، توقعات از توسعه تغییر خواهد یافت. به اعتقاد وی افزودن بعد زمانی به فضا، تغییر نگاه و تغییر رویکرد بشر را ایجاد کرده، نحوه نگرش وی به هستی را تغییر می‌دهد (پاکزاد، ۱۳۹۰). ادموند بیکن نیز معتقد است فضا-زمان باعث درک انحصاری زمان در موقعیت‌های مختلف می‌گردد و بعبارتی زمان بصورت چرخه‌وار و لایه‌ای مدام در حال ارائه تأویل‌های جدیدی از خود در قالب فضاهای سیال شهری است (Watson et.al. 2003). مشابه همین اعتقاد را در تجربیات یانگل مشاهده می‌کنیم. یانگل (۱۹۸۷) از پژوهشگران فعال حوزه شهری، برش‌های زمانی را مطرح می‌کند؛ جاییکه افراد ساکن در شهرهای پیاده‌مدار، فرصت حضور در فضا-زمان بیشتری خواهند یافت. فعالیت‌ها و جریان‌های زندگی روزانه و ماهانه در تحولند و کلیت شهر در گذر زمان دیگرگونه خواهد شد. او به اهمیت زمان بعنوان عاملی کلیدی برای شناخت رویدادهای مکانی-کارکردی در قالب یک سیستم اشاره می‌کند (Gehl, 2003).

۲-۵- سال‌های انقلاب اطلاعات و امحاء مرزهای فیزیکی (ادراک زمان)

تغییر و دگرگونی‌های شتابان ناشی از انقلاب صنعتی، پدیده زمان را چنان به رخ کشید که اندیشمندان و نظریه‌پردازان معماری و شهرسازی را در آغاز به این تصور واداشت که زمان را بعد چهارم فضا بینگارند. پیامد این گونه اندیشه، یعنی مستقل دیدن بعد زمان از انسان و امری مربوط به واقعیت، باعث شده بود تا انسان حریصانه به دنبال انتخاب‌های ناب و نوین بوده و متوجه این مهم نباشد که رفته رفته اسیر روح زمان، نوآوری و تسلیم در برابر جبر زمانه شده است. پیامدهای فضایی و محیطی چنین رویکردی نیز باعث شد تا در برداشت از زمان بازنگری شود. بی‌گمان دانش روانشناسی نیز در این روند بی‌تأثیر نبود و نشان داده بود که زمان، پدیده‌ای مستقل و جدای از انسان نیست، بلکه به ویژگی ادراک انسان وابسته است (پاکزاد، ۱۳۹۰).

افزون بر این، یورگن یودکه، از معروفترین نظریه‌پردازان فضا، زمان به عنوان بعد چهارم را به زیر سوال برد (Watson et.al, 2003). آلدوفان ایک نیز نشان داد که میان زمان ریاضی (وقت) و زمان ادراکی می‌باید تفاوت قائل شد. او به این مهم توجه داد که زمان ریاضی (مانند ثانیه، دقیقه، ساعت، هفته، ماه، سال و...) صرفاً اعتباری بوده و در خود خنثی هستند. درواقع آن چه انسان‌ها به عنوان «زمان» درک می‌کنند، وابسته به تجربه‌های آنها بوده، در قالب رویداد معنا می‌یابد. بدین معنا که کمیت زمانی (مانند سه سال و نیم پیش، نه ساعت پیش و...) برای انسان قابل یادآوری و تجسم نیست؛ در صورتیکه انسان می‌تواند همه رویدادهای زندگی خود (مانند آغاز رفتن به مدرسه، آزمون دانشگاه، ازدواج و...) را به آسانی به یاد آورده، تقدم و تأخر رویدادهای پیش و پس از آن را به تفصیل شرح دهد. از دیگر سو، درک زمان در فرهنگ‌های مختلف، متفاوت است. بدین معنا که در یک جامعه صنعتی، نه تنها دقیقه‌ها، بلکه ثانیه‌ها نیز مهم هستند، در صورتیکه در یک جامعه روستایی، حتی ساعت‌ها تأخیر نیز به‌سختی قابل تشخیص است. بازگشت دوباره به ادراکی و ذهنی دانستن ماهیت زمان، باعث شد که مفاهیمی همچون «توالی» و «سکانس» رویدادها در یک فضا و یا در رابطه میان چندفضا، در تحلیل ادراک انسان از فضاها جایگاه مهمی بیابد. به گونه‌ای که مفهوم ضربان و سرعت شهر مطرح می‌شود (پاکزاد، ۱۳۸۸). می‌شائیل تریب (۱۹۷۴) با پیروی از نظریه اطلاعات، شهر را حوزه رویدادهایی با ماهیت فیزیکی- انرژی در قالب سه بعد مکانی به همراه تغییرات زمان بیان می‌دارد. از نظر وی عملکرد و معنای هر محیط در گذر زمان متحول و دگرگون خواهد بود. بنابراین می‌شائیل تریب فرم، سیما و منظر شهری را در سیر خطی زمان مورد تحلیل قرار داده، معتقد است اطلاعات محیطی جای جای این طیف یکسویه زمانی، جای می‌گیرند و داستان زندگی شهروندی را شکل می‌دهند (Tribe, 1974).

ادوارد رلف (۱۹۷۶) پژوهشگر نام‌آشنای حوزه مکان با اشاره به پژوهشی در انگلستان که در آن ساکنان یک محل میزان دلبستگی شان به مکان را در طول زمان ارتقاء یافته بیان کرده بودند، معتقد است در عین وجود تغییرات دائمی در مکان، همواره احساسی از تداوم زمانی برای افراد وجود خواهد داشت. وی با معرفی زمان بعنوان بخشی از تجربه مکان، آنرا در قالب طیفی از بسیار متغیر تا تداوم می‌شناسد. زمان حال بیانگر آرزوهایی برای آینده است. وی در پژوهش‌های بنیادی خود پیرامون مکان، جوهر اساسی را نه در بی‌زمانی و نه در تداوم زمانی می‌داند، بلکه به اعتقاد وی همه‌ی اینها ابعادی هستند که مؤثر بر تجربه‌های ما از مکان خواهند بود. با این دیدگاه، وی نگاه خطی به زمان را نپذیرفته و معتقد به لایه‌ای بودن زمان در مباحث شهرسازی است (Relph, 2008). عقاید رلف بلحاظ ادراکی دانستن و درونی شمردن زمان در پاره‌ای جهات مشابه برداشتی است که داندل اپلپارد (Appleyard, 1976) از مفهوم زمان ارائه می‌دهد. جایی که وی بیشتر برای معرفی بعد زمان، بر زمان ادراکی تأکید می‌کند و مفهوم زمان را استنباطی شخصی در ذهن تک تک مخاطبین شهر می‌داند.

کالین رو (۱۹۷۸) به تصمیم‌گیری معماران نوگرا برای تمام شئون زندگی شهروندان می‌تازد؛ وی افسانه‌سرایی برای ابتدا یا انتهای زمان را مطرود می‌شمارد و معتقد است زمان، حال حاضر است و هرگونه تفسیر غیر، اثرات شومی برای جوامع به ارمغان خواهد آورد. کالین رو از یک سو تلاش معماران برای نوگرایی و روزآمد بودن ساختمان‌ها، و از سوی دیگر اصرار به خودنمایی تاریخی در ساختمان‌ها را نفی می‌نماید و می‌گوید مردم خواستار مشاهده تداوم زمان در شهرشان هستند. او در پاسخ به منتقدانش می‌نویسد رشد خطی زمان مردود است و علیرغم قبول توالی زمانی، باید به سازماندهی زمان بر پایه تجربه بپردازیم (Rowe, 1997). از این دیدگاه عقاید وی به نظریات فن‌آیک نزدیک است. فن‌آیک نیز معتقد بود از آنجا که مردم در حالت معمول زمان را چندان به ذهن نمی‌سپارند و آنرا بر پایه‌ی حدوث وقایع خاص، نشانه‌گذاری می‌کنند، بهتر است نگاه مقطعی و رویدادمدار را پایه سازماندهی زمان قرار دهیم (پاکزاد، ۱۳۸۸).

آموس راپاپورت (۱۹۸۲) پژوهشگر حوزه فرهنگ و معانی شهری، الگوی سیر خطی زمان را نمی‌پذیرد و معتقد است شهرسازی، بازسازماندهی چهار عنصر فضا، زمان، ارتباط و معنا است. وی سازماندهی فضا را شامل تنظیم زمان‌ها، فاصله‌ها و روابط میان مردم، مردم با اشیا و اشیا با اشیا می‌داند. راپاپورت اشاره می‌کند انسان نه تنها در فضا، بلکه در زمان نیز زندگی می‌کند و با این احتساب، سازماندهی زمان، می‌تواند به معنای بازتنظیم زمان رفتارها باشد. وی اذعان می‌دارد در فرهنگ‌های مختلف، دو گونه نگاه غالب سیر خطی زمان (اندیشه غربی) و سیر چرخه‌ای زمان (اندیشه هندی و بسیاری دیگر از فرهنگ‌ها) قابل بازیابی است. بدیهی است این دو گونه نگاه، محصولات متفاوتی را عرضه خواهند کرد (Rapoport, 1990). به بیان دیگر سرعت و ضرباهنگ اعمال انسانی، که عبارتست از نسبت وقایع در واحد زمان و پراکنش فعالیت‌ها در زمان، به دست گروه‌ها و افرادی که دارای امضاهای سرعتی متفاوتی هستند تعیین می‌شود (پاکزاد، ۱۳۸۸: ۴۱۴). در مقابل این دیدگاه، اریکا اشیپگل (۱۹۸۴) با معرفی «حس توطن» آنرا وابسته به زمان می‌شمارد و معتقد است گروهی که ترک وطن کرده یا وارد محیط جدیدی شده است، نیازمند گذر زمان خواهد بود تا به شرایط و فضای جدید خو گیرد. از نظر وی گذر زمان خطی است و هنگامیکه یک فضا به مرور زمان آکنده از خاطره‌ها و تجربه‌های مختلف گردد، تبدیل به وطن خواهد شد (Speigel, 1984). همانطور که مشخص است در این دوران پارادایم زمان به سمت ادراکی دانستن این مفهوم سوق می‌یابد. چنین گذاری را می‌توان در ارتباط معنی‌داری با دوران نوجوانی طراحی شهری و گرایش به سمت مطالعات ادراکی مفاهیم شهری در دهه‌های ۸۰ و ۹۰ قرن بیستم دانست (گلکار، ۱۳۹۱).

۳- یافته‌ها

در دانش شهرسازی همواره زمان بعنوان بستر وقوع تحولات، زمینه‌ی تطور تدریجی ایده به محصول را فراهم می‌آورد. بسیاری از شهرسازان سواى نگاه خطی، مقطعی، لایه‌ای یا دوار به موضوع زمان، آن را بعدی جدانشدنی از حدوث هر واقعه و شکل دهی به داستان زندگی اجتماعی در محیط شهری می‌دانند. واژه تاریخ همراستا با زمان و هم خانواده با آن معرفی می‌شود به این معنی که عمدتاً زمان گذشته سپری شده که اکنون بخشی از خاطرات اجتماع را تشکیل داده است به معنای تاریخ در نظر گرفته می‌شود. گروهی از شهرسازان پنداره‌ی سیرخطی زمان را در سر داشتند و برای هر واقعه یا لحظه، نقطه‌ای روی خط سیر زمان قائل بودند. این خط یکسویه یک جهته، هیچگاه بازگشت نداشت و همواره در مسیری مستقیم، داستان خلقت را به سمت سرانجام می‌کشاند.

در این مقاله مشاهده کردیم، برای شیوه‌های مختلف نگاه به زمان نمی‌توان تقدم و تأخر در نظر گرفت. درحالیکه اوج گسترش شیوه برداشت خطی از زمان را در اروپا و آمریکا شاهدیم، کانستراکتیویست‌ها که عمدتاً در روسیه متمرکز بودند، نگاه چرخه‌ای به زمان را در آثار معماری و شهرسازی خود هویدا می‌کنند. ماکت بنای یادبود بین الملل سوم (۱۹۲۰-۱۹۱۹) که توسط ولادیمیر تاتلین طراحی شد، نشانگر اعتقاد سوسیالیسم بر روند تکامل تاریخی بود. در این بنای حلزونی شکل ۳۹۰ متری زمان در تأویل به تاریخ، همواره خود را بصورت چرخه‌ای، و در سطحی هربار بالاتر، تکرار می‌کرد و در نهایت تکامل تاریخ به سوسیالیسم و کمونیسم منتهی می‌شد (قبادیان، ۱۳۹۷).

چنانکه پژوهش حاضر نشان داد پراکندگی نظرات اندیشمندان شهرسازی درخصوص مفهوم زمان بگونه‌ای است که نمی‌توان روند واضحی در تغییرات آن دید. جدول شماره ۱ به تدوین داده‌های این تحقیق پرداخته و یافته‌ها را به ترتیب زمانی خطی مرتب می‌نماید اما همانطور که مشخص است روند واضحی برای نحوه نگاه به مفهوم زمان قابل بیان نیست.

جدول شماره ۱- دیدگاه اندیشمندان حوزه شهر به مفهوم زمان در شهرسازی (منبع: نگارنده)

نام اندیشمند	دهه میلادی	دیدگاه به مفهوم زمان
ولادیمیر تاتلین	۲۰	چرخه ای رشد یابنده
اریک فن ایک	۶۰	عدم تداوم تاریخی
دوکسیادیس	۶۰	چرخه ای و پویا
ادوارد هال	۷۰	زمان های لایه ای موازی
ادموند بیکن	۷۰	نگاه خطی
میشائیل تریب	۸۰	نگاه چرخه ای
داندل اپلیارد	۸۰	زمان های لایه ای و موازی
ادوارد رلف	۸۰	نگاه چرخه ای
اریکا اشیپگل	۹۰	نگاه خطی
یانگل	۹۰	نگاه چرخه ای
کالین رو	دهه پایانی قرن بیستم	نگاه لایه ای
اموس راپاپورت	دهه پایانی قرن بیستم	زمان های موازی و لایه ای

۴- جمع‌بندی

مطالعات نوشتار حاضر نشان می‌دهد در ذهن شهرسازان موضوع زمان چه خطی و پیوسته دیده شود، چه مقطعی و گسسته و چه لایه‌ای و دوار، از اهمیت روزافزون این بعد در زندگی کنونی نمی‌توان غافل شد. با پیشرفت و توسعه علوم در قرون اخیر، ضمن بدیهی یافتن توجه به زمان، همراستا با یافته‌های جدید دانشی، مباحثی چون فضا-زمان، حس زمان و بعد چهارم محیطی مطرح شده است. در زندگی کنونی، اهمیت زمان، فراتر از وقت قراردادی و ثبت لحظه وقوع وقایع رفته است؛ امروزه فضا در گذر زمان به احساس در می‌آید و خاطرات در تداوم تاریخی علیرغم سیرخطی، در مقیاسی فراتر به تکرار و چرخش تن در می‌دهند. چراکه اگر زمان همچنان خطی می‌نمود، لزوم بررسی فعالانه تاریخ و عبرت گرفتن از آن منطقی نمی‌نمود.

در نیمه اول (قرن ۱۹ و نیمه اول قرن بیستم) تصور غالب نسبت به زمان، خطی دیدن زمان بود و این که سیری خطی برای پیشرفت زمان در نظر گرفته و تداوم تاریخی را در آن می‌جستند؛ بدین معنی که گذشته، حال و آینده را در پی یکدیگر می‌دانستند. عده‌ای نیز تفکر چرخه‌ای بودن مفهوم زمان را داشتند که در آن تاریخ خود را به صورت چرخه‌ای و دایره‌وار تکرار می‌کرد (که البته این نیز به نوعی تلویحی بر خطی دیدن زمان اشاره دارد). همانطور که گفته شد، تغییرات تکنولوژیک پس از انقلاب صنعتی چنان

شتابی داشت که موضوع زمان را بعنوان بعد چهارم از انسان مجزا ساخت. در چنین شرایطی افراد خود را درگیر زمان یافته، سردرگم و پریشان در راستای عقب نماندن از زمان افسارگسیخته تلاش می‌نمودند؛ بگونه‌ای که حتی دانش روان‌شناسی نیز با مشاهده اپیدمی اضطراب و نگرانی جاماندن از زمان، موضوع را چالش برانگیز می‌دانست.

مطالعات این پژوهش نشان می‌دهد طرز تلقی از مفهوم زمان، بعنوان انگاره‌ای سهل و ممتنع در طول زمان دچار تغییراتی شده است. مهمترین یافته این است که زمان در ساحتی قراردادی، در مکان و فرهنگی کند و در مکان و فضای دیگری می‌تواند تند در جریان باشد. این ماهیت سیال، هر دم خود را به شکلی نشان می‌دهد. بنا بر اعتقاد بسیاری از اندیشمندان، زمان را عمدتاً با وقایع قابل شناسایی می‌دانیم؛ از این رو با سرعت تحول فراوان تکنولوژی و علوم در عصر حاضر، ممکن است واقعه‌ای در گوشه‌ای از دنیا اتفاق بیافتد و تمام شود درحالی‌که در گوشه‌ی دیگر هنوز این واقعه درحال شکل‌گیری و شروع است. این موضوع می‌تواند به پیچیدگی نظریه زمان‌های موازی فیزیکدانانی همچون انیشتین و استفان هاوکینگ جلوه نماید.

در ساحت تئوری شهرسازی، پژوهش حاضر نشان داد عده‌ای مفهوم زمان را دارای خط سیری پیوسته و برخی دارای سیر مقطعی و دفعی می‌دانند. عده‌ای برای زمان حالت خطی یک جهته قائلند و عده‌ای به ماهیت چرخه‌ای و تحول‌یابنده زمان اشاره می‌کنند. گروهی از شهرسازان در نگاهی متفاوت مباحث فضا-زمان و زمان ادراکی را مطرح می‌کنند و با این تعبیر معتقدند زمان در ذهن و ادراک مخاطبین گوناگون یا در مکان‌های مختلف بصورت‌های متفاوتی معنی خواهد یافت. این تشتت آرا نشان می‌دهد اجماعی درخصوص انگاره زمان در شهرسازی مطرح نیست و فقط در تعمیمی کلی از برداشت‌ها، بصورت کاملاً اجمالی و با اغماض در انتقادات می‌توانیم بگوییم با تحول سبک زندگی در دوره‌های مختلف پیش از انقلاب صنعتی، انقلاب صنعتی، دوران انقلاب اطلاعات، دوران انقلاب زیست محیطی و جوامع محلی تاکنون، ایدئولوژی انسان‌ها و به تبع آن نگاه ایشان به مفهوم زمان دستخوش تحول گردیده است. اگر در ابتدا سرعت کم زندگی، موضوع زمان را با ارزش کمتر مطرح می‌کرد اما در مقاطع بعدی پس از افزایش سرعت زندگی بشر و انباشت دغدغه‌های وی، تخصصی شدن امور و ... امروزه لحظه‌ها و ثانیه‌ها اهمیت فراوان یافته و مقیاس سنجش زمان قرار گرفته اند. اهمیت روزافزون یافتن مفهوم زمان باعث شده این انگاره خود را با پیشرفته‌ترین علوم و جدیدترین یافته‌های علمی تطبیق دهد بگونه‌ای که امروزه ماهیت سیال زمان در قالب فضا- زمان و زمان‌های موازی مطرح می‌گردد.

تشکر و قدردانی

در پایان از زحمات تمامی کسانی که نگارنده را در تدوین این نوشتار یاری رساندند صمیمانه سپاس‌گزاری می‌کنم. از استاد گرانقدر جناب دکتر پاکزاد که اولین نسخه این پژوهش، تمرینی دانشگاهی ذیل نظر ایشان در دانشگاه شهید بهشتی تهران بود و با دقت نظر مطالب آن نوشتار را کنترل می‌نمودند، قدردانی می‌کنم. همچنین از سرکار خانم‌ها شمین گلرخ، هستی یوسفی و پاتنه آ حکیمیان که با راهنمایی هایشان مسیر تئوریک پیشرفت پروژه را هدایت نمودند بسیار متشکرم و امیدوارم این پژوهش سرآغازی برای جستجوی بنیادین مفاهیم در نظریات شهرسازی، توسط پژوهشگران و علاقمندان بعدی قرار گیرد.

منابع

- ابراهیمی دینانی، غلامحسین و محمدجواد پیرمرادی (۱۳۷۹)، «مفهوم زمان در فلسفه برگسن»، نشریه مدرس علوم انسانی، دوره ۴، شماره پیاپی ۱۷، زمستان ۱۳۷۹، صص: ۹۵-۱۰۸.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۸)، «سیر اندیشه‌ها در شهرسازی (۳): از فضا تا مکان»، چاپ اول، انتشارات شهیدی، تهران.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۹۰)، «سیر اندیشه‌ها در شهرسازی (۲): از کمیت تا کیفیت»، چاپ دوم، انتشارات آرمانشهر، تهران.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۹۰)، «سیر اندیشه‌ها در شهرسازی (۱): از آرمان تا واقعیت»، چاپ دوم، انتشارات آرمانشهر، تهران.
- پیشکار، کیان و نوشین ناصری (۱۳۹۳)، «بررسی تطبیقی مفهوم فلسفی زمان در ادبیات»، فصلنامه مطالعات ادبیات تطبیقی، دوره ۸، شماره ۳۱، پاییز ۱۳۹۳، صص: ۵۷-۴۱.
- تافر، الوین (۱۳۹۷)، «موج سوم»، ترجمه شهیندخت خوارزمی، چاپ بیست و چهارم، انتشارات فرهنگ نشر نو، تهران.
- جوانبخت، ترانه (۱۳۹۳)، «مفهوم زمان از دیدگاه هایدگر»، استخراج ۱۳۹۷. قابل دسترس در: <https://hupaa.com>
- دارستانی، حسین (۱۳۹۶)، «گذری کوتاه بر مفهوم زمان»، استخراج ۱۳۹۷. قابل دسترس در: <http://heliofizx.ir/articles>
- عظیمی، حسین (۱۳۷۴)، «بهره‌وری در فرآیند توسعه. مجموعه سخنرانیهای سمینار بهره‌وری»، سازمان بهره‌وری ملی ایران، ص ۲۲۲.

- فتحی، علی و حمیدرضا آیت اللهی (۱۳۸۸)، «زمان از دیدگاه ملاصدرا و برگسون»، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، نشریه معرفت فلسفی، سال هفتم، شماره دوم، زمستان ۱۳۸۸، صص: ۱۵۰-۱۳۱.
- قبادیان، وحید (۱۳۹۷)، «مبانی و مفاهیم در معماری معاصر غرب»، چاپ سی و دوم، انتشارات دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران.
- گلکار، کورش (۱۳۹۱)، «آفرینش مکان پایدار: تأملاتی در باب نظریه طراحی شهری»، چاپ اول، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- واعظ جواد، اسماعیل (۱۳۶۲)، «حدوث و قدم»، انتشارات دانشگاه تهران.
- هال، ادوارد (۱۳۹۰)، «زبان خاموش»، ترجمه علی نمازیان، مرکز نشر آثار علمی دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- هایدگر، مارتین (۱۳۸۳)، «مفهوم زمان و چند اثر دیگر»، ترجمه علی عبداللهی، نشر مرکزی، تهران.
- هایدگر، مارتین (۱۳۹۶)، «هستی و زمان»، ترجمه سیاوش جمادی، چاپ هفتم، انتشارات ققنوس، تهران.
- Appleyard, Donald (1976); Planning a Pluralistic City. The MIT Press.
- Speigel, Erika (1984); Identifikation in Einer Verregelten Welt in Spenelin, friedrich; gunterNagel; Hans Luz; Wohnen in den Stadten?, Berlin.
- Doxiadis, Constantinos (1966); Between Dystopia and Utopia, the Trinity College Press Hartford, Connecticut.
- Gehl, Jan and Lars Gemzoe (2003); New City Spaces. 3th reprint, Danish Architectural Press.
- Rapoport, Amos (1982); The meaning of the Built Environment, A Nonverbar communication Approach, SAGE Publication.
- Rapoport, Amos (1990); History and Precedent in Environmental Design; University of Wisconsin-Milwaukee, Plenum Press, New York.
- Relph, Edward (2008); Place and Placelessness. Reprint, Pion Limited, London.
- Rowe, Colin and Fred Koetter (1997); Collage City. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London.
- Tribe, Michael (1974); Stadtgestaltung Theorie und Praxis. Bertelsmann.
- Watson, D. & Alan Plattus & Robert G. Shibley (2003); Time Saver Standard for Urban Design. McGraw-Hill, New York.

مطالعات طراحی شهری
و پژوهش‌های شهری

فصلنامه علمی تخصصی مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری

سال دوم، شماره ۱ (پیاپی: ۴)، بهار ۱۳۹۸، جلد ۲

مطالعه گونه شناسی محلات بافت قدیم شهر بهبهان؛ با هدف ارائه معیارهای طراحی مرکز محله جدید

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۱/۲۳

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۱/۲۰

کد مقاله: ۳۸۸۴۳

حسین غلامی^{۱*}، سلیمان احمد مرادی^۲، ابراهیم الیاسی^۳

چکیده

بافت های فرسوده شهر بهبهان تلفیقی از فرصت های ویژه و شرایط بحرانی عدیده ای است که در نهایت تبدیل به یکی از پیچیده ترین صورت مسئله ها برای مدیریت شهری شده است. پژوهش حاضر تلاشی است برای تعیین شاخص های مؤثر در گونه شناسی بافت شهری بهبهان به منظور برنامه ریزی برای این بافت در حال تحول. بدین منظور، پژوهش با استفاده از مطالعات اسنادی و میدانی ابتدا به تدوین چهارچوب نظری گونه شناسی و شکل شناسی محلات شهر بهبهان می پردازد. هدف از این پژوهش، گونه شناسی مراکز محلات بهبهان است که به صورت ارگانیک ساخته شده اند و در پی آن به معیارهای گونه شناسی در طراحی مرکز محله جدیدی به عنوان محله برنامه ریزی شده می پردازیم، مبانی نظری تحقیق و عوامل و مؤلفه های مؤثر بر گونه شناسی مراکز محله، برگرفته از آثار اندیشمندان در زمینه شهرسازی درباره محلات شهری است. مدل ارزیابی در قالب پنج مؤلفه اصلی کالبدی، اجتماعی، عملکردی، ادراکی و ترافیکی صورت گرفته است، روش تحقیق در حوزه میدانی و اسنادی با استفاده از پرسشنامه، مشاهده، تحلیل ابعاد کالبدی محلات، تکنیک SWOT، هست. پس از گونه شناسی محلات به شناخت شهرستان بهبهان و مراکز محلات بافت قدیم بهبهان در قالب مؤلفه های عملکردی، کالبدی و اجتماعی پرداخته شد و در نتیجه بر اساس اطلاعات به دست آمده، به اهداف، راهبرد و سیاست ها و یا دستورالعمل های اقدامی می پردازیم.

واژگان کلیدی: گونه شناسی، شکل شناسی، بافت قدیم، مرکز محله، تکنیک سوات

۱- کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات زنجان (hossein.gholami@yahoo.com)

۲- دانشجوی دکترای معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.

۳- کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات زنجان

۱- مقدمه

موضوع شکل‌شناسی با بررسی کالبد شهری به دلایل و علل شکل‌گیری، تحولات کالبدی، استمرار و تغییر رویه‌ی این تحولات، و برنامه‌ریزی و طراحی برای آینده‌ی شکل شهر می‌پردازد. واقعیت آن است که شکل کلان‌شهرهای ایران در نیم‌قرن اخیر با نرخ بی‌سابقه‌ای متحول شده و هرچند اصول و روش‌های برنامه‌ریزی نوین در نظام شهرسازی ایران نیز در همین دوره مورد استفاده قرار گرفته است، اما برنامه‌ریزی نوین نسبت به میزان پیش‌بینی شده در طرح‌ها، تأثیر کمتری بر شیوه‌ی هدایت و نظم دهی سکونتگاه‌های جدید و همچنین نظارت بر تغییرات صورت گرفته در بافت‌های موجود داشته است. منظر کلان‌شهرها در نتیجه‌ی این عدم پیروی از برنامه‌ریزی نوین "اشکال پیچیده‌ای از موجودیت‌های فضایی را در خود ظاهر ساخته است، و باید اذعان داشت که شناخت این اشکال پیچیده کمتر مورد بررسی و تحقیق قرار گرفته است (سعیدنیا، ۱۳۷۸: ۸۴). گرچه مطالعات بسیاری درباره فرهنگ و تاریخ و شهرسازی ایران صورت گرفته، لیکن به‌ندرت تحقیقی در مورد محله‌های ایران و ساختار و نحوه شکل‌گیری آن‌ها انجام شده است. از میان این تعداد محدود تحقیقات، بسیاری تنها به توصیف تاریخ شهر و محله پرداخته‌اند، بدون اینکه بحث مهمی پیرامون شکل و ساختار محله‌ها صورت گیرد و خلا قابل توجهی درباره توضیح الگوهای فضایی و ریخت‌شناسی محله‌ها وجود دارد. آنچه در این میان ضروری به نظر می‌رسد، بررسی و تحلیل ساختار محله‌ها است که بتواند فرآیند توسعه و پیشرفت آن‌ها را شرح دهد و اطلاعات لازم در زمینه علل و چگونگی ریخت‌شناسی محله‌های تاریخی را به‌دست دهد. (پورزرگر، ۱۳۹۰: ۱۰۶).

بنابراین، برای بازیابی محله‌ای در کلانشهرهای امروز، نیاز به اجرای فرایندی است که تحقق آن در دراز مدت متصور است و مستلزم همکاری و تشریک مساعی گروه‌های مختلف علمی- حرفه‌ای در ابعاد مختلف شناخت شناسی‌انسان است. امکان هویت بخشی به محلات از مقوله‌های مهم در مباحث امروزین علوم اجتماعی است، اما به نظر می‌رسد مسأله اصلی در طراحی فضاهای امروزی، خلاء شناختی جامعه شناسانه و روانشناسانه از نیازهای پیچیده فردی و اجتماعی انسان امروز نسبت به محل سکونتش است. طراحان و برنامه‌ریزان شهری برای ارائه فضاهایی پاسخ‌دهنده نیاز به شناخت دقیق از ابعاد اجتماعی زندگی انسان شهرنشین امروز در مراحل مختلف رشد دارند، که خلاء این پژوهش‌ها در مطالعات جامعه‌شناسانه به منظور هویت بخشی به شهرهای امروزی به خوبی مشهود است (قاسمی، ۱۳۹۰: ۶-۱).

به این منظور، هدف پژوهشگر در این پژوهش، با توجه به مطالب ارائه شده به گونه‌شناسی و نحوه شکل‌گیری محلات کهن بر اساس اصول اقتصادی، فرهنگی، اعتقادی، سیاسی، اجتماعی و نیازهای محلات و ... است که بتوان بر اساس آنها و فرهنگ شهر بهبهان و اصول و راهکارهای شهرسازی جدید، مرکز محله‌ای ارایه می‌شود. سعی پژوهشگر بر آن است که بایه‌گیری از عناصر با ارزش دیروز و توجه به نیازهای امروز به ساماندهی محدوده مورد مطالعه بپردازد.

الف) چگونه می‌توان با گونه‌شناسی مرکز محلات شهر بهبهان با هدف طراحی مرکز محله جدید رسید؟

ب) چگونه ارزشهای مراکز محلات بافت قدیم را شناسایی کنیم؟

ج) آیا می‌توان با ارایه راهکار و اصول طراحی به اهداف کلان پروژه دست یافت؟

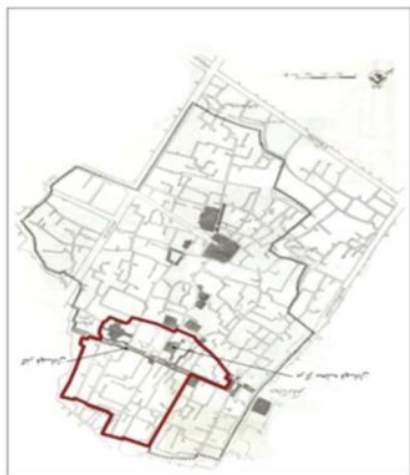
۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

این تحقیق، از بعد نظری به تجزیه و تحلیل و تبیین نظریه‌های توسعه فیزیکی محلات شهری و ساماندهی و احیایافت فرسوده محلات شهر بهبهان منظور برطرف نمودن کمبودها و نارسایی‌هایی که در بعضی از روش‌ها و الگوهای که در رابطه با شهر بهبهان وجود دارد، کمک می‌کند. مسأله فرسودگی و نوسازی بافت‌های فرسوده و طراحی محله‌های جدید در دهه اخیر تقریباً در تمام شهرهای کشور مطرح شده است، در شهر بهبهان نیز به دلیل مواجهه باروند نوگرایی سریع مانند سایر شهرها می‌توان شاهد ناکارآمدی و فرسودگی بافت‌های شهری بود. طرح‌ها، برنامه‌ها و برخوردهایی که با این مسأله در دیگر سازمان‌ها و مراجع ذیربط وجود داشته، به دلیل عدم وجود هماهنگی و مدیریت یکپارچه در ساختار مدیریت شهری کشور، ابعاد و جوانب متفاوتی پیدا کرده است، به طوری که حتی مفهوم فرسودگی در منابع متعدد، متفاوت است، علاوه بر این باوجود اهمیت این مسئله، نتایج مشخصی برای برخورد با این بافت‌ها به دست نیامده است. علاوه بر آن محله‌ها و بافت‌های یک شهر از امکانات و عوامل رشد مساوی در طول زمان برخوردار نبوده و نیستند و همین امر سبب به وجود آمدن تفاوت‌های آشکار در سیمای شهرها شده است. درحالی که شهر پایدار و توسعه یافته شهری است که درحین رشد، توسعه و ایجاد فضاهای جدید، ارتباط منطقی و منسجم بین فضاهای جدید و قدیم برقرار نموده و یکپارچگی و هویت شهر را حفظ و تقویت نماید. با وجود اهمیت این مسئله و مشکلات فراوانی که محلات بهبهان در دامن خود می‌پروراند، لازم است پیگیری جدی در این زمینه صورت‌پذیرد. از آنجا که مفهوم محله در شهرهای امروزی در حال از بین رفتن می‌باشد، این تحقیق می‌تواند با بررسی تاریخ گذشته شهر بهبهان عجین گشته و با ارایه راهکار مرکز محله‌ای با اصول شهرسازی جدید و بر اساس گونه‌شناسی مراکز قدیمی محلات بهبهان، شهر سنتی بهبهان را به گذشته خود پیوند دهد.

۳- پیشینه تحقیق (بررسی نمونه‌های داخلی و خارجی)

۳-۱- واحدهمسایگی محله فهادان (یوزداران) در شهر یزد

نمونه ایرانی محله انتخابی از شهر یزد در نظر گرفته شد. شهر یزد در مرکز ایران و در اقلیمی گرم و خشک قرار گرفته است. یزد از شهرهای تاریخی ایران می‌باشد که بر اساس نظام محله ای شکل گرفته است. محلات شهر یزد از نمونه های بسیار خوب در زمینه نظام محله ای در ایران است که برخلاف بسیاری از شهرهای دیگر، تغییرات گسترده ای در محلات آن ایجاد نشده و ساختارفضایی و اجتماعی محلات تا حدود زیادی حفظ شده است.

شکل ۱- بافت تاریخی شهر یزد و موقعیت محله فهادان (ثقه الاسلامی، ۱۳۹۲).

فهادان در شمال بافت تاریخی شهر یزد قرار دارد و توسط گذرهایی با مجموعه مرکز شهر قدیمی شامل بازار و مسجد جامع شهر یزد مرتبط می‌شود. این محله از شمال با محله آبشوره، از شرق با محله بازار نو، از غرب با محله کوشک نو و از جنوب با محلات وقت و ساعت و شاه ابوالقاسم مرتبط است. مساحت این محله نسبت به دیگر محلات در بافت تاریخی شهر یزد نسبتاً وسیع‌تر است. مرکز محله فهادان شامل بازارچه فهادان، مسجد و حمام، آب انبار، فضای باز شهری، حسینیه فهادان و دو عنصر تاریخی ارزشمند مدرسه ضیائییه و بقعه دوازده امام می‌باشد. در شکل (۱) موقعیت محله فهادان در بافت تاریخی شهر یزد نشان داده شده است. (ثقه الاسلامی، ۱۳۹۲: ۳۹).

۳-۲- محله پرواز در تبریز

محله ایگلگی (کوی پرواز): محله ایگلگی در ناحیه جنوب شرقی شهر و در نزدیکی بوستان ایگلگی - که از مهمترین تفرجگاه های مردم شهر تبریز به شمار می آید واقع شده است. محله شهرک پرواز که بخشی از محله ایگلگی است، از جمله محله های طراحی شده این شهر به شمار می آید که برنامه ریزی آن به سالهای پیش از انقلاب برمیگردد و نام محله به دلیل واگذاری زمین به کارمندان نیروی هوایی، پرواز نهاده شد.

کیفیت فرم و بافت محله پرواز: با توجه به اینکه بیش از ۹۰ درصد از بافت دارای دانه بندی متفاوت است، یکسان بودن نسبی قطعات تفکیکی بافت موجب همگنی بیشتر آن گردیده است. در بسیاری از بخش های راخلی کم تراکم محله و نیز دیگر قسمت ها که ساخت و ساز با تراکم نسبتاً بالا در دست انجام است، تناسبات ساختمان های هم جوار به طور کامل مشاهده می گردد. در این محله بلوک بندی های کوچک موجب ایجاد مسیرهای بالقوه نسبتاً کوتاه شده و نفوذپذیری بیشتری را در مقایسه با بلوک های بزرگتر فراهم ساخته است.

کیفیت دسترسی محله پرواز: در این محله به دلیل عدم پیچیدگی عناصر و رعایت سلسله مراتب به ویژه در دسترسی پیاده و مفصل بندی مناسب و طراحی کوچه هایی با عرض دو متر، قابلیت جهت یابی تا حدودی آسان یا بدون مشکل است. مسیرهای ویژه پیاده ریز در گذرهای اصلی محله و در کوچه فرعی داخل بلوک ها، تعریف شده است. در این محله به دلیل برنامه ریزی صحیح و منطقی و توجه به حرکت سواره در طراحی، معابر ویژه سواره با قابلیت دسترسی تا عرصه خصوصی مدنظر قرار گرفته اند (راد جهانبانی، ۱۳۹۰: ۳۶-۳۳).

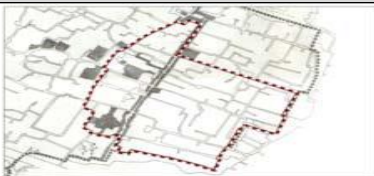
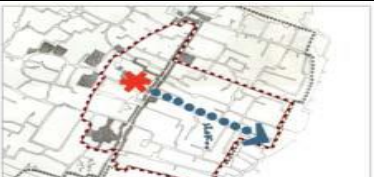
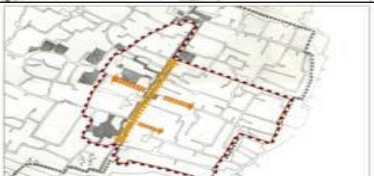
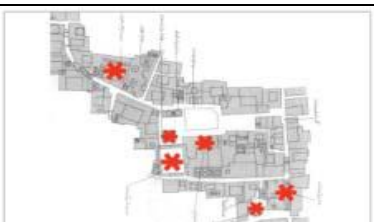
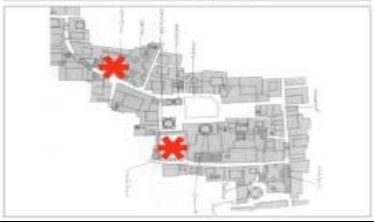

شکل ۲- محله پرواز در تبریز

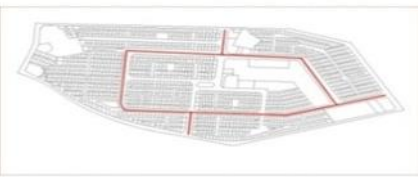
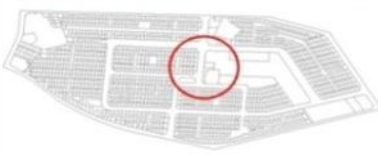
کیفیت مسکن: در این محله به دلیل نوساز بودن اغلب خانه ها و بناها، مواد و مصالح ساختمانی مقاومت مناسبی دارند و از آنها متناسب با اقلیم سرد استفاده شده است. جزئیات در نما به علت طراحی شدن اغلب بناها با تناسبات زیادی مشاهده می گردد. مسکن های این محله در بیشتر گذرهای اصلی و فرعی، نوعی همگنی و همجواری به لحاظ فرم، مصالح، تناسبات و نظایر این ها دارند.

کیفیت زیبایی شناختی: خیابان اصلی و درختان نامنظم و پراکنده در خیابان‌های محلی و محوطه سازی از طریق کاشت متراکم گل-های رنگارنگ در سرتاسر این محله مشاهده می‌شود. نورپردازی‌های رنگی در محل فضای سبز و نیز پارک‌ها و بوستان‌های موجود، جلوه‌هایی ویژه از نشانه‌های زیبایی شناختی در محیط به شمار می‌آیند. (راد جهانبانی، ۱۳۹۰: ۳۶-۳۳).

جدول ۱- بررسی کالبدی محله فهادان یزد مأخذ: (ثقه الاسلامی، ۱۳۹۲).

اصول	ویژگی‌ها	محله فهادان در شهر یزد	نقشه
قلمرو محله‌ای	تعریف قلمرو	مشخص شدن با گذرهای باریک اطراف محله و در برخی مکانها همپوشانی با دیگر محلات همجوار	
	مساحت قلمرو	حدود ۱۴ هکتار	
	فاصله مرکز تا پیرامون	حداکثر حدود ۴۰۰ متر	
	ارتباط قلمرو با واحدهای دیگر و مرکز شهر	از طریق گذر اصلی فهادان و رشته ای از گذرها و معابر	
مرکزیت	موقعیت قرارگیری مرکز محله	در مرکز جغرافیایی محله نیست	
	شکل مرکز	به صورت خطی (گذر فهادان) و متمرکز و هسته ای (مرکز محله فهادان)	
	عناصر مکز	مسجد، حسینیه، بازارچه، آب انبار و عناصر تاریخی (مسجد ضیائییه و بقعه ۱۲ امام)	
	عصر شاخص	مسجد و حسینیه (عصر فرهنگی)	
	کیفیت محصوریت	محصوریت و تعریف مرکز محله	

جدول ۲- بررسی کالبدی محله پرواز تبریز (مأخذ: نگارندگان)

اصول	ویژگی‌ها	محله پرواز در تبریز	نقشه
قلمرو محله‌ای	تعریف قلمرو	تعریف با شبکه راههای سواره در اطراف واحد همسایگی	
	مساحت قلمرو	حدود ۶۱ هکتار	
	فاصله مرکز تا پیرامون	حداکثر حدود ۵۰۰ متر	
	ارتباط قلمرو با واحدهای دیگر و مرکز شهر	از طریق گذر اصلی فهادان و رشته‌ای از گذرها و معابر	
مرکزیت	موقعیت قرارگیری مرکز محله	در مرکز جغرافیایی محله است	
	شکل مرکز	به صورت متمرکز در یک هسته	
	عناصر مرکز	پارک محله‌ای، مجتمع مسکونی، مدرسه، مرکز خرید، مجتمع ورزشی	
	عنصر شاخص	پارک محله‌ای، مدرسه، مجتمع مسکونی، مجتمع ورزشی	
	کیفیت محصوریت	محصوریت و تعریف مرکز محله	

۳-۳- واحد همسایگی در شهر جدید رادبرن

نمونه غربی مقایسه تطبیقی، یکی از واحدهای همسایگی شهر رادبرن است. رادبرن یکی از نمونه های کلاسیک استفاده از نظام واحدهای همسایگی در برنامه ریزی و طراحی و سرمشقی برای شهرسازان دوره های بعدی بوده است. شهر رادبرن در سال ۱۹۲۹ میلادی توسط دو شهرساز معروف آمریکایی به نام های کلرنس اشتاین و هنری رایت در ایالت نیوجرسی آمریکا و در فاصله ۱۶ مایلی نیویورک برای جمعیت حدود ۲۵۰۰۰ نفر ایجاد شد. این شهر از ۳ واحد همسایگی که در هر واحد حدود ۷۵۰۰ تا ۱۰۰۰۰ نفر سکونت داشتند، تشکیل شده است. حدود هر واحد همسایگی طبق شعاع عملکرد یک مدرسه ابتدایی نیم مایل یا حدود ۸۰۰ متر

تعیین شده است که بزرگتر از الگوی واحد همسایگی پیشنهادی پری است. مرکز شهر شامل مرکز خرید است که در محل ورودی اصلی شهر در نظر گرفته شده است.

شکل ۳- نقشه شهر رادبرن.

شعاع عملکرد مرکز شهر معادل یک مایل (حدود ۱۶۰۰ متر) است. در طراحی واحدهای همسایگی از ایده کلان بلوک استفاده شده است. در مرکز کلان بلوک، پارک و فضای باز وسیعی وجود دارد که در سرتاسر شهر و واحدهای همسایگی گسترده می شود. واحدهای مسکونی در اطراف یک محور سواره بن بست قرار گرفته است. در شکل (۳) نقشه شهر رادبرن و نقشه بخشی از یکی از واحدهای همسایگی شهر دیده می شود. طرح شهر رادبرن که از ویژگی های متنوعی بهره مند شده بود، الگوی جدیدی برای طراحی واحدهای همسایگی ارائه داد و تأثیرات بسیار زیادی بر شهرسازی؛ ۱۱۸، کشورهای دیگر و به ویژه اروپا بر جای گذاشت. (ثقه الاسلامی، ۱۳۹۲: ۳۹-۴۰). شهر از ۳ واحد همسایگی تشکیل شده است. موقعیت واحد همسایگی مورد بررسی با رنگ تیره در پیرامون آن مشخص شده است.

جدول ۴- بررسی کالبدی محله رادبرن در نیوجرسی (مأخذ: ثقه الاسلامی، ۱۳۹۲)

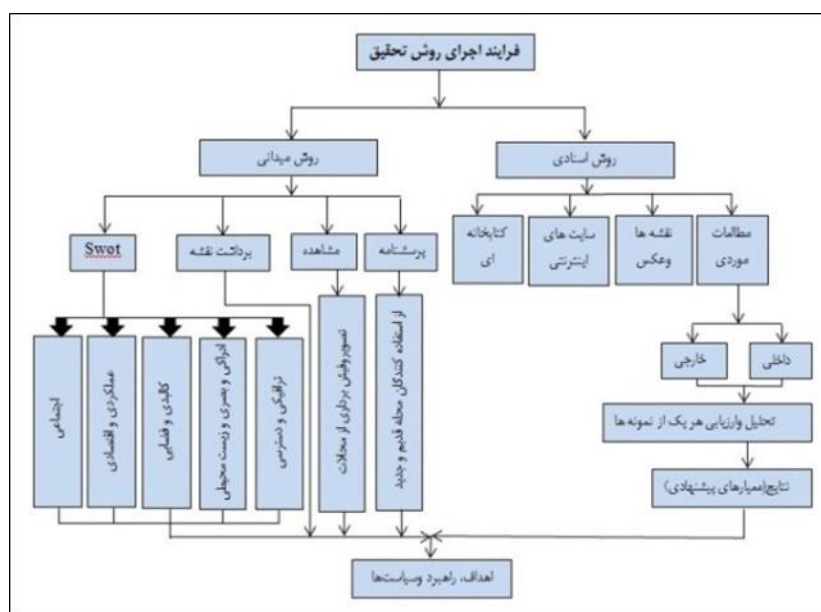
اصول	ویژگی ها	محله رادبرن در نیوجرسی	نقشه
قلمرو محله‌ای	تعریف قلمرو	تعریف با شبکه راه‌های سواره در اطراف واحد همسایگی	
	مساحت قلمرو	حدود ۱۱۰ هکتار	
	فاصله مرکز تا پیرامون	حداکثر حدود ۸۰۰ متر	
	ارتباط قلمرو با واحدهای دیگر و مرکز شهر	از طریق محور سواره گذرنده از داخل واحد همسایگی	
مرکزیت	موقعیت قرارگیری مرکز محله	تقریباً در مرکز جغرافیایی واحد همسایگی	
	شکل مرکز	به صورت متمرکز در یک هسته	

اصول	ویژگی ها	محلۀ رادبرن در نیوجرسی	نقشه
	عناصر مرکز	واحد آموزشی (دبستان) و پارک و فضای سبز	
	عنصر شاخص	واحد آموزش دبستان (عنصر آموزشی)	
	کیفیت محصوریت	محصوریت و تعریف مرکز محله	

۴- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش حاضر تحلیلی - توصیفی، برای دستیابی به شاخص‌ها از مطالعات کتابخانه‌ای، پژوهش‌های میدانی یا همان روش مشاهده، یکی از روش‌های مؤثر و کارآمد در تحقیقات موردی است. اطلاعاتی را که از این طریق می‌توان بدست آورد از طریق روش‌های دیگر کمتر می‌توان بدست آورد. زیرا این روش به محقق اجازه می‌دهد مستقیماً پدیده مورد مطالعه را ببیند و واقعیت را به صورت مستقیم و بدون واسطه درک کند (حافظ نیا، ۱۳۸۹).

جدول ۳- فرایند اجرای روش تحقیق (منبع: نگارندگان)

براین اساس روش تحقیق پژوهش حاضر عبارت است از:

- مطالعه اسنادی-کتابخانه‌ای: در این شیوه اقدام به جمع‌آوری کتب، مقالات، پژوهش‌ها، و مطالعه آنها برای تدوین چارچوب نظری، شناخت، نحوه و شیوه مطالعات انجام گرفته، درک اصول علمی مطالعه و عوامل تشکیل دهنده مرکز محلات و رابطه میان کالبد و رفتار گردید.
- مطالعات میدانی: در مرحله مطالعات میدانی، از چند روش برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شد. پرسشنامه، مشاهده، برداشت نقشه‌های کالبدی و تجزیه و تحلیل توسط جداول SWOT از جمله روش‌هایی بود که بصورت میدانی در فضاهای شهری بکار گرفته شد. در شیوه پرسشنامه از استفاده کنندگان فضا در نوع استفاده از فضاها و دلیل حضور آنان و میزان ارتباط استفاده کنندگان از محله با مرکز شهر، به منظور شناخت نیازهای مردم محل، برای ارایه راهکار در طراحی مرکز محله جدید،

در محله سوال گردید. در شیوه مشاهده اقدام به بررسی و مشاهده دقیق انواع رفتارها در فضاهای شهری شده و مستند سازی لازم در قالب عکس صورت پذیرفت. در شیوه برداشت نقشه‌های کالبدی، اقدام به برداشت فضاهای عملکردی در فضاهای محلات شهری و استفاده غالب از مراکز محلات و همچنین نوع حرکت آنان در فضا بررسی شد. در شیوه تجزیه و تحلیل، با استفاده از جداول SWOT به نقاط ضعف و قوت و فرصت و تهدید در محلات بافت قدیم پرداخته شد. نتایج حاصل مطالعات میدانی در قالب جداول اهداف، راهبرد، سیاست‌ها (دستورالعمل‌های اقدامی) می‌رسم.

۵- مبانی نظری

۵-۱- گونه شناسی شهری

پیش از ورود به مفهوم گونه شناسی^۱ دو تعریف پایه ای از بافت شهری و گونه در ابتدا معرفی می‌گردد. **بافت شهری**^۲: منظور از بافت شهری سنتزی است از تمام اجزای کالبدی. بافت شهری یک کل ارگانیک است که در سطوح وضوح متمایز قابل مشاهده است در کلیترین سطح، بافت را می‌توان سازمان خیابان‌ها و بلوک‌ها توصیف کرد (Kropf, 1996: 14). و به طور خلاصه می‌توان بافت شهری را حالات مختلف همجواری و فضاهای پر و خالی در ترکیبات مختلف و همچنین نحوه‌ی قطعه بندی اراضی مشخص کننده دانست (حبیب، ۱۳۸۴: ۴).

گونه^۳: گونه نیز مفهومی کلیدی در معماری و شهرسازی است و توسط بسیاری از نویسندگان مورد بررسی قرار گرفته است. گونه به عنوان یک مفهوم به نوع، طبقه یا دسته‌های از مردم یا گروهی از اشیاء اشاره دارد که ویژگی‌های مشخص مشترکی دارند و این ویژگی‌ها آنها را از دیگر مردم یا گروه‌های اشیاء متمایز می‌نماید (Rapoport, 1990: 48).

گونه شناسی^۴: تلاشی است برای قرار دادن مجموعه ای از اشیاء پیچیده در یک مجموعه‌ی منظم برای دستیابی به عمومیت بیشتر در جهت شناخت و برنامه ریزی. هر چند در مورد سودمند بودن همه جانبه‌ی گونه شناسی جای تردید است اما آن را می‌توان به سه منظور مفید دانست: اول، ابزار توصیف ساختار شهری بر حسب ویژگی‌های مختلف؛ دوم، ابزار تحلیل و ایجاد ارتباط میان داده های زیست محیطی و اقتصادی اجتماعی با گونه های مختلف تعریف شده و تحلیل آنها؛ و سوم، ابزار برنامه ریزی با تأمین درک عمیق از گونه های شهری، که راه را برای برنامه ریزی و طراحی مناسب تر در سطح خرد و کلان هموار می‌نماید (Radberg, 1996: 386).

۵-۲- اشاره‌ای به مکاتب گونه-ریخت شناسی شهری

مورفولوژی شهری دارای سه مکتب اصلی است که در ادامه به اختصار به آنها اشاره می‌شود (برای مطالعه‌ی شرح تفصیلی این مکاتب نک: پورمحمدی و دیگران، ۱۳۹۰).

مکتب انگلیسی^۵: بانی این مکتب، که بسیاری آن را بلندترین سنت تحقیق در مورفولوژی شهری می‌دانند «ام.آر.جی. کانزن»^۶ است. پیروان این مکتب معتقدند که مطالعه ی منظر شهری، مبنای تئوری فرآیند ساخت شهر را می‌سازد که نه تنها تاریخ توسعه شهری را توضیح می‌دهد بلکه برنامه ریزی‌های آتی را نیز هدایت می‌کند. «کانزن» روش تحلیل نقشه‌ی شهر را شامل بررسی سه عنصر خیابان، قطعه زمین و خود ساختمان می‌داند که مانند قطعات یک جورچین، درهم چفت شده‌اند. این هر سه بخش، به لحاظ تکوینی و کارکردی به هم مرتبط اند اسناد لازم برای توضیح فرم شهر شامل نقشه ی شهر، پلان نشان دهنده‌ی گونه‌های ساختمانی شهری و نقشه‌ی توصیفی کاربری زمین است و نقشه‌ی شهر باید در طول زمان و با توجه به تحولات آن تحلیل شود (تاریخی- تحولی) بخش مهمی از فعالیت کانزن مفهوم سازی شکل گیری فرم شهر است. مفاهیمی چون «واحد نقشه»، «نقشه ترکیبی شهر»، «کمر بند حاشیه‌ای» و «دوره‌ای تغییر قطعات زمین». رویکرد وی بیش از آن که ریخت شناسی باشد، به جنبه ریخت سازانه توجه دارد و بیش تر هم به همین نام، یعنی موفقیتیک شناخته می‌شود، چرا که نه تنها بر ساختار اصلی شهر، بلکه بر ابعاد زمانی و دگرگونی‌ها نیز تاکید دارد (جمالی، ۱۳۹۴: ۳).

مکتب ایتالیایی^۷: این مکتب توسط «موراتوری»^۸ در دهه‌ی ۱۹۴۰ آغاز شد وی بر این باور بود که باید ریشه های معماری را نه در طرح های تخیلی مدرنیست‌ها، بلکه در سنت منسجم تر و پیوسته تر شهر سازی که از عهد قدیم تا دهه‌ی ۱۹۳۰ حاکم بود جستجو کرد و ساختار شهرها تنها از روی سیر تاریخی و مبتنی بر گونه شناسی بناها درک می‌شود فرم شهرها برآیند عقاید، ترجیحات و اعمال

1 Typological Study

2 Urban fabric

3 Type

4 M.R.G. Conzen

5 Saverio Muratori

متعددی است که در قالب بناهای مفروض و فضای پیرامونشان متجلی شده‌اند این ساختمان ها و فضاها را میتوان در قالب گونه هایی گنجانده که چکیده ی شخصیت هر کدام است (جمالی، ۱۳۹۴: ۳).

مکتب فرانسوی: مکتب سوم در اواخر دهه ی ۱۹۶۰ در فرانسه پی ریزی شد مکتب فرانسوی همانند مکتب ایتالیایی با معماری مدرن و تاریخ ستیزی آن مخالفت می کرد و از حمایت منتقدان توانایی مثل «هنری لفور»^۱ برخوردار بود. او مدعی بود که استیلا بر فضای مادی، که شامل خود شهر نیز می شود، هدف غایی زندگی اجتماعی است. این مکتب، بین مکتب انگلیسی و ایتالیایی قرار می گیرد و به هر دو موضوع طراحی و فرآیند ساخت شهر می پردازد. هم نظریه های مربوط به فرهنگ عامه و هم نظریه های نخبگان و خواص در این مکتب مطالعه می شود این دو منبع نظری، به معماری های متفاوتی می انجامد: یکی معماری متداول زندگی روزمره و دیگری معماری تخصصی و شیوه مند متعالی آنان این واقعیت را که معماری های خاص و طبقه ی نخبه به قطع رابطه با شهر گرایش دارند، محکوم می کنند (جمالی، ۱۳۹۴: ۳).

۵-۳- شناخت شاخص های مؤثر بر گونه شناسی

الف) ساختمان / قطعه و گونه شناسی در سطح جزئی ترین عناصر،
ب) خیابان / بلوک و فضاهای باز درون بلوک و گونه شناسی مجموعه ای از ساختمانها و قطعات و خیابان های تحدید و تعریف کننده آنها (ج) محله و گونه شناسی مجموعه ای از خیابان ها و بلوک ها در محدوده ای قابل تعریف، انتخاب شود (ذاکر حقیقی و همکاران، ۱۳۸۹: ۵).

روند تغییر محلات قدیمی به محلات جدید

با تغییر محل سکونت خانواده های متمکن تر شهر به همراه خانواده هایی که در اثر افزایش تحرک اقتصادی شهرداری شرایط مادی بهتر شده اند، به فضاهای تازه ساز، شهر و محله قدیمی اعتبار مدنی خود را از دست می دهد و فضای سکونین خالی محله آماده پذیرایی خانواده های جدید می شود که نمی شناسد. در رویارویی با این چهره ی جدید و نقابی که شهر در پس آن قرار گرفته، شهرو زندگی شهری خود را نا آشنا باز می یابد. بی ریشه و تغییر شکل یافته، شهر در مجموعه ای از روابط آشفته، درهم و برهم و نامفهوم اجتماعی- فرهنگی، گرفتار می آید. در نبود مکان و نشانه عینی، در نبود محله و هویت کالبدی آن، شهروند هنوز ترجیح می دهد که خود را با انتساب به نام قدیمی و کهن محله هویت بخشد. هویت بخشیدنی ذهنی که از این پس نه در مکان بلکه در زمان معنا می یابد. عینیت شهر در تقابل با ذهنیت آن قرار می گیرد در حالی که این عینیت، چهره ای تجدید طلبانه را عرضه می دارد، آن ذهنیت در پی تعریف انسان در فضا و محیط کالبدی است در جایی که این عینیت، در پی دگرگونی های عرضی و صوری است، آن ذهنیت تحولی محتوایی و شالوده ای را طلب می کند. شهر و جامعه، تعاریف متفاوتی از فضا، مکان، انسان و رابطه ساکن و مسکون را عرضه می دارند (حبیبی، ۱۳۷۵: ۱۶۸-۱۵۸).

محلات سنتی ایران با ویژگی هایی همچون، وجود سلسله مراتب فضایی، در صورت بندی به فضاهای محله، حفظ حریم دریافت، ایجاد ورودی های تعریف شده در ابتدای هر محله، نظام تقریباً مستقل اقتصادی، خدماتی، اجتماعی، ایجاد امکانات و تجهیزات لازم در مراکز محلات، نزدیکی محل کار به محل سکونت در هر محله، وجود مرزهای فیزیکی تعریف شده (در عین امکان نفوذ پذیری به حریم محله) توسط تفاوت های قومی، نژادی، مذهبی، ساکنان هر محله با محلات اطراف یا وجود مرزهای طبیعی در تقسیم بندی های زمین شهر، وجود نشانه های خاطره انگیز همچون مساجد، امامزاده ها، میادین بازی، تکیه، حسینیه، معماری خاص و هویت بخش منازل و...، جوابگویی فضاهای محله به نیاز ساکنین (با امکان دسترسی کافی به بازار، و...) و بالاخره عدم حضور خودروها در سطح محلات و دسترسی پیاده به همه قسمت های آن، بافتی برخوردار از توانایی، درهم تنیدگی، نفوذ پذیری در سطح فضای محله ایجاد می کرد که منجر به افزایش حضور ساکنان در عرصه عمومی محله و ایجاد تعاملات اجتماعی در میان آنها در نتیجه بالا رفتن حس تعلق خاطر به محله و عدم مهاجرت به محلات دیگر شهر بوده است.

همچنین حضور افراد و شناخت متقابل آنها از یکدیگر منجر به از بین رفتن بستر رفتارهای مجرمانه در سطح محله و احساس امنیت بالا در میان ساکنین بوده است. حفظ و تقویت عوامل خاطره انگیزی همچون مساجد، امامزاده ها و... از تنش های روانی انسان سنتی کاسته و احساس تعلق و ریشه دار بودن را در وی رشد داده است. ایجاد خاطرات و تداعی های انسان سنتی به این احساس وی دامن زده است و تمامی اینها محصول این همانی و احساس هویت مندی او نسبت به محله ی خویش بوده است. (قاسمی، ۱۳۹۰: ۵).

مشخصه های محله:

۱. محله دارای سابقه تاریخی است.
۲. محله دارای فضاهای عمومی و باز برای بروز و ظهور خلاقیت های فرهنگی اجتماعی است.
۳. محله دارای نمادها و زیر ساخت های خاص خود است.
۴. امکان اعمال نظر و نظارت عمومی در محله وجود دارد.
۵. محله دارای اجتماع قانون مدار و یا ارزش مدار است.
۶. در ساکنان محله احساس مالکیت وجود دارد.
۷. محله دارای ساخت اجتماعی و سیاسی است مانند شورای محله.
۸. تعلق اجتماعی در محله وجود دارد.
۹. در محله انسجام و پیوستگی وجود دارد. توانایی شناخت و حل مسائل محله در حیطه قدرت افراد محله است.
۱۰. در محله آرامش، امنیت و آزادی وجود دارد و با نظام های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی شهر پیوند دارد. (کوهی فرد، ۱۳۹۲: ۵-۴).

۵-۴- مطالعات ریخت شناسی، گونه شناسی و فن ساخت محله

محله هادرشهرهای تاریخی محل سکونت صاحبان حرفه و مشاغل خاص و یا اقلیت های دینی و طبقات اجتماعی مختلف بوده اند، به طوری که حتی اسکان اقلیت های دینی در شهر جایگاه خاص خود را داشت. مانند محله جلفا در اصفهان یا محله زرتشتیان در یزد یا محله های یهودی نشین در برخی از شهرهای ایران. در شهرهای تاریخی مرکز شهر و محله های آن ترکیبی متحد و متجانس و ارگانیک را از نظر کالبدی و فضایی ایجاد می کردند و با اعتبار خاص خود و براساس درجه بندی هسته تاریخی شهر را شکل می دادند. تعداد محله ها در یک شهر ارتباط مستقیم به وسعت و اهمیت یک شهر داشت و به صورت کلی هیچ یک از محله های یک شهر از نظر وسعت و شکل با محله های دیگر مشابه نبودند، ولیکن همه محله ها دارای ساختار و ترکیبی متحد و یک شکل بودند. گذرهای اصلی و فرعی در شهرها همانند رگهای حیاتی عناصر و المانهای مهم شهر از جمله محله ها را به صورت ارگانیک به هم پیوند می زدند و در این میان میدان اصلی شهر و مسجد جامع کانون شروع مسیرهای ارتباطی به کلیه محله های شهر بود. از هر کوی و برزن از طریق معبرهای روباز و یا در بسیاری از موارد سرپوشیده که مغازه های تجاری در طرفین آن ها قرار داشت، به راحتی به مرکز شهر و یا مسجد جامع امکان دسترسی فراهم می شد. در ایام سوگواری در مسیر گذرهای اصلی و فرعی که در ارتباط با میدان، تکیه، حسینیه و مسجد جامع بودند دسته های عزاداری حرکت می کردند.

ریخت شناسی اصلی در ساختاریک محله با شکل گیری تدریجی فضای آن طی زمان شکل می گرفت که حاصل آن تکامل تدریجی محله بود. این ترکیب در تفاوت با محله های جدیدی قرار می گیرد که از طرح های پیش ساخته و بلوک های هم شکل استفاده می کنند. این ساختار ریخت شناسی به مرور و با در نظر گرفتن تمایلات، سلاقی و نیازهای ساکنین و با اتکا بر آزادی های آنان شکل گرفته است و بیان گر نظام اجتماعی است که از فرهنگ والای شهرنشینی برخوردار بوده است. در این نظام اجتماعی وابستگی و استقلال هر محله با توجه به نیازهای ساکنین آن شکل گرفته و فضای محله به نیازهای ساکنین آن پاسخ می داد.

در گذشته هر محله واجد مجموعه ای از عناصر فضایی بود که به آن استقلال می بخشید و آن را نسبت به محله های دیگر خود کفا می کرد و شامل فضاهایی مانند بازارهای محلی، مسجد، حمام، مدرسه، آب انبار، تکیه و زور خانه بود. عمده عناصر تشکیل دهنده هر محله خانه هایی بودند که به عنوان یک سلول تشکیل دهنده شهری، یک یا چند خانوار را در خود اسکان می دادند و بافت مسکونی را در محله به وجود می آورد. هر سلول زندگی (خانه) به عنوان یک واحد اجتماعی، اقتصادی در رابطه مستقیم با محله و سپس با شهر، گونه شناسی مربوط به خود را دارا بود. بیشتر منازل مسکونی دارای دو بخش بیرونی و اندرونی بودند که بخش اندرونی منازل مسکونی دربرگیرنده روابط یک یا چند خانواری بود که با یکدیگر دارای حریمیت بودند و بخش بیرونی منازل مسکونی در ارتباط با بخش خدماتی و یا اقتصادی خانوار عمل می نمود. در روند گونه شناسی خانه های تاریخی، بیرونی ها عناصر مهمی در یک منزل مسکونی به شمار می روند که در درجه اول ارتباط اندرونی خانه را با خارج کنترل می کردند و پس از آن محل تعامل مردان خانوار بود. که در ارتباط مستقیم با فعالیت های اقتصادی و تجاری ایفا نقش می کردند. با در نظر گرفتن اقلیم های گوناگون، مسکن به گونه های مختلف در شهرهای تاریخی دسته بندی می شود. این دسته بندی تنها متأثر از اقلیم نمی باشد، بلکه قومیت و مذهب و حتی نوع حرفه و شغل ساکنین خانه ها در نحوه شکل گیری مسکن تاثیر گذار بوده است. لذا ریخت شناسی هر محله در شهرهای تاریخی در برگیرنده گونه شناسی ابنیه همان محله نیز می باشد. محله ها در شهرهای تاریخی دارای عناصر و روابط منسجم و هوشمندانه ای بودند که حیات و رفاه ساکنین خود را تامین می کردند. استفاده از آبهای سطحی و آب رسانی به محله ها توسط مادی ها، جلوگیری از تابش مستقیم آفتاب و همچنین جهت گیری و تناسبات منطقی بنا نسبت به شعاع تابش آفتاب جهت گیری مناسب برای جذب

بیشترین میزان حرارت و نور خورشید در زمستان و بالعکس جذب کمترین مقدار حرارت در تابستان، انتخاب شکل و فرم صحیح بنا و حیاط‌های مرکزی آن با توجه به نوع پوشش گیاهی و حرکت آب در سطوح (تبخیر و تلطیف هوا)؛ اجزاء اصلی تشکیل دهنده یک معماری پایدار به شمار می‌روند که به طور هوشمندانه در ساختار ابنیه شهرهای تاریخی و محله‌ها از طرف معماران به اجرا در آمده است.

گذشته از تفکیک فضا و ترکیب‌بندی آن، انتخاب نوع مصالح و رنگ بندی آن‌ها، انتخاب نوع بازشوها که در انتقال دما و حرارت به صورت مستقیم عمل می‌کنند، تعداد باز شوها، مساحت و همچنین محل قرار گیری آنها در سطوح نما از دیگر عوامل مهم پایداری است که معماران با بهره گیری از تخصص خود جهت جلوگیری از اتلاف انرژی در ابنیه به آن توجه فراوانی می‌کردند. ترکیب بندی فرم و درونگرایی بناها در اقلیم گرم و خشک، حیاط‌های مرکزی را تبدیل به فضایی اجتماعی با رویکرد محیطی نموده است. سقف این خانه‌ها با جان پناه جهت استفاده از بام با حفظ حریمیت طراحی شده است که از یک طرف با ارتفاع بلندتر به درون حیاط‌های مرکزی و از طرف دیگر در ارتباط با معابر عمومی از تابش مستقیم آفتاب در طول روزهای بلند و گرم تابستان جلوگیری می‌کند. از دیگر عناصر مهم و زیبا در ساختار خانه‌های تاریخی در اقلیم گرم و خشک بادگیرها هستند که دارای ساختاری پیچیده می‌باشند. بادگیرها به گونه ای منطقی و سنجیده نسبت به موقعیت آب وهوایی طراحی شده‌اند و به جرات می‌توان آنها را به عنوان یک پدیده فیزیکی حرارتی که عامل اوج پایداری در ساختار خانه‌های تاریخی هستند به شمار آورد. بنابراین "ریخت شناسی، گونه شناسی و فن ساخت" مناسب نه تنها در شکلهی شهر، بلکه در کوچکترین اجزاء تشکیل دهنده ابنیه نیز از سوی معماران به کار گرفته می‌شد. این همخوانی و هم وزنی در جزء و کل شهرهای تاریخی ایران به عنوان سند فرهنگ و مدنیت تا به امروز به یادگار مانده است. (پورزرگر، ۱۳۹۰: ۱۰۹-۱۰۷).

منظور از گونه‌شناسی دسته بندی و یا طبقه‌بندی گونه‌ها است. ما از درون و از طریق طبقه‌بندی‌ها به مکان‌ها فکر می‌کنیم، آن‌ها را در تصور در می‌آوریم، معرفی می‌کنیم و درباره آنها گفت‌وگو می‌کنیم و همچنین از طریق طبقه‌بندی آنها را می‌سازیم، اشغال می‌کنیم و نظام می‌دهیم. (دانش دوست، ۱۳۹۲).

جدول ۵- ویژگی‌های محله در شهرنشینی ایران (ماخذ: ثقه الاسلامی، ۱۳۹۲: ۳۸)

ویژگی‌ها	محله در شهرنشینی ایران
مفهوم	واحدی اجتماعی- فضایی
تعریف	قلمرویی اجتماعی برای سکونت، عنصر اصلی ساختار فضایی و اجتماعی شهر، واحدی اجتماعی، مدنی، فرهنگی، کالبدی و اقتصادی.
نقش و جایگاه	اصلی ترین واحد روابط اجتماعی در شهر، سکونت گزیدن گروه اجتماعی و وحدت دهنده اجتماعی، ایجاد کننده تعاون و همکاری بین ساکنین.
الگوی شکل‌گیری	الگوی شکل‌گیری ارگانیک و متمرکز، در بعضی مواقع دارای مرزهای مشخص و در برخی مواقع فاقد مرزهای کالبدی مشخص.
عنصر شاخص	فضای فرهنگی (مسجد) به عنوان عنصر شاخص
اصول شکل دهنده	مرکزیت متاثر از ارزش های فرهنگی، هم‌پیوندی، وحدت و همبستگی اجتماعی، مدیریت محله ای و خودکفایی محلات، سلسله مراتب، قلمرو،

جدول ۶- ویژگی‌های واحد همسایگی در شهرسازی معاصر غرب ماخذ: (ثقه الاسلامی، ۱۳۹۲: ۳۸)

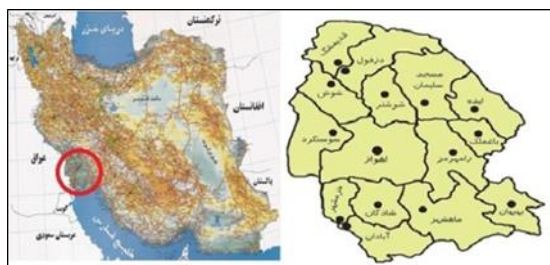
ویژگی‌ها	واحد همسایگی در شهرسازی معاصر غرب
مفهوم	واحدی کالبدی- عملکردی
تعریف	قلمرویی مسکونی دارای مفهومی اجتماعی، عنصر اصلی شکل دهنده به جنبه های کالبدی شهر، واحدی کالبدی، اجتماعی و اقتصادی،
نقش و جایگاه	فراهم کننده خدمات و نیازهای ساکنین، بلوک بنیادین در سلسله مراتب تقسیمات کالبدی شهر، ارتقا دهنده تعاملات اجتماعی و ایجاد کننده حس جامعه محلی، فراهم کننده مدیریت شهری بهتر و مشارکت اجتماعی، ایجاد کننده هویت و معنی و حس مکان در محیط های شهری، نقش محلات در توسعه پایدار شهری.
الگوی شکل گیری	الگوی شکل گیری متنوع، از پیش تعیین شده و متمرکز با مرزهایی کالبدی، مشخص عمدتاً راه ها و دسترسی های سواره.
عنصر شاخص	فضای آموزشی (دبستان) و یا سایر خدمات به عنوان عنصر شاخص
اصول شکل دهنده	مرکزیت، قلمرو فضایی، سلسله مراتب دسترسی، تامین نیازهای خدمات ساکنین، مدیریت محله ای.

۵-۵- شناخت عرصه پژوهش

شهرستان بهبهان با وسعتی معادل ۳۱۹۵ کیلومتر مربع در جنوب غربی استان خوزستان قرار دارد. این شهرستان از سه بخش تشکیل شده است. بخش مرکزی: متشکل از شهر بهبهان و حومه و دهستان‌های دودانگه و تشان با وسعت ۲۰۸۶ کیلومتر مربع بخش زیدون به مرکزیت شهر سردشت، مشتمل بر دهستان‌های سردشت، درونک با وسعت ۹۹۰ کیلومتر مربع این دشت زیبا از طرف شمال و شمال شرقی به استان کهگیلویه (دهدشت ولیکک)، از جنوب به بخش زیدون، از غرب به آغاچاری و شهرستان امیدیه (جایزان) و از شرق به شهرستان گچساران محدود می‌شود.

۵-۵-۱- بافت تاریخی بهبهان

بافت تاریخی شهر بهبهان که قدیمی‌ترین منطقه بهبهان فعلی پس از ارجان است، به شرح زیر می‌باشد از شمال به خیابان شریعتی، از جنوب به خیابان گرایمی، از شرق به نحوی و ادامه آن به موازات مسیل آبخوار تا خیابان شریعتی و از غرب به خیابان پیروز منتهی می‌شود. خیابان عدالت و خیابان جوانمردی بصورت دوشاخه عمود بر هم از وسط این ناحیه عبور می‌نمایند که خیابان جوانمردی فعلی، سالها قبل به صورت مسیلی از وسط شهر می‌گذشته و حد فاصل بین دو قوم قنات و بهبهان بوده است. مساحت کلی این منطقه حدود ۱۴۶ هکتار است.

شکل ۴- موقعیت شهرستان بهبهان و استان خوزستان در ایران.

از دیگر ویژگی‌های این بافت وجود بیش از ۸۴ مسجد، حسینیه و امامزاده در لابلای مکان مسکونی آن است. قدمت بیشتر خانه‌هایی که در بافت واقع شده اند به دوره‌های قاجار و پهلوی می‌رسند. از ویژگی‌های معماری این بناها می‌توان به وجود زیرزمین و در اکثر آنها وجود ایوان با ستونهای مدور، سردرهای قوسی به صورت نیم‌دایره و آجرکاری‌های زیبارنمای بیشتر آنها اشاره نمود (طرح جامع شهر بهبهان، ۱۳۹۰).

۵-۵-۲- محله ها و مراکز محله های بهبهان

محله کوچکترین عضو تقسیمات شهری محسوب میگردد که تعداد متوسط ساکنان آنان بین ۳۸۰۰ تا ۷۸۰۰ نفر است. شاخص انتخاب محله در قدیم مسجد محل و در حال حاضر در طرح تفصیلی سال ۱۳۷۳ بهیهان خدمات آموزشی در مقاطع تحصیلی دبستان و راهنمایی است. به شکلی که دانش آموزان جهت رسیدن به مرکز آموزشی بیش از ۵ الی ۸ دقیقه پیاده روی نداشته باشند. هر محله دارای مرکز محله‌ای است که خدمات رفاهی و عمومی اهالی محل را در حد نیاز و مراجعه همه روزه، عرضه می کند. از آنجائیکه در قدیم به خاطر مصون ماندن از خطر غارتگران و دزدان و یا گروه‌های متخاصم که به شهرها هجوم می‌آوردند و نیروهای امنیتی چنان چاره ساز نبودند ساختار شهری و معماری خانه‌ها طوری بود که فرصت و امکان مقابله با خطرات احتمالی وجود داشته باشد به همین علت معابر و کوچه‌ها را باریک و تنگ کرده و دیوار و حصار خانه‌ها و ساختمان‌ها را بلند می‌ساختند تا افراد و ساکنین شهر بتوانند بوسیله دیوارهای بلند بردشمن مسلط باشند و از کوچه‌های تنگ چنین استفاده می‌شد که در حین مقابله طرف مهاجم امکان گریز فوری از محل را نداشته باشد و در این تنگ راه‌ها و باریک گذرگاه‌ها محصور شده و نابودی آن زودتر انجام بگیرد. شهرستان بهیهان و معماری بافت قدیم آن چنین وضعیتی دارد که اکثر منازل بجا مانده از دوران قاجار و پهلوی اول می باشد. وضعیت فعلی بافت قدیم به علت توسعه خیابان‌ها و تعرض معابر همچنان در خطر نابودی و ویرانی می باشد و بسیاری از خانه‌ها و ابنیه تاریخی این بافت بدلیل فوق و شهرسازی مدرن از بین رفته است. از قدیم نیز شهر بهیهان به دو بخش عمده قنات و بهیهان تقسیم می شد و بین آن مرزی بود که به آن «خط» می گفتند و دشمنی های این دو بخش و تنش ها و جنگ های خونین بین آنان که از زمان کوچ همان اعراب به کوشک دشت و ارجان آغاز شده بود، ضرب‌المثل کتب تاریخی بوده است که خوشبختانه اکنون در پرتو آفتاب درخشان انقلاب اسلامی و بیداری و آگاهی آحاد مردم و ایجاد وحدت و یکپارچگی بین همه‌ی اقشار ملت ایران این مسائل به فراموشخانه‌ی تاریخ سپرده شده است (طرح جامع شهر بهیهان، ۱۳۹۰).

محله ابوعلی: ابوعلی ها (بوالی ها، بوولی ها) اصالتا از نهاوند همدان بوده و از استان فارس به بهیهان کوچ کرده‌اند و در سه نقطه شهر مستقر شده که گروهی در محل خراسانی‌های فعلی و گروهی در محل شاه فضل فعلی و گروه که هسته اصلی را تشکیل می‌داده در محل ابوعلی ساکن می شوند. ابوعلی ها حتی لهجه خود را در گذر ایام حفظ نموده و هنوز هم با همان لهجه صحبت می نمایند و گاهی اسم های خاصی روی آن گذاشته‌اند به طوریکه به نحوه‌ی صحبت کردن بوالی ها گندم زبانی یا گنم زبونی می گویند یعنی زبانی که مثل خوشه‌های گندم زیباست.

برداشت و تحلیل نقشه های کالبدی محلات: در شیوه برداشت نقشه‌های کالبدی، اقدام به برداشت فضاهای عملکردی در فضاهای محلات شهری و استفاده غالب از مراکز محلات و همچنین نوع حرکت آنان در فضا بررسی می‌شود. در نقشه زیر کل محلات قدیم و جدید شهرستان بهیهان مشاهده می‌شود. در نقشه زیر محلات بافت قدیم رو به صورت شماره گذاری شده در بافت قدیم شهرودر مرکز شهر مشاهده می کنیم و در ادامه به تحلیل هر کدام از آنها می پردازیم.

شکل ۶- کل محلات بافت قدیم بهیهان ماخذ: نگارندگان

شکل ۵- کل محلات بافت جدید و قدیم بهیهان (ماخذ: نگارندگان)

شکل ۷- محله ابوعلی (نگارندگان)

در نقشه زیر محله ابوعلی از بافت قدیم بهبهان مورد بررسی قرار می‌گیرد که طی جدول ارائه شده مشاهده می‌شود که قلمرو مساحت این محله، حدود ۷/۳ هکتار بوده و حداکثر فاصله مرکز محله تا پیرامون محله حدود ۲۰۰ متر می‌باشد. ارتباط قلمرو محله با واحدهای دیگر و مرکز شهر از طریق رشته‌ای از گذرها، معابر محلی و خیابان‌های پیروز و گرامی صورت می‌پذیرد. موقعیت قرارگیری مرکز محله تقریباً در مرکز محله قرار دارد که با عناصری مانند مسجد و میدانی جلویی مسجد محله و تک مغازه تجاری در مرکز محله، تعریف می‌شود.

جدول ۷- محله ابو علی

نقشه	محله ابو علی در بهبهان	ویژگی‌ها	اصول
	مشخص شدن با گذرهای باریک و با خیابان اطراف محله و در برخی مکانها همپوشانی با دیگر محلات همجوار	تعریف قلمرو	قلمرو محله ای
	حدود ۳/۷ هکتار	مساحت قلمرو	
	حداکثر حدود ۲۰۰ متر	فاصله مرکز تا پیرامون	قلمرو محله ای
	از طریق رشته ای از گذرها و معابر محله‌ای و خیابان گرامی همجوار با بیمارستان شهید زاده و خیابان پیروز	ارتباط قلمرو با واحدهای دیگر و مرکز شهر	
	تقریباً در مرکز جغرافیایی محله است	موقعیت قرارگیری مرکز محله	مرکزیت
	به صورت متمرکز و هسته‌ای (مرکز محله ابوعلی)	شکل مرکز	

		مسجد، امامزاده بی بی خریجه، پارکینگ، میدانی محل، مدارس ابتدایی و راهنمایی	عناصر مرکز
		مسجد و حسینیه و مدرسه (عنصر فرهنگی)	عنصر شاخص
		محصولیت و تعریف مرکز محله	کیفیت محصولیت

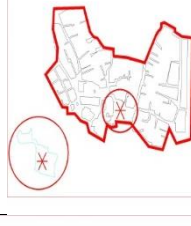
محله پر: در نقشه زیر محله پر از بافت قدیم بهبهان مورد بررسی قرار می‌گیرد که طی جدول ارائه شده مشاهده می‌شود که قلمرو مساحت این محله، حدود ۸ هکتار بوده و حداکثر فاصله مرکز محله تا پیرامون محله حدود ۲۵۰ متر می‌باشد. ارتباط قلمرو محله با واحدهای دیگر و مرکز شهر از طریق رشته‌ای از گذرها، معابر محلی و خیابان پیروز صورت می‌پذیرد. موقعیت قرارگیری مرکز محله در مرکز محله نمی‌باشد و با عناصری مانند مسجد و میدانی جلویی مسجد محله و بازارچه و مسجد سیدها در مرکز محله، تعریف می‌شود (طرح جامع شهر بهبهان، ۱۳۹۰).

شکل ۸- محله پر (نگارندگان)

جدول ۸- محله پر ماخذ: (نگارندگان)

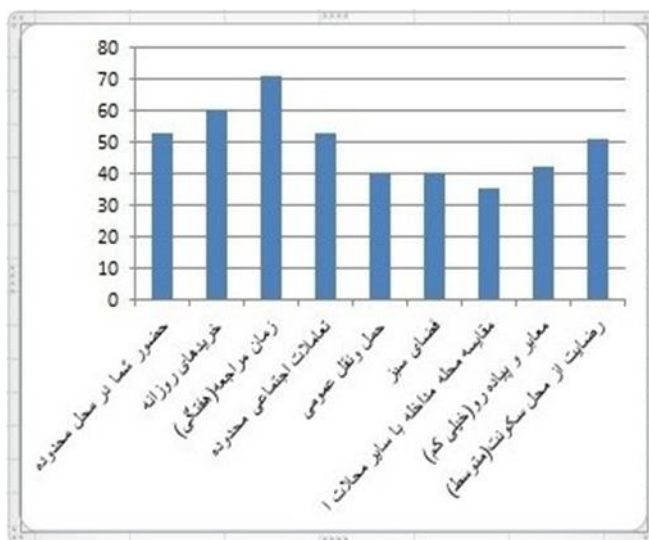
اصول	ویژگی ها	محله پر در بهبهان	نقشه
قلمرو محله ای	تعریف قلمرو	مشخص شدن با گذرهای باریک محله و با خیابان اطراف محله و در برخی مکان‌ها همپوشانی با دیگر محلات همجوار	
	مساحت قلمرو	حدود ۸ هکتار	

اصول	ویژگی‌ها	محلۀ پر در بهیهان	نقشه
	فاصله مرکز تا پیرامون	حداکثر حدود ۲۵۰ متر	
	ارتباط قلمرو با واحدهای دیگر و مرکز شهر	از طریق رشته ای از گذرها و معابر محله‌ای و خیابان پیروز	
مرکزیت	موقعیت قرار گیری مرکز محله	در مرکز جغرافیایی محله نیست	
	شکل مرکز	به صورت متمرکز و هسته‌ای (مرکز محله پر)	
	عناصر مرکز	مسجد، حسینیه سیدها، قلعه مسجد، بازارچه، منبر تاریخی محله پر در میدانی محل	
	عنصر شاخص	مسجد و حسینیه سیدها (عنصر فرهنگی)، میدانی محل	
	کیفیت محصوریت	محصوریت و تعریف مرکز محله	

۶-تحلیل یافته‌ها

بررسی دیدگاه شهروندان: با در نظر گرفتن جامعه آماری و با توجه به خصوصیات مکانی و فضایی بافت‌های مورد نظر از پرسشنامه استفاده شد که تعداد ۵۰ پرسشنامه بنا بر شرایط محله پردیس در سطح محله جدید پردیس به صورت تصادفی، توسط استفاده کنندگان از فضاهای محله تکمیل شد که از این تعداد ۶۲ درصد زن و ۳۸ درصد مرد بوده‌اند. در این روش با مطرح کردن سوالاتی در خصوص وضع موجود محله و انتظارات مردم از مرکز محله، ارتباط محله با مرکز شهر مورد سنجش و بررسی قرار گرفت. در این روش از نظریات مردم آگاهی و اطلاعاتی بدست آمده است که طی جداولی که در ادامه به آنها می‌پردازیم طبقه‌بندی شده‌اند.

جمع بندی پرسشنامه ها: پس از جمع آوری پرسشنامه ها به تحلیل کامل پاسخ ها از تمامی جوانب پرداخته شد، که در نمودارهای زیر نتیجه کلی آنها، تهیه شده است. با استفاده از این بررسی و نیز تحلیل کلیه جوانب محدوده مورد نظر به تهیه نقاط ضعف و قوت و نیز فرصت ها و تهدیدها در قالب جدول Swot پرداخته شده است.

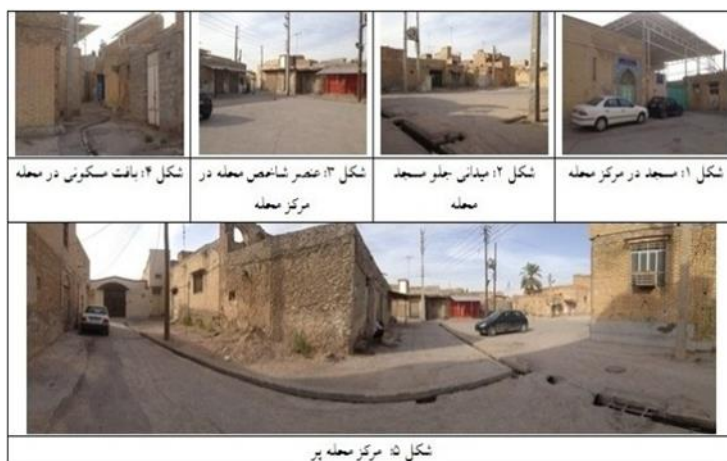

نمودار ۱- جمع بندی پرسشنامه ها: (نگارندگان)

روش مشاهده و برداشت های تصویری مستند: در شیوه مشاهده اقدام به بررسی و مشاهده دقیق انواع رفتارها در فضاهای شهری و محلات بافت قدیم و بافت جدید محله شده که در زیر به عمده رفتارهای مردم در محلات ابو علی و محله پریه عنوان نمونه موردی پرداخته شده و مستندسازی لازم در قالب عکس صورت پذیرفته است.

شکل ۹- محله ابو علی (نگارندگان)

شکل ۱۰- محله پر (نگارندگان)

۶-۱- تجزیه و تحلیل اطلاعات به روش SWOT

تجزیه و تحلیل روش SWOT اصطلاحی است که برای شناسایی نقاط قوت و ضعف داخلی و فرصت‌ها و تهدیدهای خارجی که یک سیستم با آن روبروست بکار برده می‌شود. تجزیه و تحلیل روش SWOT شناسایی نظام‌مند عواملی است که راهبرد، باید بهترین سازگاری با آنها را داشته باشد. منطق رویکرد مذکور این است که راهبرد اثر بخش باید قوت‌ها و فرصت‌های سیستم را به حداکثر برساند و ضعف‌ها و تهدیدها را به حداقل برساند. به منظور طبقه‌بندی اطلاعات و درک نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها از یک سو و ارائه جدول سیاست‌ها و راهبردها و اهداف از سوی دیگر از تکنیک SWOT استفاده شده است. روش SWOT در قالب پنج رویکرد اجتماعی، عملکردی و اقتصادی، کالبدی و فضایی، ادراکی-بصری و زیست محیطی، ترافیکی و دسترسی صورت گرفته است که در نهایت به اهداف، راهبرد و سیاست (دستورالعمل‌های اقدامی) ارائه می‌گردد که راه‌گشایی برای طراحی می‌باشد. با توجه به موارد فوق در بررسی ساختار کالبدی محلات بافت قدیم محلات بهبهان، شاخص‌ها بر اساس پنج رویکرد اصلی ذکر شده، تعیین شده است که در بررسی‌های جامع، نتایج به شرح ذیل تبیین می‌گردد:

جدول ۹- نقاط ضعف و قوت منطقه مورد مطالعه - بعد اجتماعی (ماخذ: نگارندگان)

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
- وجود گوشه‌های کم تردد، پنهان و متروکه در محلات قدیمی. - فاضلاب نامناسب در مسیر. - کاهش شدید جمعیت در محدوده مورد مطالعه. - نظارت نامناسب امنیتی (بستر سازی برای بزهکاری). - نگاه صرفاً اقتصادی نهادها و ارگان‌های مسئول امور شهری و عدم توجه به مسائل اجتماعی و روانی شهر.	- تعریف کاربری فعال ۲۴ ساعته به صورت پراکنده در خیابان عدالت، پیروز، گرامی، منتظری. - در نظر گرفتن فضایی جهت فعالیت دست فروشان در پیاده راه در خیابان عدالت، پیروز، گرامی. - ایجاد فضاهای جهت پاتوق اقشار مختلف جامعه در فضاهای سبز و پارک‌ها. - ایجاد فضاهایی برای مکث، استراحت کردن در خیابان‌های عدالت، پیروز و میادین بیدلند و بیمارستان.	- آزدگی ساکنان از فرسودگی بافت، بروز جرایم سرقت و کیف قاپی. - عدم وجود نورپردازی مناسب در مکان‌های شلوغ و کوچه‌ها. - تعریف فضای مسقف و رواق، فقط در یک قسمت از خیابان عدالت. - مهاجرت درون شهری ساکنین محدوده مورد مطالعه به سایر نقاط شهر.	- وجود راسته بازار قدیمی شهر در خیابان عدالت. - حضور مردم در مکان‌های فرهنگی (کتابخانه) و مذهبی. - وجود پارک شهر و شریف نیا و پارک آب خروار برای حضور اجتماعات.

جدول ۱۰- نقاط ضعف و قوت منطقه مورد مطالعه - بعد اقتصادی (ماخذ: نگارندگان)

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
- خالی شدن بافت قدیمی از ساکنین بومی. - از بین رفتن مفهوم مرکز محله در بافت. - تبدیل شدن مرکز محلات رها شده به پارکینگ. - دشواری تملک زمین در محدوده مورد مطالعه به واسطه ارزش اقتصادی بالای آن. - عدم بهره برداری از اراضی بایر در محلات. - تشدید گره‌های ترافیکی به علت بارگیری فضاهای خدماتی	- به کارگیری کاربری‌هایی که به خیابان سرریز دارند در میدان بیمارستان، بانک ملی، بید بلند. - تعریف فضایی جهت بازی کودکان در پارک شهر و شریف‌نیا. - ایجاد پارکینگ‌های طبقاتی در پشت مسجد جامع، در خیابان پیروز، میدان بیمارستان، جنب مسیل. - تعریف وسایل ورزشی در پارک شریف‌نیا و پارک شهر و پارک آب خروار. - ایجاد کاربری تفریحی تجاری در تقاطع امامزاده حیدر و خیابان شهید قناتپور. - وجود انگیزه‌های لازم جهت مداخله در محدوده مورد مطالعه به دلیل ارزش مادی بالا. - امکان جذب سرمایه‌های بخش خصوصی در محدوده به دلیل بازدهی اقتصادی بالای سرمایه گذاری در محلاتی که با خیابان‌ها هم‌مرز هستند.	- عدم وجود فضاهای مکث و متنوع در بافت. - تعدد مخروبه‌ها و فضاهای رها شده. - تجمع زباله و نخاله در فضا‌های رها شده محلات. - تفاوت بارز ارزش ملک بین بخش مرکزی و محلات اطراف مرکز شهر. - ورته بودن اغلب بناها و کاهش مشارکت مردم در بهسازی محلات و فضاها. - تجمع شدید تعدادی از کاربری‌های تجاری در محدوده میدان بانک ملی تا میدان جوانمردی. - اشغال فضای پیاده‌روها توسط برخی از مغازه‌ها در حاشیه خیابان‌ها.	- وجود پارک‌های شهر و شریف‌نیا و آب خروار. - وجود مکان‌های فرهنگی مانند کتابخانه علامه طباطبایی و بهیمنی. - وجود محلات قدیمی و دارای هویت شهری. - وجود فضاهای مذهبی با حضور بالای مردم. - وجود پارکینگ در تقاطع بانک ملی، در خیابان پیروز، گرایمی و روبرو پارک شهر. - مجتمع تجاری تفریحی آریاگان. - وجود بانک‌های متعدد در مرکز بافت.

جدول ۱۱- نقاط ضعف و قوت منطقه مورد مطالعه - بعد ادراکی - بصری و زیست محیطی (ماخذ: نگارندگان)

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
- استشماد شدن بوی نامطبوع از مسیل. - از بین رفتن پوشش گیاهی موجود - توسعه تفکر طراحی برای اتومبیل - کارکرد غیر محله‌ای محدوده. - بهم خوردن تناسب و تعادل در خط آسمان در خیابان‌ها - بدلیل عمودی ساختن نامنظم. - وجود آلودگی صوتی در محدوده مرکزی شهر بواسطه تمرکز شدید فعالیت‌ها و خودروها.	- استفاده از مبلمان شهری زیبا در پارک‌ها و محل‌های پاتوق. - ایجاد پوشش گیاهی مناسب در حاشیه مسیل. - اختصاص قسمتی از مجتمع‌های تجاری جدید به فضای سبز. - در نظر گرفتن فضایی برای استقرار سطل‌های زباله و کاهش آلودگی بصری و زیست محیطی ناشی از آن‌ها	- عدم ساماندهی تابلوهای مغازه‌ها و تبلیغاتی‌ها. - استشماد شدن بوی نامطبوع از مسیل. - تعطیلی سینمای ۲۲ بهمن. - تعریف نامناسب جداره میدان.	- وجود نشانه‌هایی مانند میدانین شاخص و مزار شهدا در بافت قدیمی. - وجود پاتوق‌ها در فضاهای جمعی مانند پارک‌ها. - وجود رواق‌های مسقف با توجه به اقلیم در خیابان عدالت

جدول ۱۲- نقاط ضعف و قوت منطقه مورد مطالعه - بعد ترافیک و حمل و نقل (ماخذ: نگارندگان)

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
- افزایش ترافیک در محور با افزایش روز افزون تعداد خودروها و موتورسیکلت‌ها. - کاهش امنیت پیاده با ورود عابرین به سطح خیابان. - کمبود پارکینگ به منظور پارک خودروها. - در اولویت قرار ندادن پیاده.	- گسترش پیاده رو موجب اهمیت دسترسی پیاده. - ایجاد مسیر دوچرخه. - اجرای سیاست‌های خاص جهت کنترل عبور و مرور وسایل نقلیه. - استفاده از ناوگان حمل و نقل شهری (ون و تاکسی) - ایجاد پارکینگ‌های طبقاتی و کم شدن ترافیک.	- ساماندهی نشدن محور پیاده و سواره و بروز مشکلات فراوان. - کمبود جای پارک خودروها. - نبود مکان اختصاصی برای پارک موتورسیکلت‌ها. - عبور و مرور بیش از حد موتورسیکلت‌ها. - نبود جایگاه اختصاصی برای تاکسی‌ها. - عرض کم خیابان و مشکل عبور و مرور خودروها. - پاک شدن محل عابر پیاده. - ورود عابرین پیاده به خیابان.	- دسترسی آسان مردم به خیابان بدلیل قرار گرفتن در مرکز شهر. - استفاده غالب مردم از تاکسی. - حجم پیاده روی بالای مردم.

جدول ۱۳- نقاط ضعف و قوت منطقه مورد مطالعه - بعد کالبد و فضایی (ماخذ: نگارندگان)

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
- بناهای فرسوده محلات و بی توجهی به پتانسیل آنها. - وجود نخاله‌ها و زباله‌ها در محلات قدیمی. - ترکیب شدن محل عبور عابرین پیاده با محل عبور وسایل نقلیه. - دید کم راننده‌ها در خیابان عدالت به علت عبور عابرین از بلوار سبز.	- تعریف ورودی برای محله‌های درون بافت و بازار چه-ها. - ایجاد رواق مسقف برای پیاده‌راه خیابان‌های عدالت، پیروز. - ایجاد بلوارهای سبز برای خیابان‌های عدالت، سلطان المحراب، جوانمردی، امام حسین، معلم و منتظری.	- وجود بناهای فرسوده واقع در محلات قدیمی. - وجود نخاله‌ها و زباله‌ها در محلات قدیمی و مجاور مجتمع آریاگان. - عدم وجود فضایی برای پارک موتورسیکلت‌ها در جلوی مجتمع‌های تجاری. - کف سازی نامناسب و متفاوت در خیابان‌ها.	- وجود بناهای شاخص و تأثیرگذار بانک ملی، مسجدجامع و سید فقیه در بافت مرکزی. - وجود نشانه‌هایی مانند پارک شهر و شریف نیا و امامزاده حیدر و شاه فضل.

۱-۶- اهداف، راهبرد، سیاست

با توجه به نتایج پرسشنامه، SWOT و جمع‌بندی معیارهای برگرفته از نمونه‌های داخلی و خارجی، به تدوین اهداف، راهبرد و سیاست‌های محدوده مورد نظر می‌پردازیم.

جدول ۱۴- اهداف، راهبردها و سیاست‌های شاخص اجتماعی

سیاست	راهبرد	اهداف
- تعریف دروازه و ورودی در کوچه‌های راسته بازار، سبز پوشان، طالقانی، حاج نجف عطار، درویش، دکتر حرفشنو در خیابان عدالت، کفش فروش‌ها، کوچه امامزاده شاه میرعالی حسین، امامزاده حیدر، (خ جوانمردی). - ایجاد بازشو در کوچه‌های باریک منتهی به محل کاروانسرا در خیابان عدالت - حذف گوشه‌های کم تردد، پنهان و متروکه در محلات قدیمی.	از طریق کالبد	مس امنیت
- ایجاد نورپردازی در مسیر پیاده در خیابان عدالت، پیروز، منتظری - نورپردازی در کوچه‌های سبزپوشان، دکتر حرفشنو، درویش، طالقانی، در خیابان عدالت، کوچه کفش فروش‌ها، امامزاده حیدر در خیابان جوانمردی	از طریق نورپردازی	
- نورپردازی در پارک شهر و پارک شریف نیا، پارک اجتماعات، پارک میدان آب خروار و فضاهای سبز کوچک - نورپردازی مناسب در جلوی منازل و عرصه‌های خصوصی	از طریق نورپردازی	
- تعریف کاربری فعال در ۲۴ ساعت شبانه روز به صورت پراکنده در خیابان عدالت، پیروز، گرایمی، منتظری - استقرار کانکس پلیس در میدا جوانمردی، بیدبند، بیمارستان، بانک ملی - در نظر گرفتن فضایی جهت فعالیت دست فروشان در پیاده راه در خیابان عدالت، پیروز، گرایمی	از طریق تزریق کاربری	
- در نظر گرفتن فضایی برای دستفروشان در عدالت و پیروز - ایجاد فضاهای متنوع برای گروه‌های مختلف جهت نمایشگاه‌های موقت در حاشیه مسیل، پارک شهر و شریف نیا - ایجاد فضاهای جهت پاتوق اقشار مختلف جامعه در فضاهای سبز و پارک‌ها - ایجاد فضاهای مکث در محل‌های پاتوق، خیابان عدالت و پیروز، میدان بیمارستان و بید بلند	از طریق تزریق کاربری	

اهداف	راهبرد	سیاست
سرزندگی	ایجاد فعالیت به کمک کالبد	- ایجاد فضاهایی برای مکث، استراحت کردن در خیابان عدالت، پیروز، میدین بیدبلند و بیمارستان در نزدیکی بیمارستان شهید زاده - قرار دادن نیمکت و فضایی جهت استراحت مراجعه کنندگان در طول خیابان های عدالت، پیروز، پارک شهر و شریف نیا و میدان بیدبلند، فضای سبز حاشیه مسیل و فضاهای سبز کوچک محلات - ایجاد تسهیلاتی برای فراهم شدن آسایش اقلیمی مانند ایجاد فضاهای مسقف و رواق شکل در ... - ایجاد محل هایی برای ساخت سرویس بهداشتی در خیابان پیروز، عدالت، گرایمی، سلطان المحراب و معلم
	-	- ایجاد فضای سبز در خیابان های عدالت، پیروز، گرایمی، سلطان محراب و معلم. - استفاده از نور و روشنایی و نورپردازی در محلهای مکث و جداره میدان های معلم، بید بلند، چوانمردی و مراحل و بیمارستان.
آرامش	از طریق کالبد و میلمان شهری	- ایجاد فضاهای سبز و با طراوت در امتداد مسیل - ایجاد مسیرهای پیاده و دوچرخه در حاشیه مسیل. - ایجاد فضاهای مکث و پاتوق در مسیر مسیل. - ساماندهی کردن سیستم فاضلاب و جلوگیری از راکد ماندن آب.

جدول ۱۵- اهداف، راهبردها و سیاست های شاخص عملکردی و اقتصادی

اهداف	راهبرد	سیاست
سرزندگی	تنوع	- ساماندهی کاربری های متنوع از لحاظ زمانی در خیابان عدالت، پیروز، منتظری به طوری که در طول شبانه روز در فضا نقاط روشن و فعال داشته باشیم. - به کارگیری کاربری های غیر اداری در خیابان های دادگستری برای اینکه بدنه های خاموش را به حداقل برسانیم. - به کارگیری کاربری هایی که به داخل پیاده رو سرریز دارند در تقاطع های بیمارستان، بیدبلند، بانک ملی و خیابان عدالت
	کاربری های عمومی	- تعریف فضایی جهت بازی کودکان در پارک شهر و شریف نیا . - تعریف فضای عمومی جهت شکل گیری فعالیت های خودجوش مانند نمایش های خیابانی، دستفروشان، نمایشگاه های موقت و برگزاری مراسم خاص در حاشیه مسیل و خیابان سلطان محراب - تعریف وسایل ورزشی در پارک شریف نیا و پارک شهر و پارک آب خروار. - تعمیر و ایجاد سرویس های بهداشتی در پارک ها و طول خیابان پیروز، منتظری.
وحدت و پیوستگی میان کاربری ها	تغییر کاربری	- ایجاد کاربری تجاری در محله های قدیمی و خیابان های سلطان محراب، منتظری، گرایمی جهت برقراری ارتباط و پیوستگی بین کاربری های تجاری موجود در این خیابان ها. - ایجاد کاربری تفریحی - تجاری در تقاطع امام زاده حیدر و خیابان شهید قناتیر .
	بهسازی	- تعریف کاربری تجاری در بناهای قدیمی و فاقد کاربری واقع در پشت میدان بیمارستان، خیابان پیروز روبرو محل گل بی بی. - ایجاد پارکینگ های طبقاتی در پشت مسجد جامع در خیابان عدالت، در خیابان پیروز روبرو محل گل بی بی، میدان بیمارستان، جنب مسیل، پشت مجتمع آریاکان.

جدول ۱۶- اهداف، راهبردها و سیاست های شاخص کالبدی و فضایی

اهداف	راهبرد	سیاست
خاطره انگیزی و تصویر ذهنی	تعریف ورودی	- تعریف ورودی مناسب برای راسته بازار در خیابان عدالت و پاساژهای خیابان عدالت، خیابان جوانمردی - تعریف ورودی برای محله های کاروانسرا، سیدها، ملایان از خیابان عدالت و محله پر از خیابان گرایمی و پیروز - تعریف ورودی بازار مرکبات و سبزیجات در خیابان های جوانمردی و منتظری
	فضاهای مسقف	- ایجاد رواق مسقف برای پیاده راه خیابان های عدالت، پیروز منتظری با نماهای زیبا و عناصر مناسب با اقلیم.
		- حفظ، تقویت و ساماندهی بدنه های شاخص حاشیه خیابان های عدالت، جوانمردی، پیروز، معلم، امام حسین. - حفظ و بارز نمودن نقاط ارزشمند تاریخی و مذهبی امام زاده شاه فضل، امامزاده حیدر. - حفظ و تقویت نشانه های ذهنی و جمعی مانند بازار، پارک شهر، شریف نیا، میدان های بید بلند، بانک ملی، جوانمردی، بیمارستان و فضاهای سبز محلات کوچک.

اهداف	راهبرد	سیاست
ساماندهی کالبدی		- درختکاری مجدد در خیابان عدالت - ایجاد بلوارهای سبز منظم برای خیابان های عدالت، سلطان محراب، جوانمردی، امام حسین، معلم، منتظری. - استفاده از پیل های خورشید برای تولید انرژی و حذف سیم کشیهای هوایی در جهت روشنایی شبانه
	در جداره‌ها	- ساماندهی جداره خیابان عدالت، پیروز، جوانمردی، معلم، گرایمی و اصلاح وضع موجود از طریق ساماندهی تابلوهای تبلیغاتی و تابلو های مغازه ها . - جلوگیری از نماسازی با سلیقه شخصی سازندگان در استفاده از مصالح متفاوت در جهت شکلگیری نمایی مناسب و یکپارچه در جداره خیابان‌ها.
	در بافت	- ساماندهی بافت تاریخی و سنتی محله پر. - مقاوم سازی بافت تاریخی و سنتی ارزشمند محلات قدیمی - شکستن ارتفاع ساختمان های بلند مرتبه به کمک ساختمان های اطراف آن . - نوسازی بناهای فرسوده واقع در محلات قدیمی - جمع آوری نخاله ها و زباله ها در محلات قدیمی و در کنار مجتمع آریاگان و تبدیل آنها به محیط هایی جذاب و محل های پاتوق
	در عناصر موجود و مبلمان شهری	- تعریف قاب مناسب و زیبا برای تابلوهای تبلیغاتی واقع در خیابان های عدالت، پیروز و جداره میادین. - تعریف کالبدی فضای ایستگاه تاکسی واقع در خیابان عدالت، پیروز، گرایمی، معلم. - طراحی نیمکت های موجود مناسب با اقلیم در فضاهای سبز جهت افزایش زیبایی آن ها در پارک ها و میدان اجتماعات . - تعریف فضای تعریف شده کالبدی جهت پارک کردن موتور سیکلت ها در خیابان عدالت، پیروز و خیابان های شلوغ و دارای کاربری های تجاری - پوشاندن باغچه های پای درختان توسط قاب های مشبک .
	در کف	- کفسازی آسفالت کردن خیابان عدالت - کفسازی زیبا، مناسب و مقاوم در پیاده رو خیابان های عدالت، پیروز، گرایمی، معلم، سلطان محراب، امام حسین. - مشخص کردن فضاهای مکث به کمک کفسازی. - کفسازی در فضای تفریحی و مکث واقع در ...
	پیاده در برابر سواره	- به وجود آوردن امکان عبور بی خطر و ایمن پیاده از خیابان های پیروز، عدالت، گرایمی و معلم. - تشویق سواره به کاهش سرعت در خیابان ها. - مشخص کردن محل عبور عابر پیاده در خیابان پیروز در تقاطع میدان های بیمارستان و بیدبلند.
ایمنی		- ملزم کردن عابر پیاده از استفاده از محل های عبور مشخص. - افزایش دید راننده ها در خیابان ها و تقاطع ها. - ملزم کردن وسایل نقلیه به توقف در پشت خط ایست. - جلوگیری از ورود موتور سیکلت ها و دوچرخه ها در پیاده روها.

جدول ۱۷- اهداف، راهبردها و سیاست های شاخص ادراکی- بصری و زیست محیطی

اهداف	راهبرد	سیاست
خاطره انگیزی	در نشانه‌ها	- تقویت نشانه‌های موجود مانند راسته بازار، سینما، پارکها، فضاهای سبز میدان بیدبلند، میدان بیمارستان، میدان بسیج - تعریف نشانه های جدید کالبدی در جهت برقراری ارتباط با پارک شهر و شریف نیا - تعریف ورودی هر محله به کمک عناصر شاخص در آن محله در بافت - برقراری ارتباط میان نشانه های موجود به کمک کفسازی، دسترس و گشودگی .
	در معابر	- ایجاد گشودگی منظر جهت رویت بهتر و بیشتر نشانه های شاخص محدوده در تقاطع سلطان محراب - استفاده از مصالح مناسب، فعالیت های جمعی و فضاهای مسقف و آلاچیق ها در پارک ها و ساماندهی مسیر آب.
	حس بویایی	- انجام اقدامات لازم جهت از بین بردن بوی نامطبوع در کنار مسیر.
	به کمک ایجاد دسترسی	- ایجاد و تقویت دسترسی مناسب و تعریف شده به محلات، اماکن خاص (امامزاده ها)

تعیین فضایی	مشخص بودن عرصه میدان	- مشخص کردن جداره میدان های بیمارستان، بانک ملی، میدان شیراز به کمک نرم فضا و سخت فضا .
زیبایی	در کالبد	- ساماندهی خیابان های عدالت، پیروز، گرایمی، جوانمردی، معلم - سامانده کردن تابلوهای مغازه هادر جداره خیابان ها - استفاده از عناصر سبز در خیابان عدالت، گرایمی، معلم، جوانمردی، منتظری - استفاده از مبلمان شهری زیبا در پارک ها م و محلهای پاتوق
	در عناصر موجود	- در نظر گرفتن فضایی برای استقرار سطل های زباله و کاهش آلودگی بصری و زیست محیطی ناشی از آن ها. - طراحی و نوسازی نیمکت های فرسوده موجود در پارک ها و فضاهای سبز مناسب با اقلیم - سامانده کردن تابلوهای مغازه هادر جداره خیابان ها
	طبیعت	- حفظ و تقویت پوشش گیاهی در پارک ها و در خیابان ها در طرح های بلند مدت . - ایجاد فضای سبز مجدد در خیابان عدالت - ایجاد پوشش گیاهی مناسب در حاشیه مسیل .

جدول ۱۸- اهداف، راهبردها و سیاست های شاخص ترافیکی و دسترسی

اهداف	راهبرد	سیاست
کاهش ترافیک	ایجاد پارکینگ طبقاتی	- تعریف کاربری پارکینگ طبقاتی در پشت مسجد جامع، روبرو بیمارستان شهیدزاده، روبرو محل گل بی بی. - طبقاتی کردن پارکینگ شهرداری در تقاطع بانک ملی و پارکینگ سازمان زندانها در روبروی پارک شهر، پارکینگ رفیعی در خیابان پیروزف پارکینگ شهرداری در میدان هلال احمر
	کنترل عبور و مرور	- جلوگیری از پارک حاشیه ای در خیابان های عدالت، پیروز، گرایمی، معلم - یکطرفه کردن خیابان امام زاده حیدر به سلطان محراب و تقاطع خیابان جوانمردی به امامزاده حیدر - تعریف خیابانی به موازات خیابان عدالت در پشت پارکینگ شهرداری به طرف محل کاروانسرا و خیابان جوانمردی - ممانعت از توقف ناگهانی تاکسی ها در طول مسیر با مشخص کردن جایگاه های مشخص تاکسی. - عبور و مرور فقط خودروهای تاکسی و ون در خیابان عدالت در ساعات شلوغ - ممانعت از توقف خودروها در محل های غیر مجاز به ویژه در نزدیکی تقاطع ها یا خروجی و ورودی خیابان محلی
ایمنی	کنترل حرکت خودروها و ساماندهی آنها	- محدود شدن مسیر حرکت سواره و حاکمیت پیاده در خیابان عدالت - تاکید بر تقاطع ها با استفاده از عناصر کالبدی همچون کفسازی متفاوت.
	نورپردازی در شب	- به وجود آوردن روشنایی کافی در تقاطع ها و محل های عبور و عابرین پیاده در خیابان ها و محل های عبور

نتیجه گیری

پژوهش حاضر با کنکاش در مفهوم گونه شناسی و شکل شناسی شهری به بررسی مکاتب مختلف مطالعاتی در شکل شناسی پرداخت و اصول و زمینه های گوناگون مطرح در این مفاهیم و مطالعات را در چارچوبی نظری و تحلیلی تدوین نمود. سپس، با انتخاب زمینه ی کالبدی مطالعات شکل شناسی و به منظور برنامه ریزی برای بافت شهری به مرور تجربیات و پژوهش های مختلف در این عرصه پرداخته و در چارچوب مبانی نظری مطرح شده معیارها، مؤلفه ها و شاخص های مؤثر بر شکل شناسی بافت شهری را مشخص، و در نهایت با تشخیص شاخص های کلیدی راهکاری عملی برای استفاده از این شاخص ها را برای گونه شناسی بافت شهری ارائه نمود. به واسطه ی این راهکار می توان بافت را بر اساس مؤلفه های شکل، ارتفاع و ارتباط با بافت مجاور به گونه های کلان تقسیم نمود و با استفاده از شاخص های دیگر، این گونه های کلان را به منظور برنامه ریزی دقیق تر به زیرگونه هایی تقسیم کرد بدین ترتیب، روشی مدون برای گونه شناسی بافت شهری ارائه گردید.

ضمن گونه شناسی محلات مورد مطالعه به بررسی معیارهای طراحی برای محله جدید پرداخته شد و طی پرسشنامه ای که از اهالی محل صورت گرفت به این نتیجه رسیدیم که مرکز محله ای تجاری با فعالیت های اقتصادی عمده و با توجه به متوسط درآمد ساکنین این محله طراحی گردد به طوری که نه تنها نیازهای محله را برآورده سازد، بلکه از رفت و آمدهای بیهوده به مرکز اصلی شهر برای خریدهای روزانه و به وجود آمدن ترافیک جلوگیری کند. در بخش طراحی سعی بر آن شد که مرکز محله جدید، با توجه به شاخص های طراحی مطالعه شده، به صورت طرح عملیاتی شهرسازی طراحی شود. دو محدودیت در توضیح این پژوهش الزامی

است: اول، پژوهش حاضر تنها شاخص‌ها را برای گونه‌شناسی بافت مشخص نمود و با توجه به طیف کمی گسترده شاخص‌ها در بافت‌های مختلف شهری در ایران، به انجام پژوهش‌های دیگر برای دستیابی به حدود تغییر در شاخص‌ها نیاز است. دوم، این پژوهش چگونگی اولویت‌بندی شاخص‌ها را نیز در خود مطرح ننمود، چرا که تجربیات جهانی مورد مطالعه نشان می‌دهند که اولویت‌بندی شاخص‌ها اغلب بر اساس نیازهای منتج از اهداف برنامه‌ریزی مشخص می‌گردد.

منابع

۱. پورزرگر، محمدرضا. (۱۳۹۰). «خانه، سنت و باز زنده‌سازی محله جوباره در اصفهان». انتشارات هویت شهر. شماره ۹، (۱-۵).
۲. پورمحمدی، محمدرضا؛ صدرموسوی، میرستاروجماعی، سیرو، (۱۳۹۰)، واکاوی مکتب‌های مورفولوژی شهری فصلنامه‌ی مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال دوم، شماره ۵، صص ۱۶-۱.
۳. ثقه الاسلامی، عمید الاسلام، امین زاده، بهناز. (۱۳۹۲). «بررسی تطبیقی مفهوم و اصول به کار رفته در محله ایرانی و واحد همسایگی غربی». انتشارات هویت شهر. شماره ۱۳، (۵-۹).
۴. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۹). «مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی». تهران: انتشارات سمت.
۵. حبیب، فرح (۱۳۸۴)، جزوه درس شکل‌شناسی شهری، دوره‌ی دکترای تخصصی شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی، تهران (منتشر نشده).
۶. حبیبی، سیدمحسن، (۱۳۷۵)، از شار تا شهر؛ تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن، تهران؛ انتشارات دانشگاه تهران، صص ۱۶۸-۱۵۸.
۷. جمالی، سیروس، (۱۳۹۴)، بررسی جایگاه گونه-ریخت‌شناسی شهری در طرح‌های توسعه‌ی کالبدی ایران مطالعه‌ی موردی کلان‌شهر تبریز، فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال پنجم، شماره ۱۹.
۸. سعیدنیا، احمد (۱۳۷۸)، شکل‌شهر، محله معماری و فرهنگ، شماره ۱.
۹. دانش دوست، مهرداد. (۱۳۹۲). «گونه‌شناسی قرارگاه‌های رفتاری در فضاهای شهری (نمونه موردی: سبزه میدان، دروازه ارگ و خیابان طالقانی زنجان)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری. دانشکده فنی و مهندسی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان.
۱۰. ذاکر حقیقی، کیانوش، ماجدی، حمید، حبیب، فرح (۱۳۸۹)، «تدوین شاخص‌های موثر برگرفته‌ی شناسی بافت شهری»، نشریه هویت شهر، شماره ۷، صص ۱۰۵-۱۱۲.
۱۱. رادجهانیانی، نفیسه، پرتوی، پروین. (۱۳۹۰). «بررسی تطبیقی کیفیت محیط در محله‌های شهری، با رویکرد توسعه پایدار، مورد پژوهی: محله‌های خیابان و ایلگی تبریز». نامه معماری و شهرسازی، شماره ۶ (۱۵-۹).
۱۲. طرح جامع شهر بهبهان، ۱۳۹۰.
۱۳. قاسمی، وحید، نگینی، سمیه. (۱۳۹۰). «بازیابی هویت محله‌ای در کلان‌شهرهای امروز (نمونه موردی محلات عباس آباد و مرداوین اصفهان)»، (۱-۶).
۱۴. کوهی فرد، الناز. (۱۳۹۲). «بررسی نظری مفهوم محله و تاثیر هویت بر شکل دهی آن در معماری». کنفرانس معماری و شهرسازی و توسعه پایدار.
۱۵. نوفل، علیرضا، کلبادی، پارسین، پورجعفر، محمدرضا. (۱۳۸۸). «بررسی و ارزیابی شاخص‌های موثر در هویت شهری (نمونه موردی محله جلفا در شهر اصفهان)». انتشارات آرمانشهر. شماره ۳.
16. Kropf, Karl (1996), *Urban Tissue and the Character of Towns*, Urban Design International, Vol.1, No.3.
17. Rapoport Amos, (1990), *Vernacular Architecture*, in Turan M., (eds.); *Current Challenges in the Environmental Social Sciences*, Avebury, Aldershot, England.
18. Rådberg J., (1996), *Towards a Theory of Sustainability and Urban Quality: A New Method for Typological Urban Classification*, in Gray M., (ed.), *Evolving Environmental Ideals: Changing Ways of Life, Values and Design Practice*, Book of Proceedings for the 14th Conference of the International Association for People-Environment Studies, Stockholm, pp.384-392.

تبیین شاخص های شهر خلاق در خیابان احمدآباد مشهد با استفاده از مدل AHP

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۰/۲۶

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۱/۳۰

کد مقاله: ۴۸۶۲۰

سیدعلی حسین پور^۱، مهشاد امیرگیلکی^۲، امیرمحمد حفار^۳

چکیده

شهرها همواره مکانی برای ابداع، نوآوری و خلاقیت هستند. تنوع و ظرفیت بسیار بالای عوامل مکانی و فضایی در محیط شهری باعث تنوع زیاد شاخص های ضروری برای احراز خلاقیت در مناطق شهری می شود. درواقع شهر خلاق محیط مساعدی برای تربیت خلاقیت انسانی است که زمینه پژوهش خلاقیت ساکنین خود را فراهم می آورد. هدف از این پژوهش، ارزیابی شاخص های شهر خلاق در خیابان احمدآباد مشهد می باشد. در راستای رسیدن به هدف فوق از روش توصیفی-تحلیلی استفاده می نماییم. طبق بررسی های انجام شده به منظور شناسایی، ارزیابی و رتبه بندی مؤثر شاخص ها و زیرشاخص های شهر خلاق، از تحلیل سلسله مراتبی AHP استفاده گردید که تعداد ۸۵ پرسشنامه در اختیار کارشناسان، خبرگان و مردم قرار گرفت که بر اساس مدل معیار وزن دهی ساعتی عوامل اصلی به صورت دودویی و زیرمعیارهای عوامل به صورت دودویی وزن دهی شدند و در نهایت ۶ شاخص اصلی و ۳۶ زیر شاخص که به ترتیب بر اساس وزن شاخص ها و وزن نهایی زیر شاخص ها رتبه بندی شدند. نتایج این رتبه بندی نشان می دهد عوامل اقتصادی و فرهنگی بیشترین تأثیر در میزان خلاقیت خیابان احمدآباد را داشته است و در بین زیر شاخص ها فضاهای عمومی، تغذیه و رستوران ها و فستیوال ها، شکل گیری اجتماعات و گردشگری نیز بیشترین میزان اثرگذاری را داشته است و در نهایت راهکارهایی در جهت بهبود و ارتقاء دیگر شاخص های شهر خلاق در خیابان احمدآباد ارائه گردیده است.

واژگان کلیدی: شهر خلاق، شاخص های شهر خلاق، تحلیل سلسله مراتبی AHP

۱- استادیار گروه شهرسازی دانشگاه بینالود مشهد

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری دانشگاه بینالود مشهد

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری دانشگاه بینالود مشهد

۱- مقدمه

در طول تاریخ آنچه موجب برداشتن گام‌های بلند، به‌سوی کامیابی و تغییرات مثبت در شیوه زیست انسان‌ها شده، برگرفته از اندیشه‌ای تکامل‌یافته یعنی خلاقیت بوده است. خلاقیت در تمام ابعاد زندگی انسان نقش اساسی داشته و آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد. چنانچه شهرها نیز که محل پیوند نیروهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و... بوده، در بروز خلاقیت جایگاه ویژه پیدا می‌کنند که این موجب پیشی گرفتن، در پی آن توسعه شهرها و به تبع آن توسعه مناطق نسبت به یکدیگر خواهند بود (ریحانی، ۱۳۹۲: ۱). نظریه شهر خلاق از سال ۱۹۸۰ تاکنون به جایگاهی دست یافته است که می‌تواند خود را تعریف نماید. تعریفی که آن زمان از شهر خلاق ارائه شد به طور کامل انتزاعی بود: «یک بیانیه به طور کامل واضح که روشن فکری و تصویرسازی ذهنی را ترویج می‌کند و تأثیری قابل ملاحظه بر فرهنگ و کار جمعی داشته باشد» (حسین پور، ۱۳۹۱: ۱۳۵). در سال‌های اخیر مفهوم شهر خلاق به یکی از مباحث پرطرفدار نزد صاحب نظران، محققان و تصمیم سازان بدل شده است، به طوری که اکثر شهرهای معتبر توجه خود را به سوی سیاست‌های شهر خلاق معطوف کرده اند؛ هم مطالعات آکادمیک و هم اسناد سیاسی بر شهرهای بزرگ و کلان شهرهایی تمرکز دارند که بتوانند آستانه تقاضای کافی و متنوعی از مردم و فعالیت‌ها را به وجود آورند (لطفی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲). باید این را دانست که ایده شهر خلاق یک نظریه به طور کامل پیشرو است و بر این موضوع تأکید دارد که هر نوع رابطه‌ای بین شهروندان با سازمان‌ها و نهادهای خصوصی و دولتی بایستی به طور کامل دو جانبه و مبتنی بر رفع چالش‌ها و ارتقا کیفیت زندگی باشد. نظریه شهر خلاق سعی دارد تا کیفیاتی را که تصویر ذهنی یک شهر را برای شهروندان زیباتر می‌کند، تقویت نماید. خلاقیت به عنوان یک پیش زمینه و جزئی از هوش عمومی سنجیده می‌شود و افزایش توان نوآوری و تولید دانش در این راه از جمله شاخص‌های سنجش میزان پیشرفت اجتماعی به حساب می‌آید (حسین پور، ۱۳۹۱: ۱۳۷).

خیابان احمد آباد با توجه به پتانسیل‌های خاص اقتصادی و فرهنگی، اجتماعی و کالبدی نسبت به دیگر خیابان‌های شهر مشهد از اهمیت زیادی برخوردار می‌باشد و ساکنان آن قشری فرهیخته (دارای تحصیلات) می‌باشند. کاربری‌های متنوع در این خیابان سبب ایجاد جذابیت‌های بصری و محیطی شده است و حال در این مقاله به بررسی شاخص‌های شهر خلاق در خیابان احمدآباد مشهد می‌پردازیم.

۲- مبانی نظری

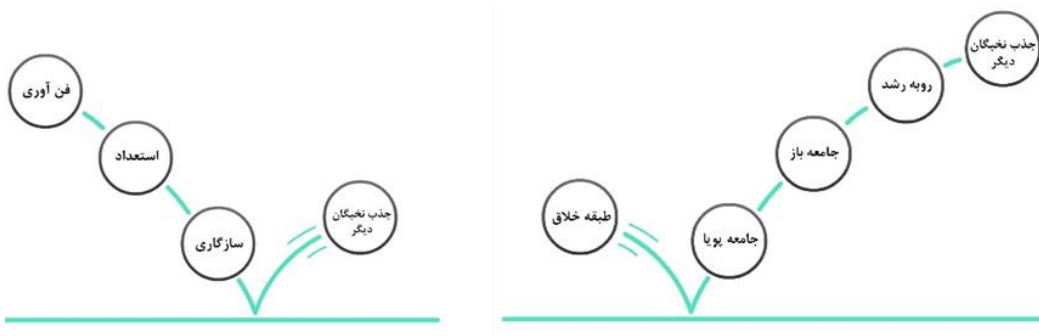
۲-۱- ادبیات تحقیق

شهر خلاق: شهر خلاق مکانی برای رشد و نمو خلاقیت‌ها در دینامیک مناطق خلاق است. شهر خلاق مکانی برای شکوفایی خلاقیت‌های هنری، نوآوری‌های علمی و فناوری و صدای رسای فرهنگ‌های رو به رشد است و جایی است که همه پتانسیل‌های خلاق خود را جامعه عمل می‌پوشاند و پرچم دار فعالیت‌های فرهنگی و توسعه‌ای است. در این شهر، هر شهروند به استفاده از ظرفیت‌های علمی، فنی، هنری و فرهنگی خود اطمینان خاطر داشته و می‌داند که همواره حرکتی رو به رشد دارد. در نمودار شماره (۱) نمای الگووار ساختار یک شهر خلاق و موضوعات کلی دخیل در آن نمایش داده شده است.

چارچوب مفهومی: اولین بار مفهوم طبقه خلاق توسط ریچارد فلوئیدا در کتاب ظهور قشر خلاق بیان شد که وی اذعان داشت: میزان توسعه اقتصادی شهر با میزان حضور و تمرکز متخصصین پیشرفته، هنرمندان، موسیقیدانان و به طور کلی قشر فرهیخته جامعه که وی آن را طبقه خلاق میخواند، بستگی مستقیم دارد. وی طبقه خلاق را به دو دسته زیر تقسیم نمود.

به نظر فلوریدا این طبقه خلاق باعث به وجود آمدن چهار عامل زیر میشود و همچنین وی معتقد بود جامعه ای طبقه خلاق را به خود جذب می کند که دارای سه مشخصه زیر باشد.

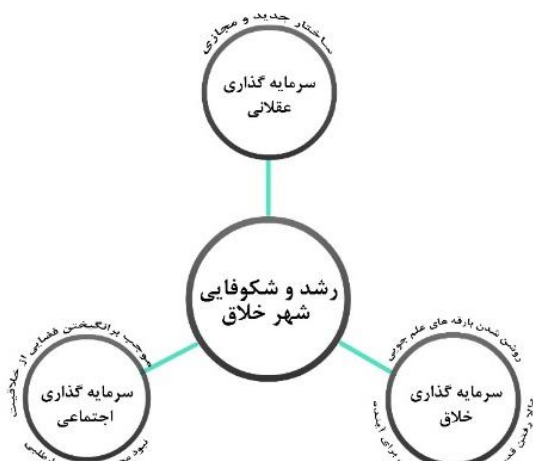
نمودار شماره ۳- عوامل طبقه خلاق و جذب نخبگان (۲۰۰۸، ژحدیچا)

ویژگی های شهر خلاق: امروزه گستره وسیعی از گزینه های خلاق تولید و کار که با اقتصاد جدید پست فوردیسم مطرح شده، در مناطق ابرشهری و کلان شهرها، جریان رو به رشد شهرهای خلاق را نمایان میکند. ویژگی اصلی که در مناطق خلاق مطرح می باشد ترکیب و تلفیق ابعاد مختلف اقتصاد و فرهنگ با شکلی نوین از نظم منطقی انسانی است (Momas , 2004).

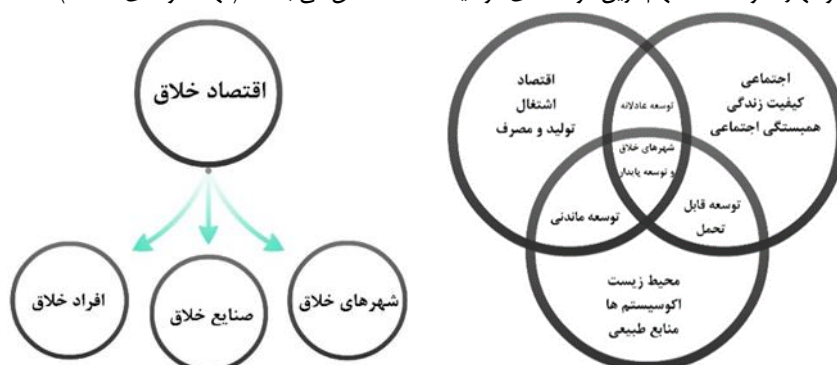
نمودار شماره ۴- ویژگی های شهر خلاق (ابراهیمی، ۱۳۸۷)

در رشد و شکوفایی یک شهر خلاق سه عامل اصلی موثر هستند که در نمودار زیر قابل مشاهده است.

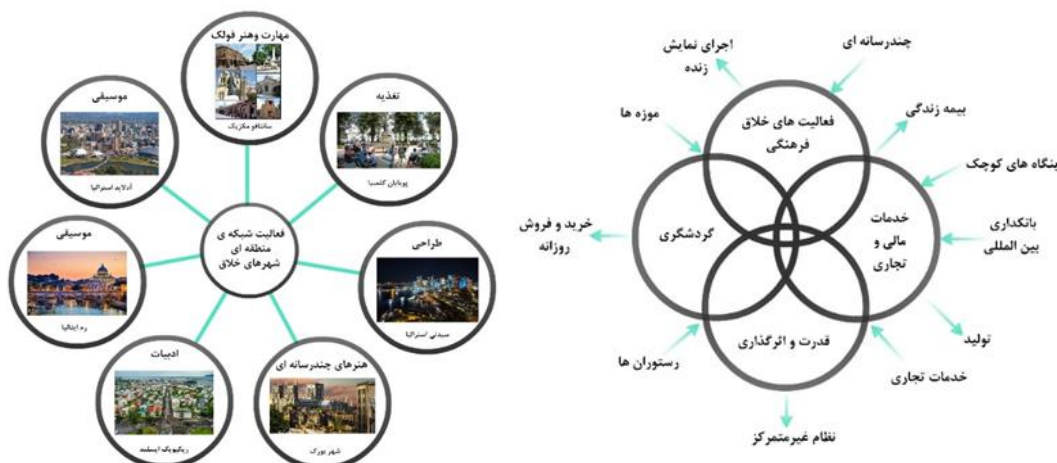
نمودار شماره ۵- رشد و شکوفایی شهر خلاق

اقتصاد خلاق: اقتصاد خلاق را می‌توان اقتصاد جدیدی دانست که بر سه پایه اصلی استوار است که در نمودار زیر قابل مشاهده می‌باشد. اقتصاد خلاق را می‌توان اقتصاد دانش بنیان نیز دانست، چرا که، در اقتصاد دانش بنیان نیز زیربنای تولید و عوامل اصلی تولید دانش و ایده است. همچنین اقتصاد جدید، قدرت، وجهه و پول به سمت شرکت‌هایی روانه می‌گردد که حقوق فکری مستقلی دارند و مهارت و استعداد مهم‌ترین مولفه‌های موفقیت اقتصاد خلاق می‌باشند. (مehسا فولادی، ۱۳۹۴)

نمودار شماره ۶- پایه‌های اقتصاد خلاق و توسعه در ابعاد کالبدی

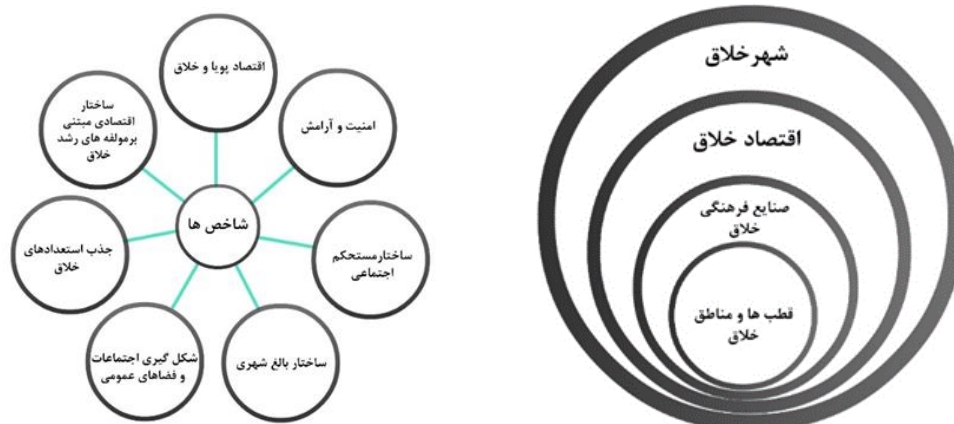
شبکه منطقه‌ای شهر خلاق: کمیته گسترش شبکه منطقه‌ای شهر خلاق توسط یونسکو با هدف کمک به بازیابی پتانسیل‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خلاق در جوامع مختلف با همکاری هنرمندان محلی شروع به کار کرد. فعالیت این شبکه شهری متشکل از هفت زمینه می‌باشد که در نمودار زیر اشاره شده است.

نمودار شماره ۷- شهر و اقتصاد خلاق منطقه‌ای و شبکه منطقه‌ای شهرهای خلاق (Baeker, 2008)

شاخص‌های شهر خلاق: برای سنجش میزان خلاقیت در یک شهر از شاخص‌هایی بهره‌برد که با استفاده از روش‌های آماری این شاخص‌ها را از حالت کیفی به کمی تبدیل نموده و از آن‌ها جهت ارزیابی کلیه وجوه شهر خلاق استفاده شود. در زیر تعدادی از این شاخص‌ها به طور خلاصه ذکر شده است. (مehسا فولادی، ۱۳۹۴)

نمودار شماره ۸- شاخص‌ها و مقیاس‌های شکل‌گیری شهر خلاق (Baeker, 2008)

نمودار شماره ۹- چارچوب نظری

نمودار فوق بیانگر معیارها و زیر معیارهای شهر خلاق میباشد

تحلیل سلسله مراتبی AHP: روش‌های ارزیابی چند معیاره کاربرد وسیعی در همه علوم از جمله در شهرسازی پیدا کرده اند. از بین این روش‌ها، فرآیند تحلیل سلسله مراتبی AHP یکی از روش‌هایی است که بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. یکی از محدودیت‌های جدی AHP این است که وابستگی‌های متقابل بین عناصر تصمیم، یعنی معیارها، زیر معیارها و گزینه‌ها را در نظر نمیگیرد و ارتباط بین عناصر تصمیم را سلسله مراتبی و یکطرفه فرض میکند. فرآیند تحلیل سلسله مراتبی ابتدا مسئله یا موضوع مورد نظر را به یک ساختار سلسله مراتبی تبدیل میکند که در آن عناصر تشکیل دهنده این ساختار که اجزا تصمیم نیز تلقی میشوند، مستقل از یکدیگر فرض شده اند. بنابراین یکی از محدودیت‌های جدی AHP این است که وابستگی‌های متقابل بین عناصر تصمیم، یعنی وابستگی معیارها، زیر معیارها و گزینه‌ها را در نظر نمیگیرد و ارتباط بین عناصر تصمیم را سلسله مراتبی و یکطرفه فرض میشود. این فرض ممکن است در بعضی موارد صادق نباشد و در چنین شرایطی نتیجه روش AHP ممکن است موجب برعکس شدن رتبه‌ها شود. یعنی با حذف گزینه‌ای ممکن است نتیجه رتبه بندی گزینه‌ها تغییر کند. بنابراین باید در استفاده از روش AHP اندکی محتاط بود زیرا کلیه مسائل و مشکلات برنامه ریزی لزوماً دارای ساختار سلسله مراتبی نیستند. (زبردست، ۱۳۸۰، ۱۹) فرآیند تحلیل شبکه‌ای چون حالت عمومی AHP و شکل گسترده آن است بنابراین تمامی ویژگی‌های مثبت آن از جمله سادگی، انعطاف پذیریری، به کار گیری معیارهای کمی و کیفی به طور همزمان، و قابلیت بررسی سازگاری در قضاوت‌ها را دارا بوده و مضافاً میتواند ارتباط پیچیده (وابستگی‌های متقابل و بازخورد) بین و میان عناصر تصمیم را با بکارگیری ساختار شبکه‌ای بجای ساختار سلسله مراتبی در نظر بگیرد (زبردست، ۱۳۸۹).

۳- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش براساس هدف کاربردی و براساس ماهیت توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. روشهای گردآوری اطلاعات در این پژوهش برای جمع آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز، روش کتابخانه‌ای و روش میدانی میباشد که اطلاعات اساسی جهت تجزیه و تحلیل و امتیاز دهی از پرسشنامه کارشناسان، خبرگان و مردم، اطلاعات آن مستخرج شده است که بر این اساس از ۸۵ نفر در امتیاز دهی معیارها و زیر معیارهای شری خلاق پرسش به عمل آمده است. جهت رتبه بندی شاخص های شهر خلاق در خیابان احمد آباد از پرسشنامه های کارشناسان از تکنیک تحلیل سلسله مرتبی ahp در نرم افزار expert choice مورد استفاده قرار گرفته است.

۴- معرفی محدوده مورد مطالعه

خیابان احمدآباد مشهد در تقسیم‌بندی شهری شهر مشهد، در منطقه یک قرار گرفته است. وسعت منطقه احمدآباد ۱۶۱۱ هکتار، و شرکت‌های تجاری زیادی از جمله بزرگترین بازار موبایل مشهد در این خیابان قرار دارد. احمدآباد از محله‌های مرفه‌نشین شهر مشهد محسوب میشود که بعضی از بزرگترین بیمارستان‌های شهر مشهد از جمله بیمارستان قائم در این خیابان هستند.

نقشه شماره ۱ - معرفی محدوده مورد مطالعه

شرکت‌های بزرگ هوایمایی خارجی و داخلی و خیلی از بزرگترین فروشگاه‌های فروش لباس، کیف و کفش، فرش و رستوران‌ها و چند هتل در این خیابان واقع شدند. بعضی از خیابان‌های منطقه احمدآباد عبارتند از: راهنمایی، ابوذرغفاری، رضا، خیابان طالقانی، ناصرخسرو، ملاصدرا و کلاهدوز. هتل همای شماره یک مشهد (هتل هایت سابق) واقع در میدان احمدآباد و ابتدا خیابان کلاهدوز، به عنوان مرکز این منطقه شناخته می‌شود.

حال به بررسی خصوصیات و ویژگی های محدوده مورد مطالعه در ۴ حوزه می پردازیم که عبارتند از: کاربری، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی - عملکردی.

شکل شماره ۱ - خصوصیات و ویژگی های محدوده مورد مطالعه در ابعاد مختلف (نگارنده)

۵- یافته های تحقیق

عوامل اصلی و شاخص ها و زیر شاخص های شهر خلاق توسط تکنیک تحلیل سلسله مراتبی رتبه بندی گردید که اطلاعات به دست آمده از نرم افزار مقایسات دو دویی و نمودار مربوط به این رتبه بندی می باشد، که به طور خلاصه در جدول شماره (۱) به همراه وزن نهایی زیر شاخص ها (ضرب وزن شاخص ها در وزن زیر شاخص ها) آورده شده است. براساس نتایج بدست آمده میتوان شاخص ها و زیرشاخص های موثر شهر خلاق در خیابان احمد آباد را طبق وزن شاخص ها و وزن نهایی زیر شاخص ها، رتبه بندی نمود. این رتبه بندی در جداول شماره (۲) و (۳) قابل مشاهده می باشد.

جدول شماره ۱ - وزن دهی نهایی کلیه زیر شاخص ها

هدف	ابعاد	شاخص ها	وزن شاخص ها	زیر شاخص ها	وزن زیر شاخص ها	وزن نهایی زیر شاخص ها
اقتصادی	اقتصاد پویا و خلاق	۰/۱۲	تولید	۰/۱۵۹	۰/۰۲۰۶۷	
				۰/۲۲	۰/۰۲۹۹	
				۰/۴۲۴	۰/۰۵۵۱۲	
				۰/۱۸۶	۰/۰۲۴۱۸	
				۰/۲۱۹	۰/۰۳۹۹۴۵	
	جذب استعداد های خلاق	۰/۱۵۵	پنگذاری بین المللی	۰/۱۷۹	۰/۰۳۷۷۴۵	
				۰/۳۲۲	۰/۰۵۰۰۶۵	
				۰/۲۸	۰/۰۴۳۴	
				۰/۴۲۹	۰/۰۵۲۶۲۵	
				۰/۵۷۱	۰/۰۷۱۳۷۵	
اجتماعی	ساختار مستحکم اجتماعی	۰/۱۲۵	فضاهای عمومی	۰/۱۴۵	۰/۰۱۵۶۶	
				۰/۲۲۱	۰/۰۲۳۸۶۸	
				۰/۱۷۲	۰/۰۱۸۵۷۶	
				۰/۱۲۵	۰/۰۱۲۵	
				۰/۱۳۷	۰/۰۱۴۷۹۶	
	کاربری زمین	۰/۱۰۸	پارکها	۰/۱۹۹	۰/۰۲۱۴۹۲	
				۰/۲۱۶	۰/۰۲۲۶۸	
				۰/۲۰۲	۰/۰۲۱۲۱	
				۰/۱۴۸	۰/۰۱۵۵۴	
				۰/۱۴۷	۰/۰۱۵۴۴۵	
ارزیابی شاخص های شهرخلاق	کالبدی	۰/۱۰۵	شبکه گاز	۰/۱۴۴	۰/۰۱۵۱۲	
				۰/۱۴۳	۰/۰۱۵۰۱۵	
				۰/۳۶۷	۰/۰۴۴۹۸	
				۰/۳۲۲	۰/۰۳۰۳۶۲	
				۰/۳۱	۰/۰۲۹۱۴	
	وضعیت کالبدی	۰/۱۳۹	طرحهای محله ای	۰/۲۲۹	۰/۰۳۱۸۳۱	
				۰/۲۷	۰/۰۳۷۵۳	
				۰/۱۹۷	۰/۰۲۷۳۸۳	
				۰/۳۰۴	۰/۰۴۲۲۵۶	
				۰/۱۰۹	۰/۰۱۵۶۹۶	
فرهنگی	رشد و شکوفایی فرهنگ های خلاقانه	۰/۱۴۴	میراث فرهنگی	۰/۱۳	۰/۰۱۸۷۲	
				۰/۱۲۹	۰/۰۱۸۵۷۶	
				۰/۱۷۱	۰/۰۲۴۶۲۴	
				۰/۱۹	۰/۰۲۷۳۶	
				۰/۱۶۲	۰/۰۲۳۳۲۸	
				۰/۱۰۹	۰/۰۱۵۶۹۶	
				۰/۱۶۲	۰/۰۲۳۳۲۸	
				۰/۱۰۹	۰/۰۱۵۶۹۶	

جدول شماره ۲- رتبه بندی شاخص ها

رتبه	وزن شاخص ها	شاخص ها	ابعاد
۱	۰/۱۵۵	جذب استعداد های خلاق	اقتصادی
۲	۰/۱۴۴	رشد و شکوفایی فرهنگ های خلاق	فرهنگی
۳	۰/۱۳۹	وضعیت کالبدی	کالبدی
۴	۰/۱۲	اقتصاد پویا و خلاق	اقتصادی
۵	۰/۱۲۵	ساختار مستحکم اجتماعی	اجتماعی
۶	۰/۱۰۸	کاربری زمین	کالبدی
۷	۰/۱۰۵	تاسیسات زیربنایی	
۸	۰/۰۹۴	حمل و نقل	

جدول شماره ۳ - رتبه بندی زیر شاخص ها

رتبه	زیر شاخص ها	وزن نهایی زیر شاخص ها	رتبه	زیر شاخص ها	وزن نهایی زیر شاخص ها
۱	فضاهای عمومی	۰/۰۷۱۳۷۵	۱۹	تجاری، فرهنگی	۰/۰۲۳۸۶۸
۲	تغلیه و رستونها و فستیوالها	۰/۰۵۵۱۲	۲۰	صنایع خلاق	۰/۰۲۳۳۲۸
۳	شکل گیری اجتماعات	۰/۰۵۳۶۳۵	۲۱	معابر سواره	۰/۰۲۲۶۸
۴	گردشگری	۰/۰۵۰۰۶۵	۲۲	کیفیت های کالبدی و معماری شهری	۰/۰۲۱۴۹۲
۵	خلاقیت صنعتی و دانش بنیان	۰/۰۴۳۴	۲۳	راههای پیاده	۰/۰۲۱۲۱
۶	ساختمان های عمومی	۰/۰۴۳۳۵۶	۲۴	تولید	۰/۰۳۰۶۷
۷	ساختار ساختمان ها	۰/۰۳۷۵۳	۲۵	تسهیلات فرهنگی	۰/۰۱۸۷۲
۸	عبور و مرور	۰/۰۳۴۴۹۸	۲۶	کاربری عمومی	۰/۰۱۸۵۷۶
۹	بنگاه های کوچک	۰/۰۳۳۹۴۵	۲۷	سازمان های غیرتفاهای فرهنگی	۰/۰۱۸۵۷۶
۱۰	طرحهای محله ای	۰/۰۳۱۸۳۱	۲۸	میراث فرهنگی	۰/۰۱۵۶۹۶
۱۱	حمل و نقل عمومی	۰/۰۳۰۳۶۲	۲۹	میراث طبیعی	۰/۰۱۵۶۹۶
۱۲	خدمات تجاری	۰/۰۲۹۹	۳۰	فعالیت مسکونی	۰/۰۱۵۶۶
۱۳	وسایل حمل و نقل	۰/۰۲۹۱۴	۳۱	شبکه فاضلاب	۰/۰۱۵۵۴
۱۴	بانکداری بین المللی	۰/۰۲۷۷۴۵	۳۲	شبکه آب	۰/۰۱۵۴۳۵
۱۵	مرمت شهری	۰/۰۲۷۳۸۳	۳۳	شبکه گاز	۰/۰۱۵۱۲
۱۶	جشنواره ها و رخداد های فرهنگی	۰/۰۲۷۳۶	۳۴	شبکه برق	۰/۰۱۵۰۱۵
۱۷	تجارت فرهنگی	۰/۰۲۴۶۲۴	۳۵	مذهبی	۰/۰۱۴۷۹۶
۱۸	خرید و فروش	۰/۰۲۴۱۸	۳۶	پارکها	۰/۰۱۳۵

نتیجه گیری

طبق اطلاعات به دست آمده و جداول نشان داده شده رتبه بندی های صورت گرفته از طریق تحلیل سلسله مراتبی AHP مشخص گردید. پس از آن شاخص های شهر خلاق در خیابان احمد آباد مشهد که ۶ شاخص بودند بین یک تا ۶ رتبه بندی گردید و شاخصی که بیشترین تاثیر را دارا بودند مشخص گردید. در انتها ۳۶ زیر شاخص وزن دهی شده براساس درجه اهمیت طبق جدول شماره (۴) رتبه بندی شده شدند. براین اساس شاخص ها و زیرشاخص های موثر بر خلاقیت خیابان احمد آباد شناسایی شد و در نهایت افزایش خلاقیت در خیابان احمد آباد باتوجه به شاخص ها و زیرشاخص هایی که وزن و امتیاز آن ها از اهمیت کمتری برخوردار است، اما مهم و ضروریست، پیشنهاداتی ارائه خواهد شد.

- توسعه مراکز رشد، ایجاد پارک های علم و فناوری و جذب نخبگان و استعداد های خلاق در خیابان احمد آباد مشهد
- بستر سازی مناسب در جهت پیوند سازمان های آموزش عالی، پژوهش و فناوری با تولید و کسب و کار در خیابان احمد آباد مشهد
- تامین فضای مناسب در خسایان احمد آباد برای انجام امور مرتبط با خلاقیت شهری و تدوین گروه های مختلف سنی و مهارتی شهروندان، افزون بر جلب مشارکت نخبگان علمی، شهروندان خلاق و حمایت از افراد، گروه ها و نهادهایی که دارای خلاقیت های در راستای حل مسائل شهری و ارتقای کیفیت محیط شهر.
- استفاده از درختان هوشمند (green city solutions) برای تنفس دوباره خیابان های شهری بخصوص در خیابان احمد آباد
- استفاده از نور (خیابان نور) در هنگام شب و استفاده از انرژی تجدید پذیر در تامن انرژی آن برا جذب گردشگر
- ارتقاء کیفی و بصری جداره اصلی خیابان احمد آباد و یکپارچه سازی آن در جهت بهبود کیفیت های کالبدی و معماری
- بهره گیری از دیدگاه دانشگاهیان و افراد نخبه و حمایت از تبادل اطلاعات آن ها با مراکز علمی دنیا

- بستر سازی و اعتماد سازی زمینه های سرمایه گذاری ، سرمایه داران خارجی و داخلی
- بستر سازی و فراهم آوردن محیط هایی جهت مدیریت ، حمایت و بازاریابی منحصر به فرد ایده ها و اختراعات شهروندان و استفاده آن در خیابان احمد آباد
- برگزاری جشنواره و رخداد های فرهنگی به مناسبت های مختلف به موجب افزایش شادی و نشاط در خیابان احمد آباد
- استفاده از صنایع دوستدار طبیعت و انرژی سبز و تجدید پذیر جایگزین انرژی های آلوده کننده طبیعت و انرژی های تجدیدناپذیر
- بستر سازی و اجرای حمل و نقل هوشمند در خیابان احمد آباد و زمینه سازی آن برای دیگر خیابان های شهر مشهد
- اختصاص دادن فضاهایی در جهت آشنا شدن از مذاهب و فرهنگ های مختلف در جهت بهبود و ارتقا تعاملات اجتماعی و فراهم آوردن محیطی باز و راحت برای تمامی مذاهب و فرهنگ های مختلف
- ایجاد جذابیت های بیشتر در جهت پیاده روی مردم و ساکنین با استفاده از تکنولوژی های روز و ایده های جوانان در خیابان احمد آباد

منابع

۱. حسین پور، امید غریب، مصطفی اکبری مطلق، محدثه نجفی (۱۳۹۱): شهر خلاق و اقتصاد پایدار (جلد ۲)
۲. مهسا فولادی (۱۳۹۴): شهر خلاق (بررسی شاخص ها، ویژگی ها و عناصر)
۳. ابراهیمی، مهران (۱۳۸۷): نشست شهر خلاق: مفاهیم، سیاست ها، مطالعه موردی از شهرهای موفق و ناموفق. مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران، تیرماه، فرهنگسرای نیوران، تهران
۴. مدیریت شهری و شهر خلاق. مهدی خان سفید. مجله منظر. شماره ۱۹. تابستان ۲۰۱۲
۵. اندیشه خلاق، شهر خلاق. ندا خسروی. شهرداریها. سال ۱۱. شماره ۱۰۰
۶. درآمدی بر مناطق و شهرهای خلاق. شهرداریها. سال ۱۱. شماره ۱۰۰
۷. رتبه بندی محلات شهر سردشت از نظر حرکت به سوی خلاقیت با تاکید بر تحقق شهر خلاق با استفاده از تاپسیس و AHP. دکتر میرنجف موسوی. جغرافیا و آمایش شهری - منطقه ای. شماره ۱۰. بهار ۱۳۹۳
۸. گردشگری شهری به مثابه توسعه خلاق در بافتهای فرسوده. محسن رفیعیان. محمد رضا بمانیان. مجتبی رفیعیان. منظر. شماره ۱۴. اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۰.
۹. مدیریت شهری و شهر خلاق: سخن مرکز: شهر خلاق. مرتضی قورچی. منظر. شماره ۱۹. تابستان ۱۳۹۱.
۱۰. سطح بندی مناطق ۱۵ گانه شهر اصفهان از لحاظ شاخص های شهر خلاق با استفاده از مدل های برنامه ریزی منطقه ای. رضا
۱۱. مختاری. محسن سقایی. فاطمه ایمان. مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری. سال ۵. شماره ۱۶. بهار ۱۳۹۳
۱۲. فضاهای جمعی و شهر خلاق. بهرنگ کلانتری. وحید یاری قلی. اکبر حمتی. منظر. شماره ۱۹. تابستان ۹۱.
۱۳. شهر خلاق (مبانی و شاخص ها). مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران
۱۴. مهندسان مشاور فرهاد، طرح توسعه و عمران (جامع) کلان شهر مشهد، تیر ۱۳۸۸
۱۵. مهندسان مشاور فرهاد، طرح توسعه و عمران (جامع) کلان شهر مشهد، ویرایش دوم، دی ۱۳۸۹
16. Beaker, Greg (2008): Creative City: Planning Framework. PCA Associates.
17. Blamires, Harry (2000): The Creative Guide to Creative city. Penguin Books, London.
18. Bagwell, Susan (2008): Creative clusters and city growth. Creative Industries Journal Vol. 1(1), 31-46.
19. <https://www.memarnet.com>

بررسی وضعیت سکونتگاه های غیر رسمی در تعامل با تغییر کاربری مرز (مطالعه موردی شهر بانه)

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۰/۱۶

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۲/۱۵

کد مقاله: ۶۶۹۴۸

علیرضا سیاف زاده^{۱*}، اسماعیل علی اکبری^۲، یاسین
محمودی^۳

چکیده

شواهد زیادی وجود دارد که با گذشت زمان، مرزهای سیاسی بخش عظیمی از نقش خود را به عنوان مانع از دست داده و تعاملات و همکاریهای میان مرزی به طور روزافزون از اهمیت بیشتری برخوردار می شوند. در این حالت مرز به عنوان منطقه تماس، به فضایی کارکردی برای تبادلات و تعاملات اقتصادی_ اجتماعی فرامرزی تبدیل می شود و اثرات خود را در مناطق و شهرهای مجاور بر جای می گذارد. بنابراین این تحقیق با هدف ارزیابی تاثیرپذیری تغییر کارکرد مرز در شکل گیری سکونتگاه های غیر رسمی شهر مرزی استان کردستان (شهر بانه) شکل گرفته است. در بررسی این رابطه با استفاده از روشهای توصیفی - تحلیلی؛ و از دیدگاه دو گروه شامل فعالان تجارت میان مرزی و خبرگان و مسئولان محلی انجام شده است. مقاله حاضر، تعاریف مربوط به سکونتگاه های غیر رسمی و اسکان غیر رسمی و همچنین عوامل تأثیر گذار در روند شکل گیری اسکان غیر رسمی و مهمترین و عمده ترین علل پیدایش و گسترش اسکان غیر رسمی در شهر بانه و راهکارها و سیاستهای تکاملی ساماندهی اسکان غیر رسمی در این شهرها را مورد بررسی قرار داد است. تکنیک گردآوری داده ها، مطالعات کتابخانه ای و میدانی؛ حجم نمونه ۱۶۸ مورد و روش نمونه گیری کوکران بوده است. براساس نتایج حاصله از تحقیق، نشان می دهد که: روند شکل گیری این نوع سکونتگاهها حاصل تغییر شرایط ژئوپلیتیک مرز این شهر (بانه) بوده است (تغییر از یک مرز بسته به یک مرز باز). بخش عمده مسکن در سکونتگاه غیررسمی شهر بانه، تازه ساخت و مصالح با، دوام در حد متوسط و فاقد پروانه ساخت هستند. همچنین، موجب حاکمیت ساخت وسازهای غیرحرفه ای، طولانی شدن دوره ساخت و کاهش توان تولید مسکن مناسب و بدون برنامه و زیرسازهای لازم در این شهر شده است.

واژگان کلیدی: موقعیت مرزی، سکونتگاه های غیر رسمی، مسکن شهری، شهر بانه، تحولات جمعیتی و سکونتی

۱- استادیار دانشگاه پیام نور تهران (هیات علمی دانشگاه پیام نور تهران) sayafalireza@yahoo.com

۲- استاد دانشگاه پیام نور تهران (هیات علمی دانشگاه پیام نور تهران مرکز)

۳- کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی مسکن شهری

۱- مقدمه

چگونگی کارکرد و نقش مرزها عاملی کلیدی در توسعه مناطق و شهرهای مرزی به شمار می‌روند. مرزها هم می‌توانند مانعی در برابر توسعه و یکپارچگی نواحی مرزی باشند و هم به عنوان پلی ارتباطی زمینه تعاملات و پیوند دو طرف مرز را فراهم کنند. فهم این تأثیر بازدارندگی و یا نقش ارتباطی مرزها وابسته به این است که ما چگونه مرزها و کارکرد آنها را معنی کنیم. (Chen:2006:25).

به طور کلی دو دیدگاه غالب درباره نقش مرزها به ویژه در ادبیات توسعه مناطق مرزی وجود دارد: (نخست مرز به عنوان خطی جدا کننده و دوم مرز به عنوان منطقه تماس). از دیدگاه نخست، مرزها به معنای مانع یا فیلتر می‌توانند هزینه معاملاتی و تبادلانی زیادی را به بار آورند. به عبارت دیگر، مرزی که مانع مشروع شکل‌گیری نظامهای نهادی، سیاسی و اجتماعی در منطقه مرزی باشد، مانعی در برابر جریان آزاد اطلاعات و تشدید پیچیدگی‌های بازار است (WU.1998:191). به گفته چن (Chen) (2006): در این حالت، مرز تمایل بیشتری به جدایی مناطق مرزی همجوار از طریق تعیین حدود، کنترل و نظارت بر عبور و مرور و تشدید قوانین گمرکی دارد تا پیوستگی آنها. اما در دیدگاه مرز به مانند یک منطقه تماس، منطقه مرزی به صورت ناحیه‌ای که شبکه‌ای از بنگاههای اقتصادی و سایر شبکه‌های اجتماعی دیگر می‌توانند از خطوط مرزی فراتر روند، فرصتها و مزایای جدیدی خلق می‌کند و نقش مرز فی‌نفسه از یک مانع به یک پل ارتباطی یا به عبارت ساده‌تر از یک دیوار به یک منبع با ارزش تبدیل می‌شود (WU.1998:191). در همین چارچوب، شهرها و روستاهای مناطق مجاور مرزها، ممکن است روبه زوال روند و یا شکوفا شوند، بسته به اینکه خط مرزی موجب برهم زدن حوزه طبیعی آنها شده باشد و یا برعکس، نقشهای جدید در خصوص عبور از مرز به آنها داده باشد (رجوع شود به میرحیدر (Newman.2003:123:1380)).

بدیهی است که مرزهای ایران نیز از تحولات اخیر بی‌نصیب نمانده و امروزه شاهد آن هستیم که مناطق مرزی در مقایسه با گذشته نفوذپذیرتر شده‌اند. در این میان روابط دو جانبه ایران و عراق به ویژه بعد از سقوط رژیم بعث، به دلایلی همچون مشترکات مذهبی و تاریخی و منافع سیاسی و اقتصادی توسعه پیدا کرده و زمینه برای شروع تعاملات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به صورت رسمی و غیررسمی فراهم شده است. ساکنان مناطق مرزی غرب کشور نیز با توجه به سطح پایین توسعه یافتگی و عدم برخورداری از زیرساختهای مناسب، به منظور ایجاد اشتغال و تحصیل رفاه اقتصادی و اجتماعی به سمت مبادلات اقتصادی و اجتماعی_ فرهنگی که از روابط نزدیک دو کشور حاصل شده، حرکت نموده و در حال حاضر برخی از مناطق به شدت به بستری برای ورود و خروج انواع کالاها و خدمات، ایده و... تبدیل شده است. مناطق مرزی کردستان ایران و عراق به واسطه استقلال و امنیت نسبی کردستان عراق، نسبت به سایر مناطق مرزی دو کشور از رونق و شکوفایی اقتصادی بیشتری برخوردار می‌باشد و در حال حاضر حجم عظیمی از مبادلات و جریانات مختلف کالا، سرمایه و مردم در جریان است که می‌تواند عاملی کلیدی در توسعه منطقه مرزی مورد مطالعه و ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای واقع در مجاورت مرز باشد. این رویکرد از یک سو باعث جذب سرمایه و به طبع این مهم از سوی دیگر باعث مهاجرپذیری شهر شده است. اهداف این مطالعه شامل ارزیابی تأثیرپذیری تغییر کارکرد مرز در شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی و تبیین نتایج و اثرات تحول کارکرد مرز در شهر مرزی بانه، و شناسایی مهمترین شاخصهای پیرامونی شهر مرزی بانه که در نتیجه تحول کارکرد مرز به طور مثبتی تحت تأثیر قرار گرفته‌اند، است.

۲- بیان مسئله

به دنبال انقلاب الکترونیکی دگرگونی عظیمی در مفهوم مرزها به وجود آمد، به طوری که مفهوم آن از یک خط به یک منطقه، از فیزیکی به فرهنگی و از فضایی به کارکردی و نفوذناپذیری به نفوذپذیری بدل شد (محمد پور و دیگران، ۱۳۸۴). با جهانی شدن صنعت، تجارت، امور مالی و تغییرات در نظام بین‌المللی، تفکرات ژئواستراتژیک بسوی باورهای جغرافیای اقتصادی مرزها معطوف شد. به گونه‌ای که تحولات در کارکردهای مرز و نگرش به آن به عنوان یک فرصت اقتصادی از سوی نظام‌های سیاسی حاکم، موجب افزایش جمعیت در مناطق مرزی شده و شرایط جدیدی را رقم زده است، این شرایط جدید مرکز را وادار به تجدید نظر در روابط خود با پیرامون کرده است (Pena, 2005, 286-290) توسعه اجتماعی- اقتصادی این مناطق موجب تغییرات فضایی در ساختار شهرها و روستاهای واقع در آن مناطق گردیده است، البته این تحول در ساختار فضایی شهرهای مرزی متناسب با تصمیمات و فعالیت‌های سیاسی دولت‌ها و کشورهای همسایه متفاوت بوده است (pena.2002:3-18) کشور ایران با هشت هزار کیلومتر خط مرزی آبی، کوهستان و بیابانی از کشورهای دارای مرز طولانی در جهان محسوب می‌شود. از نظر تنوع مسایل و مشکلات سیاسی و اجتماعی کشورهای همسایه، در جهان منحصر به فرد است. داشتن همسایگانی مانند، افغانستان و پاکستان که از نظر توسعه یافتگی در جهان رتبه‌های آخر را دارند و همسایگانی مانند عراق، آذربایجان، ترکمنستان، نخجوان و ترکیه و غیره که از نظر سیاسی و ایدئولوژی مسایل و بحرآن‌های حادی در چند دهه اخیر داشته‌اند و کشورهای حوزه خلیج فارس

نیز از نظر اقتصادی، سیاسی و اجتماعی چالشهای شدیدی مواجه بوده اند، مشکلات بسیاری به مناطق مرزی ایران وارد کرده است، افزون بر این، گستردگی مناطق مرزی کشور و تنوع های جغرافیایی، اقلیمی، اجتماعی، قومی این مشکلات را مضاعف نموده است. شهر بانه با دارا بودن مرز مشترک با کشور عراق و دارا بودن مشترکات قومی - فرهنگی از این قاعده مستثنی نبوده است. شرایط هشت سال جنگ تحمیلی، بحران های کشور همسایه عراق، موجب ناامنی مرزهای جغرافیایی استان کردستان شده و از نظر توسعه یافتگی آن را در رتبه های پایانی استان های کشور قرار داده است (موسوی، ۱۳۸۷، ۵۷). حال با تغییرات اوضاع سیاسی عراق و خود مختاری اقلیم کردستان تعاملات دو سویه بیشتر شده و به طبع آن تغییرات چشم گیری در این شهر رخ داده است از انجای که این تعاملات باعث تغییر در شرایط اقتصادی شهر شده است و شهر را از یک شهر مهاجر فرست به یک شهر مهاجر پذیر تبدیل شده است شهر با رشد شتابان بدون برنامه رو به رو بوده است از جمله عوارضی که به طبع این تغییر شرایط به وجود آمده است شکل گیری سکونتگاههای غیر رسمی است و در همین راستا این مقاله به ارزیابی تاثیر پذیری تغییر کارکرد مرز در شکل گیری سکونتگاههای غیر رسمی در شهر بانه می پردازد.

۳- ضرورت و هدف از تحقیق

امروزه یکی از چالش های عمده ناپایدار کننده شهری کشور، گونه ای شهرنشینی با مشکلات حاد موسوم به اسکان غیر رسمی یا حاشیه نشینی می باشد. وضعیت عمومی زندگی شهری در کشورهای رو به توسعه، اوضاع نگران کننده ای را طی دهه های گذشته، به وجود آورده است. مسائلی چون افزایش شتابان جمعیت، رشد فقر، کاهش شاخص های کیفیت زندگی، ازدیاد بیکاری، رشد سکونتگاههای غیر رسمی (حاشیه نشینی)، آلودگی های زیست محیطی و ... شهرهای این کشورها را با بحران های متعدد روبرو ساخته است. از مهمترین مسائل گفته شده در شهرهای این کشورها، اسکان طیف گسترده ای از جمعیت مهاجر و کم درآمد، در نواحی آسیب پذیر شهر است که زمینه بروز ناهنجاری ها و ناپایداری شهری را تشدید کرده است. این جمعیت، هر چند در حوزه کلان اقتصاد شهری و حتی گاه عمدتاً در بخش رسمی آن حضور دارند، لیکن در بخش غیر رسمی سکونت شهری به وجود آمده و ساکن هستند و از خدماتی بسیار نا چیز برخوردار می باشند. رشد روز افزون این شکل از سکونتگاههای شهری در دهه های گذشته در ایران - بویژه در شهرهایی که از رشد برون زای اقتصادی برخوردار بوده اند - حاکی از ناکارآمدی ابزارها و سیاست های اعمال شده به روال گذشته برای حل این معضل می باشد.

شهر بانه که در استان کردستان، در غرب کشور قرار دارد، به اشکال مختلف با پدیده های افزایش جمعیت روبه رو شده است. هدف از انجام این تحقیق، ارزیابی تاثیر پذیری تغییر کارکرد مرز در شکل گیری سکونتگاههای غیر رسمی در شهر و ارائه راهکارهای مناسب و به طور کلی امکان دستیابی به توسعه پایدار می باشد. به این منظور ضمن بررسی تعریفی جامع از مرز به روند تشکیل سکونتگاههای غیر رسمی با تاثیر پذیری از شرایط مرزی، و تحولات جمعیتی و شهرنشینی در این شهر می پردازد.

۳-۱- سوالات تحقیق:

- آیا بین تغییر کارکرد مرز از مرز بسته به یک مرز باز و افزایش جمعیت رابطه معنا داری وجود داشته باشد؟
- آیا ممکن است بین موقعیت مرزی و روند شکل گیری سکونتگاههای غیر رسمی ارتباط معنا داری وجود داشته باشد؟

۳-۲- فرضیات تحقیق

- باتوجه به موارد ذکر شده فرض بر این است؛ که بین تغییرات کالبدی در شهر بانه و تغییر کارکرد مرز رابطه معنا داری موجود است.
- در صورت اثبات فرض یک و قطعیت آن بر این مهم فرض می شود، که بین تغییر کارکرد مرز و افزایش جمعیت و در پی آن تغییر کاربری ها و شکل گیری سکونتگاههای غیر رسمی ارتباط معنی داری موجود است.

۴- روش انجام تحقیق

این تحقیق براساس موضوع از نوع پژوهش های موردی و برحسب محتوا از نوع تحقیقات کاربردی، کتاب خانه ای و از نظر ماهیت از نوع روشهای، توصیفی - تحلیلی؛ و از دیدگاه دو گروه شامل فعالان تجارت میان مرزی و خبرگان و مسئولان محلی انجام شده است. است که به تعیین و تفسیر متغیرهای مستقل و وابسته پرداخته است. رویکرد تحقیق نیز کارکردگرایی بوده است. در این رابطه ابتدا تعریف مرز و انواع آن پرداخته و سپس به شناسایی وضع موجود شهر مورد مطالعه و سپس به معرفی شهرستان و روند شکل گیری سکونتگاههای غیر رسمی در آن پرداخته شده و در ادامه اقدام به جمع آوری اطلاعات مورد نظر با

استفاده از روش‌های میدانی و مطالعات اسنادی گردیده است. سپس اطلاعات جمع‌آوری و طبقه‌بندی شده و با استفاده از آزمون‌ها و استنباط آماری بر روی آنها نرم افزار SPSS صورت گرفته و مبتنی بر نتایج آزمون‌ها و یافته‌ها، تحلیل‌های لازم در این رابطه انجام شده است.

۵- جامعه آماری، تعداد نمونه و روش نمونه‌گیری

در این تحقیق با توجه به موضوع مورد پژوهش که ارزیابی تاثیرپذیری تغییرکارکرد مرز در شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر بانه است، برای بدست آوردن تعداد نمونه مورد نظر از روش زیر استفاده شده است.

۵-۱- روش نمونه‌گیری کوکران

در این تحقیق هدف بر آن است که اطلاعات جامعی از ویژگیهای مرتبط با تاثیرپذیری تغییر کارکرد مرز در شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر مورد مطالعه؛ متغیرهای تعریف شده کسب گردد. بنا بر این می‌بایست انتخاب نمونه‌ها به صورتی باشد که بتوان وضعیت شهرهایی با شرایط مشابه و یکسان را بازگو کنند. برای این منظور اول با استفاده از نمونه‌گیری کوکران تعداد نمونه زیر را بدست آورده ایم.

$$N = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right)}$$

$$N = 96257$$

$$t = 1.96$$

$$d = 0.05 \quad N = 382,64$$

$$p = 0.7$$

$$q = 0.3$$

سپس نمونه‌گیری سهمیه‌ای بر مبنای نسبت جمعیت شهر مورد مطالعه از کل جمعیت شهرستان مورد استفاده شده است؛ روش کار نیز بدین صورت است که اول جمعیت شهر نسبت به کل شهرستان محاسبه شده و سپس بر مبنای افراد بی‌سواد و با سواد با توجه به نمونه‌ی کوکران تعداد کل نمونه را انتخاب کرده ایم.

جدول (۱): سهم شهر از تعداد کل نمونه (منبع: نگارنده)

شهرستان	جمعیت شهرستان	جمعیت شهر	نسبت از کل جمعیت	تعداد نمونه
بانه	۱۳۲۵۶۵	۹۶۲۵۷	۷۲٫۶۱	۱۶۸

۶- پیشینه و مبانی نظری تحقیق در زمینه مطالعات موقعیت مرزی

مطالعه نظاممند در مورد مرزها و مناطق مرزی به ویژه با تاکید بر پرهیز از نگاه‌های تاریخی-جغرافیایی به مرز (نقشه‌نگاری تاریخی) و گونه‌شناسی مرزهای سیاسی به ابتدای دهه ۱۹۵۰ برمیگردد. از آن زمان به بعد، مطالعه جریان‌های فرامرزی مردم، کالا و اطلاعات و...، تأثیر متفاوت مرزها بر مناطق پیرامون و عناصر متفاوت چشم‌اندازهای اجتماعی و طبیعی دو طرف مرز در قالب رویکرد کارکردگرایانه به بحث‌های زیادی منجر شده است. کار اولیه جان هوس (John House)، که مدلی کارا و عملیاتی را برای مطالعه جریان‌های فرامرزی پیشنهاد کرد، این نوع نگاه را به بلوغ رسانید و در سالهای اخیر، کاربردهای عملی آن در قالب مذاکرات مرزی، همکاریهای مرزی و مدیریت فرایندهای اجتماعی در مناطق مرزی بروز کرده است (Kolossoy, 2005: ۶۰۷-۶۱۲). یکی از ارزشترین منابع تحقیقاتی در این زمینه، کتاب دنیس راملی و جولیان مینگهی (Dennis Rumley and Julian Minghi) (۱۹۹۱) با عنوان "جغرافیای چشم‌اندازهای مرزی" است که مجموع‌های از مهمترین مطالعات مناطق مرزی اروپا و آمریکا بعد از جنگ جهانی دوم است. براساس نتایج تحقیقات انجام شده در این کتاب، تجزیه و تحلیل ابعاد مختلف زندگی مرزنشینان و فرایند توسعه مناطق مرزی کشورها بدون توجه به چگونگی کارکرد مرزها، کاری بدون پشتوانه علمی است و راه به جایی نمی‌برد. در ادامه مهمترین تحقیقات انجام شده در زمینه موضوع مورد مطالعه، دسته‌بندی شده و سعی گردیده خلاصه‌های از نکات کلیدی و نتایج تحقیق بازگو شود.

جدول (۲) نمونه های از مهمترین مطالعات داخلی و خارجی مرتبط با موضوع (منبع: نگارنده)

محقق	عنوان مطالعه	نکات کلیدی و نتایج
Herzog, Lawrence A. (1991)	ساختار شهری فراملی در دوره شهرهای جهانی (مادرشهرهای فرامرزی ایالات متحده و مکزیک)	براساس یافته های تحقیق، یکی از پدیده های منطقه ای حرکت جمعیت، صنعت و سرمایه به سوی مناطق مرزی و سپس تغییر شکل نواحی شهرنشین فراملی در امتداد برخی مرزهای ملی است. ظهور مراکز شهری در امتداد مرزهای بین المللی منعکس کننده یک الگوی ادغام تدریجی مناطق مرزی در چرخه اقتصادی و مالی نظام سیاسی-اقتصادی جهانی است. شهرهای فرامرزی، ساختار و تشکیلات خود را مدیون نقش در حال تغییر مرزهای بین المللی می دانند.
Arreola, Daniel D. & Curtis, James R. (1993)	شهرهای مرزی مکزیک: استخوان بندی چشم انداز و شخصیت مکان	محققان با اعلام اینکه "مرز ایالات متحده با مکزیک منطقه ای فعال از نظر تعاملات و تبادلات فرامرزی است و مردم و محصولات، ایده ها و اطلاعات و سرمایه و فناوری به آسانی از مرز می گذرد"، تأیید می کنند که نیروهای فرامرزی همراه با شرایط اجتماعی-اقتصادی، فناوری، روابط بین شهرها، ارزش های فرهنگی و ایدئولوژی و ... شهرهای مرزی را به شدت تحت تأثیر قرار داده اند؛ به طوری که ساختار شهری متفاوتی با سایر مناطق کشور در منطقه مرزی مورد مطالعه شکل گرفته است.
Portnov, Boris A. & Pearlmuter, David (1999)	رشد پایدار شهرها در نواحی مرزی	محققان در این مطالعه تأثیر عوامل متعددی همچون شرایط اقلیمی نامساعد، موقعیت مکانی، شرایط اقتصادی و سیاست های دولتی را بر رشد جمعیت شهری در مناطق مرزی بررسی می کنند و به تحلیل میزان نقش هر یک از آنها در ناپایداری جمعیت مناطق مرزی فلسطین اشغالی می پردازند. نتایج تحقیق نشان می دهد که شرایط رکود اقتصادی ناشی از کارکرد بازدارندگی مرزها از مهمترین عوامل مؤثر بر ناپایداری رشد جمعیت در این نواحی به شمار می رود.
Brzosko-Sermak, Agnieszka (2007)	بررسی اندیشه های نظری موقعیت مرزی شهرها	براساس یافته های تحقیق، مرزهای باز برای شهرها و حتی شهرهای غیرمرزی، شانس توسعه ایجاد می کنند. به نظر آنها شهرهای کوچک و بزرگ در مناطق مرزی، هدف اصلی اثرات مرزی هستند. این مکان ها نه تنها موتور توسعه اقتصادی منطقه ای هستند، بلکه مراکز ابداع ایده ها و نوآوری فرهنگی، دگرگونی اجتماعی و تغییرات سیاسی می باشند.
Ni, Pengfei (2011)	شهرها به عنوان موتور جدید توسعه همکاری های چین و هند	یافته های تحقیق نشان می دهد که تعامل و همکاری شهرهای مرزی ناشی از تحول کارکرد مرزها می تواند همکاری در سطح ملی را تقویت کند، تجارت کالا و خدمات مورد نیاز را افزایش دهد و از تقسیم نیروی کار بهره برد و بنابراین یک موقعیت بُرد-بُرد را رقم زند و توسعه اقتصادی شهرها را تسریع نماید. به طور خلاصه، تعامل و همکاری شهرهای مرزی می تواند شرایط زندگی میلیون ها نفر از مردم را بهبود ببخشد و رشد هماهنگ و متعادل را از نظر جهانی تقویت کند.
محمدپور، علی و همکاران (۱۳۸۵)	نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی بخش باجگیران در مرز ایران و ترکمنستان	نتایج این تحقیق نشان می دهد که بعد از بازگشایی مرز ایران و ترکمنستان در منطقه باجگیران، این منطقه شاهد تغییرات فضایی و جغرافیایی در زمینه های حمل و نقل، سکونتگاه های روستایی-شهری، ارتباطات و تأسیسات عمومی و دایر شدن تعداد زیادی از نمایندگی های ادارات و سازمان های دولتی و غیردولتی و همچنین تغییر روند حرکت جمعیت به خصوص در شهر باجگیران بوده است؛ به طوری که نمای این شهر نسبت به قبل، تحولی اساسی داشته است.
موسوی، میرنجف و زنگی آبادی، علی (۱۳۹۰)	برنامه ریزی توسعه شهرهای مرزی-مطالعه موردی: استان آذربایجان	در این پژوهش، تأثیر کارکردهای امنیتی، اجتماعی و اقتصادی مرز بر ساختار فضایی شهرهای مرزی استان آذربایجان غربی مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان می دهد که کارکردهای مرز به ویژه کارکرد اقتصادی آن بر ساختار فضایی شهرهای مرزی مؤثر است؛ به طوری که شهرهایی که دارای گمرک و بازارچه مرزی نبوده اند، از نظر شاخص های توسعه، وضعیت نامناسبی داشته اند. همچنین با ازدیاد جمعیت شهرهای مرزی، میزان امنیت در منطقه نیز افزایش داشته است.

۶-۱- دیدگاه نظری و پیشینه در زمینه سکونتگاه های غیر رسمی

حاشیه نشینی پدیده ای نه چندان نو ظهور جهان سومی ها است که در متن های امروزی بجای آن از تعبیر «اسکان غیر رسمی» نیز استفاده می شود. گفتنی است در مطالعات و تحقیقات مربوط به موضوع اسکان غیر رسمی به مرور جایگزین «حاشیه نشینی» می شود. به طوری که دکتر پرویز پیران در مقاله «باز هم در باب اسکان غیر رسمی» مفهوم حاشیه نشینی را نادرست و گمراه کننده میداند و واژه اسکان غیر رسمی را پیشنهاد می کند. مهمترین نهاد فراملی که به طور موثر به موضوع اسکان غیر رسمی می پردازد، بانک جهانی است، که سیاست های برخورد آن با مسکن نامتعارف به سه دوره ۱۹۷۲-۱۹۸۳، ۱۹۸۲-۱۹۹۳ و دوره بعد از ۱۹۹۳ قابل تفکیک است. در دوره بعد از ۱۹۸۳-۱۹۹۳ مهمترین نظریه پیشتاز در زمینه ساماندهی سکونتگاه های غیر رسمی نظریه Site and Service ترنر است که مهمترین مؤلفه آن پس انداز و مسکن حداقل است. مهمترین نگرانی بانک جهانی از عملیاتی کردن این نظریه تضمین بازگشت سرمایه و ارائه راهکارهای مالی پایدار بود. راهبرد توانمند سازی اسکان غیر رسمی از دهه ۱۹۹۰ باز هم با پیشتازی بانک جهانی در کشور های همچون برزیل ترکیه اندونزی و فلیپین آغاز شد که مهمترین عنصر آن تامین امنیت سکونت و به رسمیت شناختن بود.

به موازات رشد و گسترش اسکان غیر رسمی در ایران به خصوص از دهه ۱۳۴۰ پژوهش ها و مطالعات نظری درباره ماهیت، علل و عوامل گسترش و نیز پیامد ها و راهکارها مورد توجه بوده است، که در این میان به مطالعات زیر می توان اشاره کرد.

مجید احسن و مصطفی نیرومند (۱۳۵۱)، پژوهش موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران (۱۳۵۱) محمدحسین کازرونی (۱۳۵۱)، حسین شکویی (۱۳۵۴)، کریم حسین زاده دلیر (۱۳۶۱)، پرویز پیران (۱۳۶۷)، حمیده امکچی (۱۳۷۳) و ... از پژوهش های نظری متأخرتر مقاله صرافی (۱۳۸۱) با عنوان به سوی نظریه ای برای ساماندهی اسکان غیر رسمی از حاشیه نشینی تا متن شهرنشینی است که ضمن پرداختن به علل رویش اسکان غیر رسمی در سطح در راستای یکپارچگی با شهر رسمی

را از رهگذر راهبرد توانمندسازی مورد تاکید قرار می دهد. عماد افروغ در کتاب فضا و نابرابری اجتماعی معتقد است تا زمانی که توزیع فضایی مناسبی در امکانات، خدمات و تسهیلات شهری صورت نگیرد عدالت اجتماعی به معنای واقعی ارزشی، اتفاق نخواهد افتاد. از نظریات دیگر پشتیبان راهبرد توانمندسازی، نظریه فقر قابلیت آماریا سن است که در حوزه مطالعات جغرافیای شهری به آن پرداخته نشده است. سن در کتاب برابری و آزادی به جای تعریف جان رالز از فقر به مثابه فقدان برابری فرصت ها از مفهوم برابری قابلیت ها سخن می گوید. در واقع وی عدم برخورداری از قابلیت های پایه ای مانند سواد، آموزش، سلامتی و ... را فقر قابلیت می نامد که بهترین راه مبارزه با آن توانمندسازی فقیران است.

جدول (۳): دیدگاه‌های مختلف در خصوص سکونتگاهی غیر رسمی

کارشناس	تقسیم بندی
آبرامز	بی خانمان ها و خیابان خوابها، گروه هایی که خانه یا اتاق هایی را در محلات فقیر نشین اجاره میکنند.
استاکس	الونک های امید (رو به ترقی) الونک های یاس (رو به زوال)
پیران	اسکان نایابی
جان.اف.سی.ترنر	طلایه دار، گروه های در پی تثبیت، جویندگان پایگاه درآمدی متوسط
جانس پرلمن	به حاشیه رانده شده در مقابل حاشیه نشینی، حاشیه بودن صنعتی، حاشیه بودن فرا صنعتی

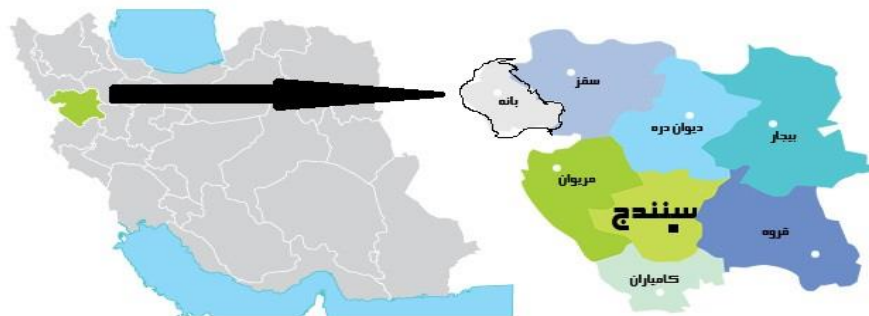
منبع: پاتر و ایونز ۱۳۸۴، ایران دوست و صرافی ۱۳۸۶، پیران ۱۳۸۷

جدول شماره (۴) دیدگاه‌ها مختلف و شاخص ها و معیار های شکل گیری سکونت گاهای غیر رسمی

دیدگاه ها	شاخص ها و معیار های شکل گیری سکونت گاهای غیر رسمی	منابع
دیدگاه اکولوژی	- تغییر کاربری - کمبود مسکن و عدم تعمیر و نگهداری صحیح آن - مهاجرت کارگران روستای به شهر	شکوهی ۱۳۷۲، زاهدی زاهدانی ۱۳۶۹، جواهری پور ۱۳۸۲، هیراسکار ۱۳۸۶
دوره تسلسل فقر و حاشیه نشینی	- عدم سرمایه گذاری به منظور توسعه اشتغال - مهاجرت روستای به شهر	شیخی ۱۳۸۰، هیراسکار ۱۳۸۶، ربانی ۱۳۸۹
دیدگاه نیازهای اساسی	- عدم برآورده شدن نیازهای اجتماعی - مهاجرت روستای به شهر - عدم امکان تامین مسکن توسط فقرای شهری - ناکار آمدی بازارهای زمین و مسکن	شبیک ۱۳۸۲، شیخی ۱۳۸۲، صرافی ۱۳۸۲
دیدگاه لیبرال	- جمعیت زیاد خانوارهای فقیر نشین - بی انگیزگی، جبر گرای، رضالت مندی آنی، بی نظمی اجتماعی در میان فقیر نشینان شهری - مهاجرت نو رسیده به منظور یافتن کار - گسترش شکاف فقر و عوامل کلان اقتصادی - نبود نظارت و شرایط کار در جامعه سنتی	شکویی ۱۳۸۵، شکویی ۱۳۸۶، جاج یوسفی ۱۳۸۲، ایران دوست ۱۳۸۹، صرافی و ایران دوست ۱۳۸۶، پیران ۱۳۷۳، فرخلو ۱۳۸۸
دیدگاه رادیکال	- شکاف زیاد بین فقیر و غنی در شهر به دلیل ضعف نظام نامتعادل سرمایه داری - سطح پایین دست مزد کارگران - اراده سرمایه داری برای مقابله با گرایش فزاینده کاهش سطح مصرف در اقتصاد سرمایه داری - کاهش سرمایه داری در تجهیزات و و امکانات زیر بنایی	ایران دوست ۱۳۸۹، شکویی ۱۳۸۵، پیران ۱۳۷۰، پیران ۱۳۸۴
دیدگاه وابستگی	- وابستگی مرکز و پیرامون - افزایش شهرنشینی و رشد شهر ها	ازکیا ۱۳۸۸، ایران دوست ۱۳۸۹، پیران ۱۳۷۰
دیدگاه اقتصاد ساسی فضا	- بهره کشی از طبقات پایین - تجمع قدرت و ثروت در یک شهر - جابه جایی های عظیم جمعیتی و مهاجرت کارگران روستای به شهر	پیران ۱۳۷۰، شبیک ۱۳۸۳، پیران ۱۳۷۳، شکوهی ۱۳۸۵، پیران ۱۳۸۰
دیدگاه لیبرال جدید	- دیدگاه استعماری نسبت به شهر ها و سلب مالکیت - مشکل قوانین و مقررات که سبب حاشیه رانده شدن اقتصاد و در پی آن کارگران می شود.	UN-HABITAT, 2003- UN-HABITAT 2007 ایران دوست ۱۳۸۹

۷- معرفی حوزه شهری

شهرستان بانه در فاصله ۳۵ درجه و ۵۹ دقیقه عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۵۳ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ قرار دارد. ارتفاع شهرستان از سطح دریا ۱۵۵۰ متر است. شهرستان بانه از طرف شمال محدود است به خط الرأس ارتفاعات بین شهرستان بانه، سقز (بوکان در آذربایجان غربی) از طرف شمال غرب به سردشت در آذربایجان غربی، از شرق به دهستان سرشیو میرده سقز، از جنوب به خط الرأس ارتفاعات بین بانه و دره شلیر در کردستان عراق و از غرب به دهستان سیوه یل و آلان در کردستان عراق محدود می شود (نجفی، ۱۳۶۹) شهر بانه در فاصله ۲۷۰ کیلومتری شمال غربی سنندج در ابتدای راه آسفالت بانه- سقز قرار گرفته است. رودخانه بانه از مرکز شهر می گذرد. این شهر در منطقه ای پایکوهی- دشتی واقع شده است و توسط کوههای آریابا در ۳ کیلومتری جنوب شهر به ارتفاع ۲۲۲۰ متر از سطح دریا و بابوس در ۳ کیلومتری شرق بانه به ارتفاع ۲۳۸۱ متر از سطح دریا قلاش در ۷ کیلومتری شمال شهر به ارتفاع ۲۳۵۰ متر احاطه گردیده است (سازمان جغرافیایی: نیروهای مسلح، ۱۳۹۳: ۱۵). در آبان ماه ۱۳۹۰، جمعیت شهرستان ۱۳۲۵۶۵ نفر بوده است که از این تعداد ۶۸،۱۲ درصد در شهر و ۳۳،۸۸ درصد در روستا سکونت داشته همچنین بر اساس سرشماری ۱۳۹۰ این شهرستان فاقد جمعیت غیر ساکن بوده است.

شکل (۱): موقعیت منطقه مورد مطالعه در کشور و استان. (منبع: نگارنده)

۸- زمینه‌های نظری تحقیق

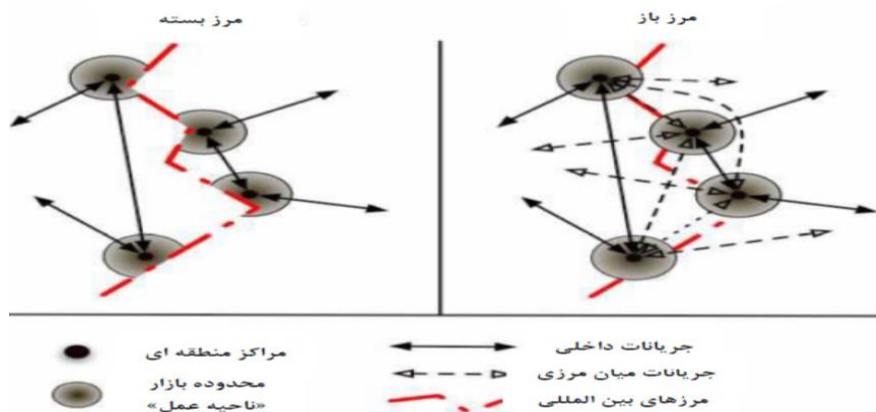
۸-۱- مرز بسته و تاثیرات آن بر توسعه شهری

در ادبیات نظری تحقیق، واژه مرز بسته به معنی هر گونه شرایط و اقدامی است که جابجایی آزادانه مردم، سرمایه، تولیدات، خدمات، ایده و... را در نوار مرزی محدود و یا مسدود نماید. بنابراین منظور از کارکرد بسته یا بازدارندگی مرز و مرز بسته، تأثیر منفی چنین شرایطی بر تعاملات مرزی میان دولت ها و ملت و شهرهای مرزی است. معمولاً مرزها به عنوان مانعی دیده می شوند که از یکپارچگی و جریانبات بالقوه میان مرزی جلوگیری می کنند و فاصله نسبی میان دو طرف مرز را افزایش می دهند. در نتیجه حجم تبادلات اقتصادی و اجتماعی در طول مرز در مقایسه با داخل سرزمین خیلی پایین تر است به عبارت دیگر با برقراری مرز بین دو کشور، فضاهایی که به یکدیگر متصل اند و تداوم فضایی را تأمین می کنند، از یکدیگر می گسلند و حاشیه ای میشوند. این حاشیه ای بودن، علت اصلی عقب ماندگی این نواحی است (محمدپور و همکاران، ۱۳۸۵ : ۱۵۴). فاینشتاین و دجانی-داوودی (۲۰۰۰) معتقدند زمانی که تعامل میان مرزی محدود میشود، مردم از یکدیگر جدا می شوند، تبادل کالا، خدمات و ایده و نظرات به حداقل ممکن می رسد، تهدیدات ناشی از خشونت زود هنگام پدیدار می شود و ساکنان دو طرف مرز از آشنایی با میراث های فرهنگی و مذهبی محروم می شوند و در نتیجه از درک احساسات یکدیگر بی نصیب می شوند. مثالهای متعددی وجود دارد که نشان می دهد بسته بودن مرزها در اغلب موارد منجر به عقب ماندگی اقتصادی مناطق مرزی می شود. بوروکراسی های اداری، تعرفه های گمرکی و قوانین و مقررات دست و پا گیر منجر به شکل گیری شرایطی می شود که به واسطه آن فرصتهای محدودی برای استفاده از صرفه جویی های ناشی از مقیاس و تقسیم کار وجود خواهد داشت. بنابراین اقتصاد منطقه بسته تر، شرکتها کوچکتر و رقابت کمتری نیز وجود خواهد داشت اقتصاددانان از این نوع مرزها به عنوان مانع تجارت بین المللی یاد می کنند. نتایج چنین مرزی این است که میزان روابط اقتصادی مناطق مجاور به طور ناگهانی جایی که مرز غیرقابل نفوذ است، به شدت افت می کند. وجود چنین شرایطی همراه با موقعیت حاشیه ای این مناطق در جغرافیای سرزمین، مناطق و سکونتگاههای مرزی را به نواحی پیرامونی در ابعاد مختلف اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی و سیاسی تبدیل می کند و به توزیع ناعادلانه قدرت اقتصادی- اجتماعی و سیاسی در سطح کشور دامن می زند.

۸-۲- مرزهای باز در مقابل مرزهای بسته

در مقابل، مرزها دارای کارکردی ارتباط دهنده و پیوند دهنده نیز هستند. بدین معنی که ساکنان مناطق مرزی می‌توانند از تفاوتهای موجود میان کشورهای همسایه بهره ببرند و انواع فعالیت‌های میان مرزی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را گسترش دهند. شرایط عالی برای شکل‌گیری چنین روابطی در جاهایی وجود دارد که اقلیت نژادی با زبان و فرهنگ آن سوی مرز آشنایی داشته باشد (Wasti-Walter, 2009: 332). عموماً در هنگام بحث بر سر کارکرد ارتباطی مرز، مفهوم باز بودن و یا بازگشایی مرزها به میان می‌آید. منظور از باز بودن مرزها، آزادی جابجایی عناصر اقتصادی، مانند کالاها و نیروی کار از طریق مرزهاست. گفتنی است که مفهوم باز بودن مرز نسبی است و به معنای مجوز ورود و خروج هر جریانی نیست. در زمانی که برخی افراد، اقلام و کالاها می‌توانند بدون محدودیت از مرز عبور کنند، برخی دیگر اجازه عبور از مرز را ندارند (Smallbone et al, 2007: 28). با غلبه کارکرد ارتباطی مرزها، شبکه‌ای از روابط میان مرزی شکل می‌گیرد و در این حالت، مردم دو سوی مرز علاقه متقابلی به کار مشترک به دلیل پیوندهای فرهنگی یا دلایل اقتصادی پیدا می‌کنند که می‌توان از آن به عنوان روابط «رو در رو» (face to face) مناطق مرزی نام برد.

تصویر (۲): نمایی شماتیک از تأثیر بازگشایی مرزها بر افزایش تعاملات میان مرزی

منبع: (Laine, 2006:29; Heigl, 1978 and Janssen, 2000) بر گرفته از

۸-۳- پیامدهای تحول کارکرد مرزها از یک مرز بسته به یک مرز باز:

ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی در راستای تغییر و تحول کارکرد مرز به طور ایده آل، مرزهای باز از تعامل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در طول خود حمایت می‌کنند. چنین تعاملاتی می‌توانند سبب خلق پیوندهای جدید و استمرار شرایط موجود میان مردمان کشورهای همجوار شوند و در نهایت به عادی سازی روابط میان کشورهای همسایه منجر شوند. از نظر روانشناختی مرزهای باز و جریان آزاد مردم و کالاها، به درک متقابل احساسات مردمان دو طرف مرز کمک می‌کند (Feinstein and Dajani-Daoudi, 2000-14/13). بنابراین این فرایند می‌تواند منجر به تکامل روابط دوستانه و تقویت همکاری میان مردم دو طرف مرز شده و به ایجاد صلح پایدار میان دشمنان قبلی منجر شود (Ibid, 14). (به اعتقاد مرکس (۲۰۰۰)، زمانی که تأثیر مانعی مرزها کمتر می‌شود، اشکال جدیدی از حرکت و جابجایی در طول خط مرزی منجر به ایجاد یک سری روابط و نوعی پویایی می‌شود و حتی هویت‌ها و نهادهای جدیدی برای خلق پیوندهای قوی تر شکل می‌گیرند (Laine, 2007:52). همچنین آزادسازی تجارت و حرکت عوامل تولید منجر به بازار وسیع تر همراه با افزایش استفاده از صرف هجویی ناشی از مقیاس و بنابراین ایجاد فرصت‌هایی برای تخصصی تر شدن و توسعه صنایع می‌شود. این بدان معناست که مناطق و سکونتگاه‌های مرزی سابق به بخشی از بازار بزرگتر اقتصادی تبدیل می‌شوند و اثر ویژه بازگشایی مرزها مثبت خواهد بود (Tykkylainen, 2009:350). اثر مانعی کمتر و در نتیجه بهره‌مندی مرز نشینان از مزایای ناشی از همجواری با مرز، در تقویت مناطق مرزی برای تغییر موقعیت پیرامونی آنها در فضای ملی به یک مرکز بین‌المللی تأثیر بسزایی دارد. بازگشایی مرزها، فرصت‌های جدیدی خلق می‌کند، تماس و تعاملات جدیدی ایجاد می‌شود، حوزه نفوذ بازار توسعه می‌یابد و رقابت نواحی دو طرف مرز شدید تر می‌شود (Laine, 2007:52).

بنابراین براساس آنچه که تا کنون بیان شد، می‌توان گفت که چگونگی تعریف نقش و کارکرد برای مرزها در سطح وسیعی می‌تواند پیامدها و اثرات توسعه ای مرزها را تحت الشعاع خود قرار دهد. بنابراین بسته به این که مرز به عنوان عاملی بازدارنده و یا دارای نقشی ارتباط دهنده باشد، می‌تواند دو پیامد ملموس متفاوت و متضاد را به دنبال داشته باشد. به طوری که در حالت نخست،

شهرهای مرزی به عنوان فضاهای حاشیه ای و پیرامونی قلمداد می شوند که از جریان کلان توسعه ملی و فراملی جدا افتاده اند و منجر به تشدید مهاجرت فرستی شهر مرزی، امنیتی شدن فضای حا کم بر شهر مرزی، عدم توسعه زیربنای شهر و منطقه پیرامون، کوچک بودن اندازه جمعیتی شهرها و در نتیجه شکل نگرفتن آستانه های لازم برای به وجود آمدن فعالیت ها و خدمات مورد نیاز، متکی شدن اقتصاد شهر بر فعالیت های سنتی و در نهایت تشدید وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی خواهد شد. اما در صورتی که مرز دارای کارکردی ارتباط دهنده باشد، شهرهای مرزی در جریان کلی توسعه ملی و فراملی ادغام می شوند، منجر به عدم مهاجرت فرستی و حتی مهاجری پذیری شهرهای مرزی می شوند و اثرات مثبت دیگری چون توسعه زیربنا ها و زیرساخت های حمل و نقل، افزایش جمعیت شهرها و گسترش حوزه نفوذ آنها به آن سوی مرز، گسترش اقتصاد خدماتی_بازرگانی، توسعه گردشگری و در نهایت به ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی و یا به عبارت دیگر توسعه شهری منجر خواهد شد

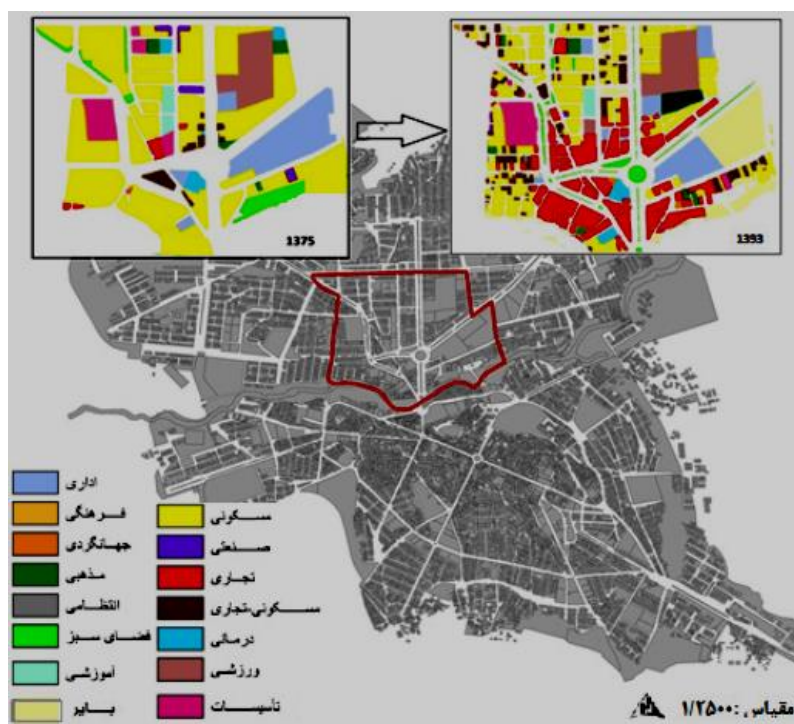
۹- یافته های پژوهش

۹-۱- گسترش سکونتگاه های غیررسمی ناشی از تأثیرات تغییر کارکرد مرزی در شهر بانه

۹-۱-۱- بازارهای غیررسمی و تغییر کاربری ها به عنوان یکی از پیامد های تغییر کارکرد مرز در

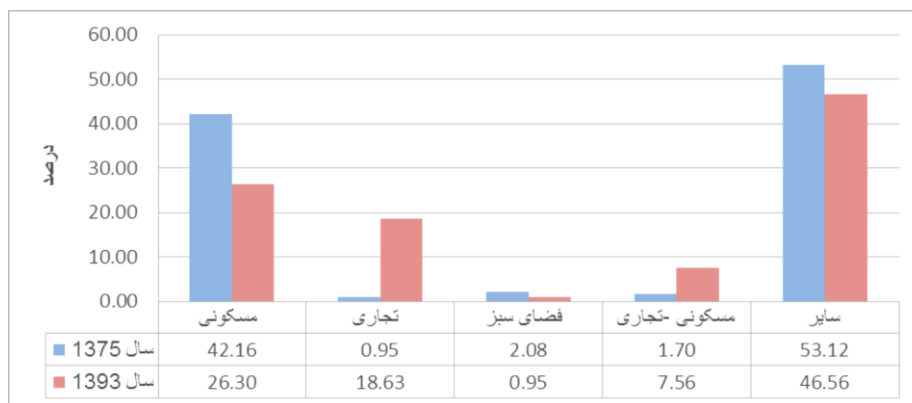
گسترش سکونتگاه های غیررسمی

سکونتگاه های غیررسمی، به دنبال شهرنشینی شتابان معاصر در کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران، به مثابه کالبدی از فقر شهری در درون یا پیرامون شهرها شکل گرفتند (ایراندوست، ۱۳۸۹: ۶۰) تأثیرات بازار غیررسمی در گسترش توسعه شهری را به هیچ وجه نمی توان نادیده گرفت. به جرأت می توان گفت که طی سال های اخیر هم پای توسعه تجارت و اقتصاد، توسعه شهری نیز به رشد ناموزون خود ادامه می داد تا جایی که شهر بانه تا سال ۱۳۷۵ و شهر بانه از سال ۱۳۷۵ به بعد اصلاً قابل قیاس نیست و به مثال دو روی یک سکه می ماند. شهر بانه که تا سال های ۱۳۷۵ مثل یک شهر معمولی و ناآباد بود و فقر از سر و روی شهر می بارید و فقر مردم را به مهاجرت برای کسب درآمد و تأمین معاش زندگی می کرد. از سال ۱۳۷۵ به بعد سرمایه گذاری در زمینه تجاری و مبادلات مرزی آغاز شد. به یکباره که هیچ کس تصور آن را نمی کرد قیمت ملک و زمین بطور سرسام آوری افزایش پیدا کند. آن خانه ساده و کلنگی که جای یک خانواده را نداشت تبدیل به یک قطعه طلای کمیاب شد. در این میان بود که اقشار فقیر جامعه برای داشتن سرپناهی برای خود اقدام به احداث مساکن در خارج از محدوده شهر کرده که خود به خود باعث ایجاد سکونتگاه های غیر رسمی شدند.

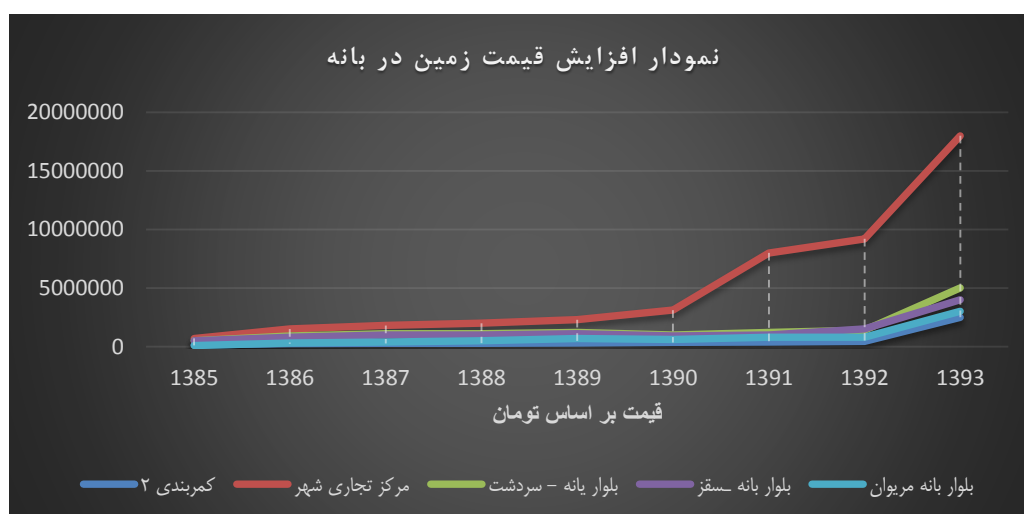
شکل (۳): مقایسه تغییر کاربری ها طی ۲ دهه (منبع: نگارنده و کامیار عبدی خدا)

نمودار (۱): میزان تغییرات کاربری اراضی (منبع برداشت میدانی و مقایسه نقشه های کاربری در دو دهه ی گذشته)

با توجه به افزایش جمعیت شهر طی ۱۸ سال اخیر و افزایش تراکم کاربری های تجاری در مرکز شهر، مقدار زیادی از زمین های اطراف مراکز تجاری (با کاربری مسکونی) دارای ارزش افزوده بالایی شده و بنابراین جهت استفاده بیشتر و سودآوری بیشتر از این زمین ها اکثراً به مکانهای تجاری تبدیل شده که سودآوری بالاتری داشته اند. بنابراین بر قیمت زمین در این بخش بیشتر از سایر بخشهای شهر افزوده شده است. این عامل همراه با افزایش جمعیت شهر باعث شده است تا شهر به اطراف گسترش یافته و کاربریهای کم بازده مانند کاربری مسکونی در نقاط دورتر از مرکز تجاری شهر حادث شوند و در نتیجه تقاضا برای زمین در زمین های اطراف شهر نیز افزایش یافته و باعث افزایش قیمت زمین شود. البته در این افزایش قیمت زمین نقش دلالتان و واسطه گران و باندهای زمین خوار نیز که به تبع این شرایط شکل گرفته اند مؤثر بوده است. برای برآورد افزایش قیمت زمین در ۳ سال اخیر از بنگاهای املاک و مسکن شهرکمک گرفته شد. برای این کار شهر به ۵ نقطه تقسیم شد که بر اساس دوری و نزدیکی به مرکز تجاری شهر انتخاب شده بودند. مرکز تجاری شهر حدفاصل شمال و شمال غربی شهر قرار گرفته است که در سمت شمال غرب آن بلوار بانه سردشت، در جهت شمال شرق آن بلوار بانه سقز، در جنوب کمربندی ۲ و در سمت شرق نیز بلوار بانه - مریوان قرار دارد. نمودار (۲) نشان می دهد که طی سال های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۳ بیشترین افزایش قیمت زمین در شهر صورت گرفته است. در این فاصله ی زمانی قیمت هر مترمربع زمین در مرکز تجاری شهر ۱۸۵ درصد، بلوار بانه مریوان ۶۶ درصد و کمربندی ۹۲٫۲ درصد بلوار بانه سردشت ۱۴۰ درصد، بلوار بانه سقز ۱۰۰ درصد، رشد داشته اند . که این مهم باعث شده است اکثر قابل توجهی از خانوار ها قدرت خرید زمین و مسکن را در نواحی داخل محدوده شهر نداشته و برای یافتن سر پناه اقدام به خرید و ساخت مسکن بدون هیچ گونه زیرساخت های لازم و خارج از عرف در خارج از محدوده قانونی شهر نموده که در ادبیات تحقیق از آن به عنوان سکونتگاههای غیر رسمی یاد می شود.

نمودار (۲): منبع: برداشت میدانی نگارنده و مستخرج از پرسشنامه

۹-۱-۲- مهاجرت‌پذیری به عنوان یکی از پیامد های تغییر کارکرد مرز در گسترش سکونتگاه‌های

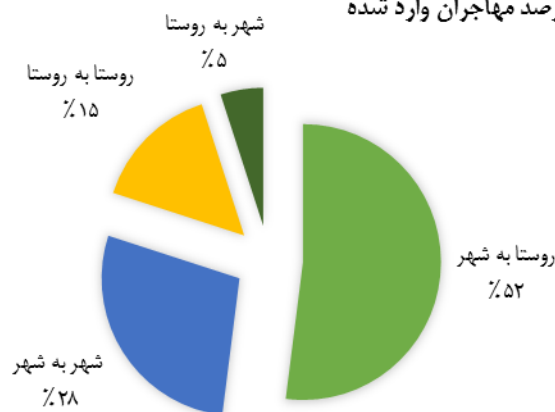
غیررسمی

به طبع در دنیای امروز عوامل جاذبه در مقصد مورد نظر که صرفاً به منظور یافتن رفاه و آسایش بیشتر ایجاد می‌شود، مهاجرت‌ها نیز صورت می‌گیرد و بالعکس آن نیز عوامل دافعه در مبدا نیز به نوبه خود به عواملی چون فقر، محدودیت در امکانات، عدم بهداشت و آموزش و ... می‌باشد، باعث مهاجرت‌های اجباری می‌شود که در این مبحث که موضوع اصلی تحقیق در مورد ارزیابی میزان تاثیر پذیری موقعیت مرزی در روند شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیر رسمی در شهر بانه است به وضوح می‌توان دلایل مهاجرت‌های فراوانی که در سال‌های اخیر انجام می‌گیرد و فقط برای (یافتن شغل و درآمد بیشتر به منظور رفاه و آسایش بیشتر که خود در سایه ی تغییر کارکرد مرز انجام می‌گیرد) را مشاهده کرد.

اما سال‌های بعد از ۱۳۷۵ سال‌های امیدواری و نقطه‌امیدی برای تجارتی نوپا ایجاد کرد. سال‌های ۱۳۷۵ به بعد نه تنها مهاجر به حد صفر رسید بلکه پدیده مهاجرت‌پذیری به صورت گسترده نه تنها از روستاهای اطراف شهر بلکه مهاجرت از شهرهای اطراف نیز بصورت وسیع انجام می‌گیرد و شهر بانه به یک نقطه مهم از نظر مهاجرت‌پذیری به منظور تجارت تبدیل شد. تجارت غیررسمی و تغییر کارکرد مرز از یک مرز بسته به یک مرز باز هر چند که باعث سیر نزولی اقتصاد پایدار ملی می‌شود اما در اینجا تاثیر مطلوب آن بر شهر بانه آشکار می‌گردد. طی سال‌های اخیر مهاجرت‌ها از روستا دسته دسته به سوی شهر ایجاد شد تا جایی که طی سال‌های اخیر بسیاری از روستاها خالی از سکنه شدند و این خود نمود همان تجارت غیر رسمی است.

وقتی خانواده‌ها از نظر مالی و اقتصاد خانوار خود را توانمند می‌ساختند، به همان تناسب زاد و ولد در خانواده‌های مهاجرت کرده بیشتر می‌شد. افزایش تعداد افراد خانواده نیز یعنی افزایش جمعیت در جامعه شهری طی سال‌های ۱۳۸۶ الی ۱۳۹۳ مهاجرت‌ها بسوی شهر به منظور تجارت به اوج خود رسید و به حدود ۵۵٪ درصد رسید. دیگر تشخیص جمعیت مهاجر از جمعیت اولیه و ساکنان بومی امکان‌پذیر نبود. آمدن مهاجران بیشتر نیز به نوبه خود تأمین مسکن و زمین، بهداشت، آموزش و ... را در پی دارد اما ظرفیت مساحتی شهر بانه کمتر از آن است که بتوان جوابگوی نیازهای اولیه این تعداد مهاجر باشد همچنین گرانی زمین و مسکن در محدوده شهری . مهاجرت از روستا به شهر به معنی کند شدن صنعت کشاورزی، دامداری و باغداری است. در سال‌های اخیر به وضوح می‌توان مشاهده کرد واردات لبنی، گوشتی و میوه‌جات و صیفی‌جات از روستاهای اطراف شهر بانه به صورت خیلی کم و نادر صورت می‌گیرد زیرا دیگر افراد در سن کار در روستاها وجود نداشت و اکثراً به شهر مهاجرت کرده بودند و هم اکنون بسیاری از منابع باغداری و کشاورزی از شهرهای همسایه بانه چون ارومیه، بوکان، سقز و ... تامین می‌شود و این خود افزایش سطح قیمت‌ها در این زمینه را فراهم کرده است. مهاجرت‌ها به منظور یافتن شغل صورت می‌گرفت. افراد به منظور یافتن درآمد بیشتر که باعث بوجود آمدن شغل‌های کاذب می‌شد و در حاشیه شهرها سکونت می‌گزینند.

تفکیک درصد مهاجران وارد شده

نمودار (۳) منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰

۹-۱-۳- به صورت کلی می توان تاثیرات تغییر کارکرد مرز و تاثیر آن بر شکل گیری سکونتگاه‌های غیررسمی را در جدول زیر دسته بندی کرد .

جدول شماره (۴) منبع : نگارنده بر اساس یافته های تحقیق

پیامدهای تغییر کارکرد مرز	عواقب پیامدهای تغییر کارکرد مرز	نتیجه
۱- گرانی زمین	کاهش قدرت خرید زمین در داخل محدوده	اقدام به خرید و ساخت مسکن بدون برنامه در خارج از محدوده
۲- افزایش توان اقتصادی به صورت نامتوازن	افزایش اختلاف طبقاتی و شکاف طبقاتی	اقدام به خرید و ساخت مسکن بدون برنامه در خارج از محدوده
۳- افزایش کاربری های تجاری	در پی ساخت مجتمع های تجاری در کاربری های مسکونی و رانده شدن به حاشیه	اقدام به خرید و ساخت مسکن بدون برنامه در خارج از محدوده
۴- کاهش کاربری مسکونی در داخل محدوده شهری	عدم وجود کاربری مسکونی کافی و هجوم به حاشیه	اقدام به خرید و ساخت مسکن بدون برنامه در خارج از محدوده
۵- تغییر کاربری ها	تغییر غیر اصولی کاربری ها	اقدام به خرید و ساخت مسکن بدون برنامه در خارج از محدوده
۶- افزایش مهاجر پذیری	سر ریز شدن مازاد جمعیت به خارج از محدوده	اقدام به خرید و ساخت مسکن بدون برنامه در خارج از محدوده
۷- افزایش ساخت و سازهای غیر قانونی	ساختن منازل مسکونی بدون برنامه و خارج از محدوده	اقدام به خرید و ساخت مسکن بدون برنامه در خارج از محدوده
نتیجه گیری کلی		
افزایش ساخت و سازهای غیر قانونی در خارج از محدوده شهری که موجب شده است بخش عمده مسکن در سکونتگاه غیررسمی شهر بانه، تازه ساخت و مصالح با، دوام در حد متوسط و و فاقد پروانه ساخت هستند. همچنین، موجب حاکمیت ساخت وسازهای غیرحرفه ای، طولانی شدن دوره ساخت و کاهش توان تولید مسکن مناسب و بدون برنامه و زیرسازی های لازم در این شهر شده است.		

۱۰- تحلیل میزان پایداری در سکونتگاه های غیررسمی شهر بانه

۱۰-۱- سرانه کاربری ها

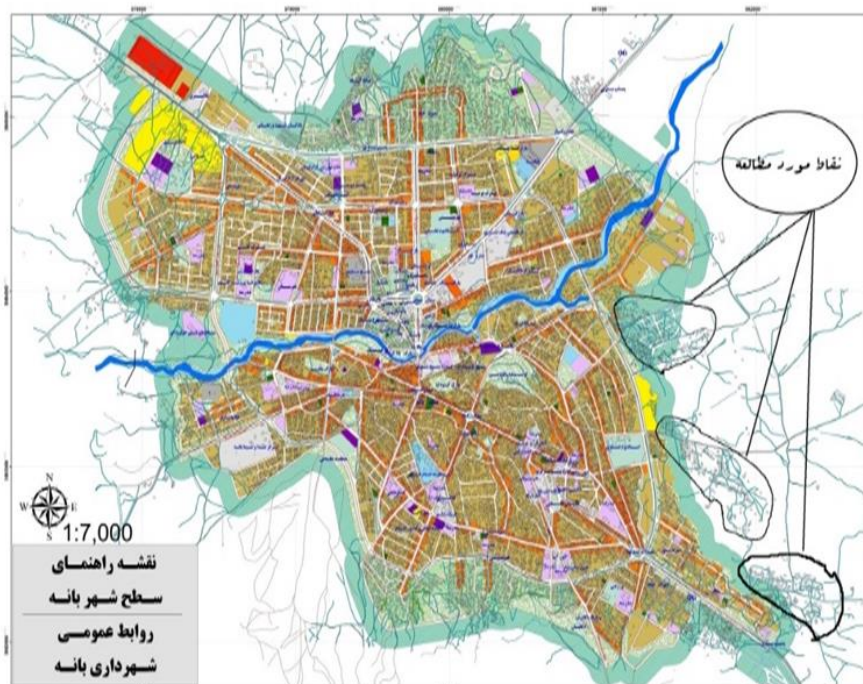
سکونتگاه‌های نابسامان شهر بانه دارای حدوداً ۱۰۰۰۰ نفر می باشد که در این محدوده اسکان دارند. این محدوده از نظر اغلب شاخصهای فیزیکی و کالبدی دارای وضعیتی نابسامان است.

جدول (۵) مقایسه سرانه کاربری های شهری محله های غیررسمی بانه با سرانه های معمول در طرح های ایران

کاربری	سرانه های سکونتگاه های غیر رسمی بانه	سرانه های معمول در طرح های شهری ایران	
		حداقل	حداکثر
مسکونی	۱۲/۱۷	۴۰	۵۰
تجاری	۰/۰۴	۲	۴
آموزشی	۰/۰۹	۳	۵
فرهنگی - مذهبی	۰/۳۳	۰/۷۵	۱/۵
بهداشتی - درمانی	۰/۰۲	۰/۷۵	۱/۵
ورزشی	۰/۰۰	۲	۲/۵
فضای سبز	۰/۰۰	۰/۷	۱۲
حمل و نقل	۵/۸۷	۲۰	۲۵

منبع: اطلاعات مستخرج از پایان نامه و (۱. ایراندوست ۱۳۸۶، ۲۱۰) و پرسشنامه

مقایسه برخی از شاخص های کالبدی سکونتگاه های غیررسمی بانه با شاخص های کالبدی رایج در طرح های شهری ایران، بیانگر میزان نابسامانی این محدوده است. نابسامانی کالبدی این محدوده در محله های مختلف اندکی تفاوت دارد، در برخی از این محله ها میزان نابسامانی کالبدی به اوج خود رسیده و در برخی دیگر اندکی متعادل تر است. جدول (۵) نشان می دهد که سرانه همه کاربری ها در محله های غیررسمی بسیار پایین است و مقایسه آنها با سرانه های معمول در طرح های شهری کشور بیان می دارد که در محله های غیررسمی، مجموع سرانه های شهری ۲۸ مترمربع برای هر نفر است و در مقایسه با شهرهای کشور که حداقل ۶۹ و حداکثر ۱۰۱ مترمربع را نشان می دهد، بسیار پایین است به طوری که در حالت حداقل به اندازه یک سوم و در حالت حداکثر به اندازه یک چهارم سرانه دیگر شهرهای کشور است.

شکل (۴): نقاط مورد مطالعه (منبع: نگارنده)

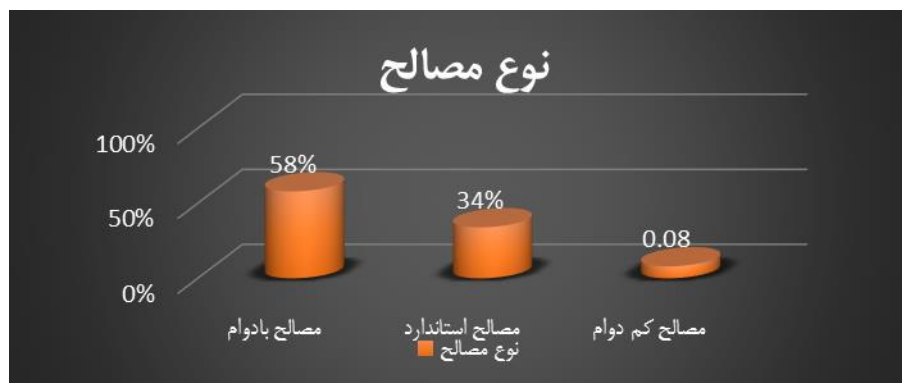
۱۰-۲- نوع مصالح ساختمانی و میزان دوام

عمده ترین ملاک عدم رسمیت در سکونتگاه های غیررسمی، ویژگی کالبدی مسکن و مالکیت زمین است (کماندوری ۱۳۸۵، ۱۰۸). توزیع واحدهای مسکونی مناطق غیررسمی شهر بانه از نظر کیفیت، نوع مصالح ساختمانی و نوع اسکلتی که در ساختمان بناهای مسکونی به کار رفته است، نشان می دهد که درصد بالایی از ساختمان ها از مصالح کم دوام ساخته شده اند. با این حال نزدیک به ۵۰ درصد از واحدهای مسکونی محله های حاشیه ای شهر بانه برخلاف سایر نقاط کشور از مصالح بادوام تهیه شده و تنها ۲۲،۷۵٪ آن از مصالح ضد زلزله درست شده است. در بناهای مسکونی مناطق حاشیه ای شهر بانه برحسب نوع اسکلت و مصالح به کار رفته در آن به ترتیب شکل (۶) می باشد.

نمودار (۳): نوع اسکلت بندی ساختمان در سکونتگاه های غیررسمی

(منبع: نگارنده؛ اطلاعات خارج شده از پرسشنامه)

نمودار (۴) نوع مصالح به کار رفته در محله های غیررسمی شهر بانه (منبع: نگارنده؛ اطلاعات خارج شده از پرسشنامه)

نکات مهم از نظر سطح پایداری فیزیکی کالبدی این است که عمده این سکونتگاه ها (۲۰ درصد) از لحاظ نظام شیب بندی در بستری با توپوگرافی خشن اسکان یافته اند، که هم خود سکونتگاه ها و هم شهر را از نظر سامانه حمل و نقل، دفع و زهکشی مواد زائد، افزایش و کاهش فشار در طول سال و مواردی از این دست با ناپایداری مواجه خواهد ساخت. این سکونتگاه ها از نظر توزیع سرانه های مختلف شهری، با استانداردهای جهانی و حتی ایران تفاوت فاحشی دارند. در زمینه کالبدی، از نظر مواد استفاده شده در ساخت آنها شاید به پایداری نزدیک تر باشند (۶۰ درصد مصالح بادوام)، اما به هر حال در همین شاخص نیز تنها نزدیک به ۸ درصد این سکونتگاه ها از مصالح کم دوام استفاده کرده اند.

بحث و نتیجه گیری

بررسی وضعیت شاخصهای پیرامون شهر مرزی مورد مطالعه نشان می دهد که در مجموع منطقه، روند و مسیر رو به رشدی را طی می کند. براساس نظرات هر دو گروه (مرز باز و مرز بسته)، بیشترین تحول مثبت شهرهای مرزی به ترتیب به بهبود کیفیت اشتغال و درآمد و رفاه اقتصادی مردم، کاهش مهاجرت و جذب مازاد جمعیتی شهرستان می شود، که در این میان شکل گیری سکونتگاههای غیر رسمی یکی از پیامدهای منفی است که خارج از محدوده مرزی نیز در صورت وجود شرایط لازم بروز می کند. بدین ترتیب براساس یافته های توصیفی تحقیق مشخص می شود که تحول کارکرد مرز به میزان یکسانی شاخصهای مختلف وضعیت پیرامونی همه ابعاد شهر را تحت تأثیر قرار نداده است. در نهایت در اثبات فرضیه اصلی تحقیق، یافته های تحلیلی نشان دهنده رابطه معنی داری میان تأثیر پذیری موقعیت مرزی در روند شکل گیری سکونتگاههای غیر رسمی است. تبیین رابطه تحول کارکرد موقعیت مرز با روند شکل گیری سکونت گاهای غیر رسمی شهر مرزی بانه، تأیید کننده دیدگاهها و نتایج تحقیقات تجربی است. براساس نتایج تحقیقات تجربی، با تحول کارکرد مرزها، تعاملات و روابط میان مرزی اقتصادی- اجتماعی تشدید می شود که به نوبه خود منجر به ایجاد فرصت های جدید، توسعه حوزه نفوذ بازار، تشدید رقابت ها، تغییرات اقتصادی و سیاسی، رشد سریع جمعیت، شهرنشینی سریع، تحولات کالبدی- فضایی و... در منطقه پیرامونی می شود. در نتیجه هماهنگی در مبانی نظری تحقیق نیز گفته شد، ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی و توسعه نواحی شهری مرزی مستلزم بازتعریف کارکرد مرزها و تغییر نگاه دولت- ملت ها به مناطق مرزی مناسب با شرایط محلی است. لازم به یادآوری است که تقویت ظرفیت ارتباطی مرزها به معنی باز بودن بدون قید و شرط و بی ضابطه مرزها نیست. در راستای تحول کارکرد بازدارندگی مرزها و در نتیجه مواجه با اثرات مثبت توسعه ای آنها، تقویت ظرفیت ها و بسترهای قانونی و نهادی به ویژه حذف فرایند و تشریفات بوروکراتیک طولانی در عبور و مرور و مبادلات مرزی- ثبات قانونی و شفافیت آن به ویژه در بحث قوانین تجارت میان مرزی- افزایش شراکت مرزنشینان، نهادهای مردمی و خصوصی در مدیریت محلی- توسعه زیرساختهای ارتباطی و فضای مجازی و تغییر نگاه دولت و نهادهای دولتی به مرزنشینان و مناطق مرزی از جمله موارد مهمی است که می تواند زمینه را برای کارکرد مناسب مرزها فراهم کند و کمک نماید تا مرزنشین مرز را سدی در مقابل فعالیت ها و تحرکات موجه خود نبیند و در پی شکستن آن نباشد. مبتنی بر اظهارات فعالان تجارت میان مرزی در منطقه، عوامل یاد شده اصول کلیدی مشاهده اثرات توسعه ای مرزها هستند. به عبارت دیگر، پایداری اثرات توسعه ای ناشی از تحول کارکرد مرز در مناطق مرزی، رابطه مستقیمی با تداوم و تقویت کارکرد ارتباطی مرزها دارد. امری که اغلب تحقیقات داخلی و برخی از تحقیقات خارجی اشاره چندانی بدان نکرده اند.

۱. ابراهیم‌زاده، عیسی، مسعودی‌راد، ماندانا (۱۳۹۱)، گردشگری و نقش آن در امنیت و توسعه شهرهای مرزی (مورد شناسی: شهرستان بانه)، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت: چالش‌های و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۲. ابراهیم‌زاده، عیسی، موسوی، میرنجف، کاظمی‌راد، شمس‌ا... (۱۳۹۱)، تحلیل فضایی نابرابری‌های منطقه‌ای میان مناطق مرزی و مرکزی ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هشتم، شماره اول.
۳. احمدی نژاد روشنی محسن، معتمدی سعادت (زمستان ۱۳۹۲) «بررسی و تحلیل نقش بازارچه های مرزی بر قیمت زمین و مسکن شهری (نمونه موردی شهر بانه ۱۳۷۵ - ۱۳۹۰)» مجله پژوهشی برنامه ریزی شهری سال ۵ شماره ۱۹.
۴. اسماعیل پور نجما بررسی (بهار ۱۳۸۹). «وضعیت مسکن در سکونتگاه‌های غیررسمی و ارایه راهبردهای ساماندهی آنها نمونه موردی: محله حسن آباد یزد» مطالعات و پژوهشهای شهری و منطقه ای سال اول، شماره چهارم.
۵. اطلس راهنمای استانهای ایران نشر: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۹۳)
۶. افتخاری، عبدالرضا، پاپلی یزدی، محمد حسین، عبدی، عرفان (۱۳۸۷)، ارزیابی اثرات اقتصادی بازارچه‌های مرزی، بازتابهای توسعه مناطق مرزی (مطالعه موردی: بازارچه مرزی شیخ صالح شهرستان ثلاث باباجانی، استان کرمانشاه)، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال چهارم، شماره دوم.
۷. ایراندوست کیومرث گونه شناسی سکونتگاه های غیررسمی در شهرهای ایران، مطالعه تطبیقی شهرهای سنندج و کرمانشاه نامه معماری و شهرسازی ۱۰ (۱۳۹۲) ۹۱-۱۰۴
۸. ایراندوست کیومرث ارزیابی دگرگونی کیفیت زندگی در سکونتگاه های غیررسمی در دهه گذشته (مطالعه موردی: دولت آباد کرمانشاه) فصلنامه رفاه اجتماعی ۵۷ (۱۳۹۴) ۱۴۹-۱۷۵
۹. ایراندوست کیومرث ظرفیت سازی در مدیریت محلی برای بهسازی و توانمندسازی سکونتگاه های غیررسمی همایش مدیریت شهری وسکونتگاه های غیررسمی - ایران، اسلامشهر - ۰۱ فروردین ۱۳۸۷
۱۰. ایراندوست کیومرث الگوی مسکن فقرا در سکونتگاه های غیررسمی نمونه موردی:عباس آباد سنندج ساخت شهر ۲۰ (۱۳۹۱) ۲-۱۲
۱۱. ایراندوست کیومرث بررسی و تحلیل پایداری شهری در سکونت گاه های غیررسمی در ایران نمونه موردی: محله عباس آباد شهر سنندج - ایران، تبریز - ۰۶ و ۰۷ آذر ۱۳۹۲
۱۲. ایراندوست کیومرث شاخص های تعریف و تعیین سکونتگاه های غیررسمی در ایران مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای ۲۱ (۱۳۹۳) ۴۳-۶۰
۱۳. ایراندوست کیومرث فقر، سکونتگاه های غیررسمی و امنیت شهری رهنما سیاست گذاری دوره ۳ شماره ۱ (۱۳۹۱) ۱۵۹ - ۱۸۰
۱۴. ایراندوست کیومرث مقاله مرور تجربه ی کوتاه توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی نمونه شهر کرمانشاه؛فصلنامه جغرافیا و توسعه دوره ۸، شماره ۲۰، زمستان ۱۳۸۹، صفحه ۵۹-۷۸
۱۵. ایراندوست کیومرث رساله دکتری دانشگاه شهید بهشتی اسکان غیررسمی جلوه ای از توسعه ناپایدار شهری مورد: شهر کرمانشاه ۱۳۸۶
۱۶. ایراندوست کیومرث سکونتگاه های غیررسمی و اسطوره حاشیه نشینی - چاپ دوم تالیف-۱۳۸۹
۱۷. ایراندوست کیومرث مسکن فقرای شهری ترجمه هیبتات) سازمان ملل متحد (۱۳۹۲)
۱۸. بررسی ابعاد کیفی مسکن «گزارش طرح مطالعاتی» حبیبی حسین؛ احمدی زهرا، (دی ماه ۱۳۸۳) وزارت مسکن و راه و شهر سازی.
۱۹. پرسکات، جی. آر. (۱۳۸۵)، گرایش‌های تازه در جغرافیای سیاسی، ترجمه دره میرحیدر، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۲۰. پیران پرویز آلونک نشینی در ایران: دیدگاه‌های نظری، با نگاهی به شرایط ایران مجله: اطلاعات سیاسی - اقتصادی آذر و دی ۱۳۷۳ - شماره ۸۷ و ۸۸ (۶ صفحه - از ۹۶ تا ۱۰۱)
۲۱. پیران پرویز تحلیل جامعه شناختی از مسکن شهری در ایران: اسکان غیر رسمی جامعه شناسی ایران (بهار ۱۳۸۰ - شماره ۶ (۲۲ صفحه - از ۲۷ تا ۴۸))
۲۲. پیروسیانی بهاره احمد سعیدنیا کیومرث ایراندوست ساماندهی کالبدی فضایی سکونتگاه های غیررسمی از طریق مشارکت مردمی نمونه موردی عباس آباد سنندج ۲۶/۱۱/۱۳۹۰

۲۳. پیشگاهی‌فرد، زهره؛ مهکویی، حجت، قنبری، قاسم، رخشانی‌نژاد، اسماء (۱۳۹۱)، نقش ژئوپلیتیکی شهرهای مرزی در توسعه گردشگری، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌های و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۲۴. تقی‌پور، علی اصغر (۱۳۹۱)، مرز و امنیت اجتماعی و انسانی در شهرهای مرزی، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌های و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۲۵. جعفرآبادی، حسن سعادت (۱۳۹۱)، مبانی نظری و دیدگاه‌های تئوریک در امنیت و توسعه شهرهای مرزی، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌های و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۲۶. حاتمی نژاد حسین - فرانک سیف الدینی - محمد میره (زمستان ۱۳۹۳) « بررسی شاخصهای مسکن غیررسمی در ایران نمونه موردی: محله شیخ آباد قم » پژوهش‌های جغرافیایی شماره ۵۸.
۲۷. حاجی نژاد علی ، علی احمدی. (سال اول ۱۳۹۰) «تأثیرات اقتصادی گردشگری تجاری بر مناطق شهری؛ مطالعه موردی شهر بانه » پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری ، شماره دوم
۲۸. حافظ‌نیا، محمدرضا، رحیمی، حسن (۱۳۸۴)، بازتاب فضایی تحول کارکردی مرز جلفا پس از فروپاشی شوروی سابق، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۵۳.
۲۹. حکیمه قنبری؛ شمس‌الله کاظمی زاد؛ زهره هادیانی؛ میرنجف موسوی (پاییز ۱۳۹۳). «تحلیلی بر علل شکل‌گیری اسکان غیررسمی با استفاده از مدل تحلیل مسیر (مطالعه موردی: محله شادقلیخان شهر قم)» فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۹، شماره سوم، شماره پیاپی ۱۱.
۳۰. حکیمی هادی ؛ ابوالفضل مشکینی؛ محمدرضا پور محمدی؛ مهدی پور طاهری؛ احمد پرهیزکار (زمستان ۱۳۹۲) « نقش توسعه یافتگی کلاسیک در شکل‌گیری سکونت‌گاه‌های غیر رسمی شهری: نمونه موردی شهر خوی » نشریه علمی پژوهشی جغرافیا برنامه ریزی شهری سال ۱۷ شماره ۴۶ زمستان ۱۳۹۲.
۳۱. خالو باقری مهدیه؛ شایان قریشی سید محمد (زمستان ۱۳۹۰) « نابرابری اقتصادی و شکل‌گیری سکونت‌گاه‌های غیر رسمی در شهرها یا تأکید بر ایران »، دانشکده معماری دانشگاه شهید بهشتی.
۳۲. خدایار، دادخدا (۱۳۹۱)، نقش مسائل فرهنگی در امنیت شهرهای مرزی استان سیستان و بلوچستان، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌های و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۳۳. دبیرخانه ستاد ملی توانمندسازی سکونت‌گاه‌های غیر رسمی (روستا مجید؛ مدیر کل) سکونت‌گاه‌های غیر رسمی و علل تشکیل آن پاییز ۱۳۸۷.
۳۴. رفیعی، قاسم (۱۳۹۱)، بررسی و تحلیل مولفه‌های موثر بر امنیت پایدار در شهرهای مرزی، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌های و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۳۵. رفیعیان مجتبی ، جمشید مولودی، ابوالفضل مشکینی؛ عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری؛ کیومرث ایران‌دوست (زمستان ۱۳۹۲). « رابطه تحول کارکرد مرز با ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی مطالعه موردی: شهرهای مرزی بانه و سقز، » فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات شهری شماره ۹.
۳۶. رهنما، محمد رحیم، توانگر، معصومه (۱۳۸۹)، نقش شهرهای مرزی در فرایند جهانی شدن و توسعه منطقه‌ای ایران (مطالعه موردی: شهرهای مرزی استان خراسان رضوی)، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ششم، شماره سوم.
۳۷. س. موسوی. م. صرافی. "بهسازی و نوسازی نواحی فرودست شهری" دومین اجلاس وزرای مسکن و شهرسازی آسیا-اقیانوسیه، ۱۳۸۷.
۳۸. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۸۳)، ضوابط ملی آمایش سرزمین.
۳۹. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۸۳)، جهت‌گیریهای آمایش سرزمین، مطالعات آمایش سرزمین، دفتر آمایش و توسعه پایدار.
۴۰. سجادیان، مهیار، سجادیان، ناهید، شیخ‌الاسلامی، علیرضا، حسینی بنی جمالی (۱۳۹۱)، تبیین الزامات امنیت پایدار در شهرهای مرزی بر اساس شاخص‌های توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: استان‌های شرقی کشور)، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌های و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۴۱. سلامی، مهرداد، زهری، زهرا، کامران‌نژاد، علیرضا (۱۳۹۱)، بررسی کارکرد شهرهای مرزی نقش آن بر گسترش امنیت مناطق مرزی، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌های و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۴۲. شرفی، حجت‌الله، عباس‌زاده، غلامرضا، ایزدی، علی (۱۳۹۱)، تأثیرات ناامنی مرزهای کشوری بر توسعه شهرهای مرزی (نمونه موردی: مرز ایران و افغانستان)، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌های و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۴۳. شکوهی حسین جغرافیا و پست مدرنیسم مجله: تحقیقات جغرافیایی « زمستان ۱۳۸۰ و بهار ۱۳۸۱ - شماره ۶۳ و ۶۴ علمی-پژوهشی (۱۳ صفحه - از ۶۲ تا ۷۴)
۴۴. شکوهی حسین جغرافیای کاربردی و مکتب‌های جغرافیایی، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ اول: ۱۳۶۵
۴۵. شکوهی حسین حاشیه‌نشین شهری، ۱۳۵۵، دانشگاه تبریز، از اولین کتاب درباره اسکان غیررسمی و حاشیه‌نشینی در ایران است.
۴۶. صیدی مصطفی، عیسی ابراهیم زاده کیومرث ایراندوست برنامه ریزی و ساماندهی فضایی کالبدی سکونتگاه های غیررسمیک نمونه شاطر آباد کرمانشاه ۲۰/۰۸/۱۳۸۸
۴۷. قادرمربی حامد - علیرضا جمشیدی - معصومه جمشیدی - داود جیمینی (بهار ۱۳۹۲). «اولویت بندی چالش های اسکان غیررسمی با استفاده از تحلیل سلسله مراتب AHP مطالعه موردی: محله جعفرآباد کرمانشاه» فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات شهری شماره ۶
۴۸. قرخلو مهدی جغرافیای فرهنگی سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) (اسفند، ۱۳۹۰)
۴۹. قرخلو مهدی، عیدی ینگلی کند ناصح، زنگنه شهرکی سعید تحلیل سطح پایداری شهری در سکونتگاه های غیررسمی (مورد: شهر سنندج) پاییز ۱۳۸۸، دوره ۴۱، شماره ۶۹؛ صفحه ۱ تا صفحه ۱۶.
۵۰. م. ثروتی، م. حسین زاده، م. صراف، ر. پناهی، "بررسی روند شهر نشینی و توسعه ی فیزیکی شهر کرمانشاه" نخستین همایش ملی آرمان شهر ایران، ۱۳۹۰.
۵۱. م. صراف، "بازنگری ویژگی های اسکان خود انگیخته در ایران: در جستجوی راهکارهای توانمند سازی " حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی، ۱۳۸۲
۵۲. م. صراف، "سیاست محروم سازی حاشیه ها غلط است"، روزنامه همشهری، صفحات: ۱۱۶-۱۱۸، ۱۳۹۴.
۵۳. م. صراف، ک. نوذری، ن. میرزایی، "واکاوی معیارهای پهنه بندی فقر شهری در شهر قدس: به سوی مفهوم مشترک محدوده های فرودست شهری"، هفت شهر، صفحات: ۲۰-۳۰، ۱۳۹۳.
۵۴. م. صراف، م. شمسایی، "چهارچوب معیشت پایدار راهبردی برای بقا و ارتقای خانوار در سکونتگاه های غیر رسمی"، صفه، صفحات: ۷۹-۹۴، ۱۳۹۳.
۵۵. ماجدی حمید، مهندس کورش لطفی (پاییز و زمستان ۸۶) «سکونت گاههای غیر رسمی شهری در کلان شهر اهواز»؛ نشریه هویت شهر/ سال اول/ شماره ۱/
۵۶. مشکینی ابولفضل؛ سجادی ژیل؛ دین دوست جواد؛ تفکر اکرم، (پاییز ۱۳۹۰) «سامان دهی سکونت گاه های غیر رسمی با شیوه توانمند سازی» فصلنامه تحقیقات جغرافیای سال ۲۶ شماره ۳.
۵۷. موسوی میرنجف؛ علی زنگی آبادی؛ مسعود تقوایی؛ حمیدرضا وارثی؛ کرامت ا... زیاری (بهار ۱۳۸۹). «تحلیل ساختار فضایی شهرهای مرزی استان آذربایجان غربی با استفاده از تحلیل های آماری چند متغیره و شبکه های عصبی»، پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره ۷۱.
58. Arreola, daniel d., curtis, james r. (1993). The mexican border cities: landscape anatomy and place personality, third printing, the university of arizona press.
59. Blatter, joachim. (2004). From 'spaces of place' to 'spaces of flows'? Territorial and functional governance in crossborder regions in europe and north america. International journal of urban and regional research (28) 3, pp. 530-
60. Newman, david. (2003). A companion to political geography. Edited by john agnew, katharyne mitchell, and gerard toal. Malden, ma: blackwell.
61. Ni, pengfei. (2011). Cities as the new engine for sino- indian cooperation, journal of international affairs, vol. 64, no. 2, pp. 143-154.
62. Pena, s., 2002, land use planning on the us - mexico border: a comparison of the legal framework, journal of borderlands studies, vol. 17, no. 1, pp. 1- 20 .
63. Pena, sergio., 2005, recent development in urban marginality along mexico, s northern border, journal of habitat international, no29, pp 258- 301.
64. Portnov, boris a., pearlmutter, david. (1999). Sustainableurban growth in peripheral areas, progress in planning, vol. 52, pp. 239-308.
65. Rietveld, piet. (2001). Obstacles to openness of border regions in europe. In van geenhuizen m & r ratti (eds). Gaining advantage from open borders. An active space approach to regional development, pp. 79-96. Ashgate, aldershot.
66. Rietveld, piet. (2012). Barrier effects of borders: implications for border-crossing infrastructures. Ejtir 12 (2), pp. 150-166.

67. Rumley, d., and j. Minghi. 2015. "conclusion – border landscapes: themes and directions.." In the geography of border landscapes, 1-309. : routledge.
68. Rumley, d., and j. Minghi. 2015. "introduction: the border landscape concept." In the geography of border landscapes, 1-309. : routledge.
69. Rumley, d., and minghi, j.v. (1991). The geography of border landscapes. Routledge: new york.
70. Rumley, dennis and julian v. Minghi (eds). The geography of border landscapes (routledge library editions: political geography). London: routledge, 2015.
71. Schutt, russell k. (2012). Investigating the social world; the process and practice of research (seventh edition).university of massachusetts boston, 648 p, sage publications, inc.
72. Smallbone, david., labrianidis, lois., venesaar, urve., welter, friederike., & zashev, peter. (2007). Challenges and prospects of cross border cooperation in the context of eu enlargement. Sixth framework programme priority 7 citizens and governance in a knowledge based society, kingston university.
73. Stiller, silvia. (2003). Integration in the german-polish border region – status quo and current developments. Paper presented at 43rd congress of the european regional science association "peripheries, centres and spatial development in the new europe" august 27th – 30th, jyväskylä, finland.
74. Topaloglou, lefteris. (2009). Obstacles in economic cross border interaction across the eu external and northern greek border regions, mibes transactions, vol 3, issue 1.
75. Tykkylainen, m. (2009). Economies, borderlands. International encyclopedia of human geography, editorsin- chief: kitchen, r and thrift, n., volume 3, pp. 345- 353, elsevier ltd.
76. Van der velde, b. Martin r. (1998). Labour market in a border area-searching for jobs and the influence of borders. 38th european congress of the european regional science association vienna, austria, august 28 - september 1.
77. Van geenhuizen, marina., van der knaap., & nijkamp, peter. (1996). Trans-border european networking: shifts in corporate strategy?. European planning studies, vol, no. 6.
78. Van houtum, henk. (1998). The development of crossborder economic relations: a theoretical and empirical study of the influence of the state border on the development of cross-border economic relations between firms in border regions of the netherlands and belgium. 256 p, center, tilburg.
79. Wasti-walter, d. (2009). Borderlands. International encyclopedia of human geography, editors-in-chief: kitchen, r and thrift, n., volume 1, pp. 332-339, elsevier ltd.
80. Wu, chung- tong. (1998). Cross-border development in europe and asia. Geojournal, 44.3, pp. 189-201. 340

بررسی رابطه مولفه های آنتروپونیک صوت در فضاهای شهری با حس مکان و نقش آن در تبیین الگوهای ساختار ذهنی شهروندان (نمونه مورد مطالعه: بازار سنتی کرمان)

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۱/۲۱

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۲/۲۷

کد مقاله: ۸۳۶۴۲

حسین خسروی^۱، علی حسنی آشورزاده^{۲*}

چکیده

انسان معاصر در جهانی زندگی می کند که محیط صوتی آن در تفاوت اساسی با روزگار گذشته است. صداهای موجود در شهرهای معاصر ایران و جهان از نظر شدت و کیفیت با صداهای موجود در شهرهای پیش از صنعتی شدن بسیار متفاوت است. مطالعات نشان داده که منظر صوتی می تواند تأثیر قابل توجهی بر کیفیات محیطی داشته باشد؛ بر این اساس در این پژوهش سعی شده از طریق تلفیقی از روش های عینی و ذهنی به بررسی تأثیر مؤلفه های شنیداری فضاهای شهری بر حس مکان پرداخته شود. در این راستا نقشه های شناختی مردم از طریق ترسیم های کروکی و لکه گذاری بر روی نقشه محدوده مورد مطالعه، جمع آوری و ساختار موجود در آن در نظام های کالبدی، حسی و ادراکی استخراج شد. از طرف دیگر با استفاده از روش پیمایش صدا (اندازه گیری کوتاه مدت صوت و تحلیل گرافیکی نقشه های صوتی) منظر صوتی محدوده بررسی و نقشه میزان شدت صوت تولید گردید. در نهایت هم پیوندی فضایی بین ارزش های شنیداری، و تحلیل های عینی در سیستم اطلاعات جغرافیایی، نشان دهنده رابطه خطی مثبت میان حس مکان و منظر صوتی ($Correlation=0.45933$) بود. بر این اساس می توان نتیجه گیری کرد که میزان شدت صوت تأثیری مستقیم بر ساختار نقشه های شناختی داشته و تبیین کننده مناسبی برای کیفیت حس مکان است.

واژگان کلیدی: شدت صوت، حس مکان، منظر ذهنی، بازار کرمان.

۱- عضو هیئت علمی، استادیار گروه طراحی شهری، پردیس فارابی، دانشگاه هنر، تهران، ایران

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، پردیس فارابی، دانشگاه هنر، تهران، ایران (a.ashourzadeh@student.art.ac.ir)

۱- مقدمه

اگر نگاهی به بنیان‌های شکل‌گیری مفهوم منظر صوتی در بستر تاریخ علوم بیندازیم به این نتیجه دست خواهیم یافت که این مفهوم نیز مانند سایر مفاهیم پایه‌ای در سیر تکوین نظریه‌های طراحی شهری و پس‌از آن استفاده در چارچوب عملی طراحی شهری ریشه در سایر علوم دارد (مک اندرو، ۱۳۹۳). اولین بار مفهوم منظر صوتی توسط موسیقی‌دان کانادایی شفر^۱ مطرح شد. وی که در مطالعات خویش به بنیان‌های محیط‌های صوتی می‌پرداخت با پدیده منظر صوتی به‌مثابه ابزاری مؤثر در چگونگی ادراک افراد مواجه گشت. لذا گروه وی در دانشگاه سایمون فریزر^۲ در پروژه منظر شهری مثبت سعی در بهبود فضاهای شهری و بازگرداندن مؤلفه‌های مثبت به آن‌ها نمود (Mikulicz, Orkut & Serafin, 2016). شفر در تحقیقات خویش به این منظور پی برد که تنها با کاستن از مؤلفه‌های فیزیکی محیط مانند شدت صوت نمی‌توان میزان آزاردهندگی یک فضا را کاهش داد، بلکه نیازمند آن هستیم که در راستای رسیدن به این هدف چگونگی ادراک محیط صوتی توسط استفاده‌کنندگان در آن فضا را مدنظر قرار دهیم هم‌چنین در پروژه مشابهی که توسط کنگ به سرانجام رسید این نتیجه‌گیری گرفته شد که فهم طراحان از چپستی منظر صوتی بافهم استفاده‌کنندگان از آن‌ها متفاوت می‌باشد (Kang, 2006).

در پژوهش‌هایی که تاکنون انجام‌شده است بیشتر به عواملی که بر اولویت‌های افراد^۳ و درک آن‌ها از منظر صوتی شهر تأثیرگذار می‌باشد، پرداخته‌اند (به‌عنوان مثال نگاه کنید به مقاله زهرا بندی گلستانی و تحقیقاتی که در سال ۱۹۸۹ در والنسیا اسپانیا توسط گنزالس^۴ انجام شد) و ابعاد شناختی موجود در محدوده مطالعه متأثر از منظر صوتی، کمتر موردتوجه بوده است و بیشتر به کنترل صدا و در برخی موارد اقدام به حذف آن نمودند. در پژوهش‌های موردبررسی تمامی پژوهشگران پس از بررسی شدت صوت و تولید نقشه‌های صوتی با کمک پرسشنامه و تجزیه و تحلیل آن به روش‌های مرسوم، مؤلفه‌ها و راهبردهایی ارائه داده‌اند (نگاه کنید به مقاله قلعه نوعی و حقیقی در سال ۱۳۹۵). بر این اساس این تحقیق از یک‌سو در پی پرداختن به رابطه میان مؤلفه‌های صوتی و رفتارهای اجتماعی، نظام ادراکی شهروندان و ارزش ملک است و از دیگر سو سعی دارد رابطه میان منظر صوتی و ساختارهای موجود در نقشه‌های شناختی را بررسی کند.

۲- چارچوب نظری

فضاهای شهری ازجمله مهم‌ترین بخش‌های شهرند که وجود حس مکان شهروندان نسبت به آن‌ها از مهم‌ترین ارزشمندترین معیارهای ارزیابی این فضاها به شمار می‌رود. و ضمن آن تصاویری که از محیط در ذهن ناظر به وجود می‌آید حاصل جریانی دوجانبه بین ناظر و محیط است (لینچ، ۱۳۸۳: ۱۸) در این پژوهش نشان داده‌شده است که این مؤلفه‌ها رابطه مستقیمی با میزان شدت صوت دارند و همچنین منظر صوت در نقشه‌های شناختی شهروندان در بازار تأثیرگذار است.

۲-۱- شدت صوت

شدت صوت، یکی از مشخصه‌های امواج صوتی می‌باشد. شدت، یک ویژگی فیزیکی صدا است که بیشترین قرابت را باتجربه روان‌شناختی رسایی^۴ دارد و با یک مقیاس لگاریتمی در دسی‌بل اندازه‌گیری می‌شود. افزایش سه دسی‌بل شدت صدایی را که ما می‌شنویم دو برابر می‌کند (مک اندرو، ۱۳۹۳). شدت صوت یا بلندی، میزان فشار بر آستانه شنوایی است که معمولاً شدت سروصدا را برحسب واحد فشار صوتی یا برحسب وات بر سانتی‌متر تعیین می‌کنند. ولی چون بکار بردن این واحدها مشکل می‌باشد برای تسهیل امر در عمل از واحد دسی‌بل استفاده می‌شود که معادل یک‌دهم بل است. از نظر محاسبه دسی‌بل با لگاریتم شدت صوت برحسب وات بر سانتی‌متر مربع متناسب می‌باشد و در حقیقت معادل کمترین مقدار انرژی است که گوش قادر به درک و شنیدن آن است (پاکزاد، ۱۳۹۳: ۶۸).

۲-۲- حس مکان

یکی از مفاهیم مهم و مؤثر در ارتباط انسان و محیط، حس مکان است که از معیارهای اساسی ارزیابی محیط‌های باکیفیت قلمداد می‌شود. این مصداق از حصول معنای محیطی، دارای مراتب مختلفی بوده و بیانگر گستره‌ای از انواع ارتباط فرد با محیط است (شامای، ۱۹۹۱). شامای در بررسی‌های خود، سه اصل تعهد، دلبستگی و تعلق به مکان را در ارتباط با شکل‌گیری مراتب مختلف

1 - Simon Freeze University

2 - Priorities of individuals

3 - Gonzales

4 - Psychological Dissemination

حس مکان مورد اشاره قرار داده و این حس را در هفت مرتبه طبقه‌بندی می‌کند که عبارتند از: بی‌تفاوتی نسبت به مکان، آگاهی از قرارگیری در یک مکان، تعلق، دلبستگی، یکی شدن با اهداف مکان، حضور کردن مکان و در نهایت فداکاری برای مکان. با این توضیح که دومرتبه اول عمدتاً سطوح ادراکی و شناختی فرد نسبت به محیط را شامل شده و از مرتبه سه به بعد، وجوه احساسی آن به میان می‌آید. جنیفر کراس حس مکان را ترکیبی از رابطه با مکان و حس حضور در اجتماع تعریف می‌کند. او رابطه با مکان را به صورت زندگی‌نامه‌ای معنوی، روایتی، مادی و وابستگی دسته‌بندی می‌کند که با عواملی مانند هویت، درونیت و رضایتمندی پنج سطح مختلف از حس مکان یعنی ریشه‌داری منسجم، ریشه‌داری نامنسجم، بیگانگی با مکان، بی‌مکانی نسبی و بی‌مکانی مطلق ایجاد می‌کند (کراس، ۲۰۰۱).

حس مکان یکی از مهم‌ترین مسائل پیش روی شهر سازان است، در گذشته شهرها از توانایی بالایی برای برقراری تعامل بین انسان و فضا برخوردار بوده‌اند، مفهوم مکان و حس مکان همان‌طور که گفته شد یکی از مهم‌ترین مسائل در فضاهای شهری بوده و چالش بسیاری از متخصصان شهری می‌باشد. حس مکان را می‌توان درک افراد از محیط‌هایی دانست که نسبت به محیط، شناختی نسبی یا کافی دارند. وجود حس مکان در فضاهای شهری در واقع موجب شکل‌گیری رابطه‌ای خاص بین فرد و محیط می‌گردد. مفهوم حس مکان در مقیاس‌های گوناگونی مورد بحث و ارزیابی قرار می‌گیرد؛ از سطح خانه شروع شده و به مقیاس‌هایی بزرگ‌تر در حد محله منتهی می‌گردد. در این میان می‌توان به این امر اشاره نمود که فضاهای شهری از جمله مهم‌ترین بخش‌های شهرند که وجود حس مکان شهروندان نسبت به آن‌ها از جمله مهم‌ترین و ارزشمندترین معیارهای ارزیابی این فضاها به شمار می‌رود و از یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان به رابطه مستقیم حس مکان با منظر صوت اشاره نمود.

۲-۳- منظر ذهنی

شهر حاضر فضایی است که انسان ادراکات خود از جهان را در محیط آن تجربه می‌کند (منصوری، ۱۳۸۶). تصویر ذهنی (نقشه‌های شناختی) را به داده‌های مختصری که افراد، گروه‌ها، سازمان‌ها و جوامع برای مشاهده، درک و بازنمایی پدیده درک شده در جهان واقع، در ذهن خود خلق کرده و از آن استفاده می‌کنند، تعبیر نموده‌اند (Zeelie et al., 2015, b). قابلیت ادراک‌پذیری و به خاطر سپاری واضح و دقیق محیط، جزئی اساسی از هر شهر پاسخده و موفق بوده و رضایت عاطفی از زندگی در شهر را منتج می‌شود. وضوح ادراکی فضاهای شهری نه تنها از جنبه‌های شناختی حائز اهمیت است، بلکه موضوعات عاطفی، عملکردی و اجتماعی را نیز دربرمی‌گیرد (Kaplan, 2016). در رابطه با جنبه‌های عاطفی، هیجانی و احساسی، محیط‌هایی که تصویر واضحی در نقشه‌های شناختی افراد دارند، فضاهای امن‌تر و آرامش‌بخش‌تری ادراک می‌شوند. از طرف دیگر عدم ادراک واضح فضا، موجب کاهش احساس کنترل بر محیط و در نتیجه کاهش احساس خودانگیختگی^۱ می‌شود (Wilson, et al, 2014). کارکرد دیگر نقشه‌های ذهنی، القا و وضوح بخشی به معانی محیطی است؛ زیرا که مردم در شهر، با ترسیم خطوط تمایز بین آثار حسی مختلف، معنا خلق کرده و پدیده‌های شهری را حس می‌نمایند. شهر یک عرصه پیچیده از ادراک و خاطره است، اما معنای فضای شهر در خاطره فردی و فرهنگی محدود می‌شود (بنیامین به نقل از تانکیس، ۱۳۹۰: ۱۸۵). با اتخاذ ادبیات زبان‌شناسی و تشبیه شهر به «متنی که خواندن آن چندان راحت نیست»، یا مثابه گرفتن شهر به «شبیه‌ای برای سخن گفتن» و نهایتاً استفاده‌کننده شهری را نوعی خواننده تلقی کردن، به اهمیت دیگر تصویر ذهنی می‌توان پرداخت. ساکنین به آرامی یاد می‌گیرند فضاهای شهر را طوری بسازند که با آن‌ها سخن بگویند (بارت، ۱۹۹۷: ۱۶۷). آن نوع عناصر فیزیکی و یا بصری که مردم تصوراتشان را از شهر بر اساس آن حل و فصل می‌کنند (راه، لبه، گره...) دقیقاً واژگان نشانه شناختی هستند که شهر را به عنوان یک زبان یا گفتار تدوین می‌کنند (تانکیس، ۱۳۹۰: ۲۱۳). ساختار یک امر ذهنی است که از چارچوب‌های ادراکی انسان به محیط تدوین می‌شود و بر این اساس در نقشه‌های ذهنی می‌بایست آن را جستجو کرد. در پژوهش حاضر با توجه به برداشت نقشه‌های ساختار ذهنی شهروندان و تحلیل آن‌ها این نتیجه به دست آمده است که منظر صوتی با منظر ذهنی رابطه‌ای مستقیم دارد.

۳- روش تحقیق

انتخاب روش انجام تحقیق وابسته به هدف، ماهیت موضوع پژوهش و امکانات اجرایی آن می‌باشد. پژوهش با دو روش کمی (توصیفی-تحلیلی، توصیفی-پیمایشی) و کیفی (برداشت نقشه‌های شناختی، الگوهای رفتاری و میزان دلبستگی به مکان) به بررسی رابطه بین منظر صوتی در فضاهای شهری با حس مکان و نقشه‌های ذهنی شهروندان پرداخته است. که در بررسی منظر

صوتی حوزه مطالعاتی، داده‌ها با استفاده از روش پیمایش صدا^۱ (اندازه‌گیری کوتاه‌مدت صوت، تحلیل گرافیکی نقشه‌های صوتی، مدل‌سازی صوت) جمع‌آوری شده است.

بخشی دیگر این پژوهش که به چگونگی بررسی حس شهروندان در مکان‌های عمومی شهر پرداخته است، به‌صورت توأمان در زمره تحقیقات بنیادی و کاربردی قرار می‌گیرد. بنیادی است زیرا که به کشف ماهیت ساختار محدوده مورد مطالعه در نظام ادراکی شهروندان و روابط بین متغیرهای آن با متغیرهای صوتی بافت پرداخته و از دل آن به ساخت نظری دست می‌اندازد؛ و کاربردی است زیرا که با استفاده از نتایج تحقیق قصد بهبود روش و ابزار تشخیص ساختارهای ذهنی مردم از بافت‌های شهری موجود ایران را دارد. به‌صورت متداول روش‌های پژوهش به دودسته کمی و کیفی تقسیم شود. روش‌های کمی در کل با شمارش و اندازه‌گیری سروکار دارند، درحالی‌که روش‌های کیفی قصد در کشف توصیف‌های ذهنی و معانی محیط و تفسیر مفاهیم ذهنی دارند (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۵). بر این اساس روش تحقیق این بخش از پژوهش، در دو بخش مختلف، کیفی و کمی است. در بخش ترسیم و تحقیق سازمان ادراکی و نقشه‌های شناختی از روش تحقیق کیفی بهره گرفته شده است. در بخش تحلیل‌های صوتی و انطباق آن‌ها با نقشه‌های شناختی، از روش تحقیق کمی گرفته شده است. رویکرد بخش اول که به تشخیص و استخراج نقشه‌های شناختی مردم می‌پردازد پدیدار شناختی است. در رویکرد پدیدارشناسی که از اواخر دهه ۱۹۷۰ در مطالعات و پژوهش‌های معماری و شهرسازی مقبولیت یافته، درک ماهیت اصلی وجود انسان (در رابطه با مکان و فضا) موردنظر است (اهری، ۱۳۹۱: ۳۴). در پدیدارشناسی محیطی، هدف درک اساس مضمون محیط است. اینکه محیط چه معنایی برای مردم دارد. پدیدارشناس به درگیری عاطفی با محیط به دنبال ارتباط (انسان) اصیل با محیط است و بدین ترتیب به توصیفات کیفی می‌رسد (پور جعفر، ۱۳۸۷).

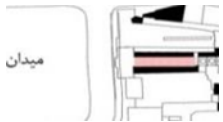
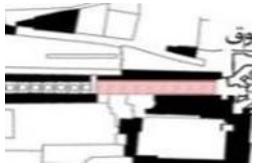
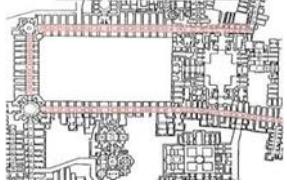
در پی روش فوق این بخش از پژوهش سعی کرده با استفاده و بهره‌گیری از ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات (مصاحبه، مشاهده و ترسیم کروکی) به مطالعه تصویر ذهنی مردم از بافت کهن شهری (بازار کرمان) بپردازد. در گام بعد با داده‌های مکانی شده تصاویر ذهنی و استفاده از روش‌های عینی (سیستم اطلاعات جغرافیایی) و تحلیل‌های آماری فرضیات تحقیق مورد آزمایش قرار گرفته است. در این بخش تحقیق ماهیتی کمی و تحلیلی یافته و آن را می‌بایست جزء پژوهش‌های اثبات گرایانه محسوب کرد. از منظر دیگر این تحقیق در زمره مطالعات موردی قرار می‌گیرد. در پژوهش به روش مطالعه موردی، برخلاف پژوهش‌های آزمایشی، پژوهشگر به دستکاری متغیر مستقل و مشاهده اثر آن بر متغیر وابسته نمی‌زند، بلکه به انتخاب یک مورد پرداخته و آن را از جنبه‌های مهم در تحقیق بررسی می‌کند (غربا و طبیبیان، ۱۳۹۶). این تحقیق نیز بر بافت تاریخی شهر کرمان متمرکز شده و سعی در توصیف و تحلیل داده‌های محیطی آن دارد.

۴- نمونه مورد مطالعه

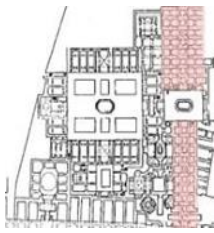
۴-۱- بازار کرمان

از آنجایی که شهر کرمان در حکم نقطه اتصال میان بنادر دریای عمان و شهرهای شمالی و غربی کویرهای جنوب شرقی ایران محسوب می‌شود، نقش اقتصادی آن بسیار مهم است و بازار آن که سابقه‌ای چند هزارساله دارد، یک‌نهاد پایا و مداوم است که همواره در طی بازسازی‌ها و گسترش شهر در ارتباط با محلات، اهمیت و مرکزیت خود را حفظ کرده است. مجموعه‌های کرمان از دوره صفویه به بعد همگی در ارتباط با بازار ایجاد گردیدند و ویژگی باعث منحصربه‌فرد بودن بازار کرمان گردیده است (کرمانی، ۱۳۸۵). در شهر تجاری کرمان که بر سر راه‌های تجاری شرق- غرب و شمال- جنوب کشور استقرار یافته است؛ بازار در امتداد دروازه‌های ورودی شهر شکل گرفته و از همان آغاز، به‌عنوان مرکزیت شهر، نقش اصلی و عمده خود را در ساختار فضایی و کالبدی شهر سنتی نشان می‌دهد. بازار سرپوشیده کرمان، دارای دودسته راسته اصلی است که یکدیگر را به‌صورت دو خیابان متقاطع قطع کرده و در چهارراه خود، چهارسوق را به وجود می‌آورد (پوراحمد، ۱۳۷۶: ۷۵).

جدول ۱- بازار کرمان، ماخذ: نگارندگان

بازار	تصویر	توضیحات
بازار نقاره‌خانه		در گذشته برای برچیدن بساط و تعطیل کردن بازار در غروب، بر روی آن نقاره نواخته می‌شد. این قسمت، به نقاره‌خانه مشهور است که حدود ۲۰ متر طول دارد اما اکنون به صورت نمادین نوبت نوازی می‌شود که صوت ایجادشده در نقشه‌های شناختی شهروندان تأثیرگذار بوده و رابطه مستقیم منظر صوتی با تصویر ذهنی شهروندان را نشان می‌دهد.
بازار سراجی		در حرکت به طرف شرق، به بازار سراجی می‌رسیم که از نقاره‌خانه شروع و به چهارسوق منتهی می‌شود. این بخش از بازار در گذشته محل چمدان سازها بوده است که صدای تولیدشده (کوبیدن میخ) این فعالیت در تصویر ذهنی بازاریان قدیمی نقش بسته است و اکنون صدای بلندگوهای پخش صوتی در حس شنیداری شهروندان مؤثر است و منظر صوتی محیط را شکل می‌دهد.
بازار گنجلی خان		با توجه به مجاورت میدان این بازار به شکل U در اطراف آن گسترش یافته و برخلاف سایر بازارها مغازه‌ها تنها در یک جداره قرار گرفته‌اند و یک جداره رو به میدان باز می‌باشد. وجود صدای فعالیت‌هایی نظیر مسگری در تصویر ذهنی و حس مکان شهروندان مؤثر بوده است و در میدان اغلب فعالیت‌های اجتماعی و اختیاری انجام می‌شود.
بازار اختیاری		حداصل بین بازار گنجلی خان و بازار وکیل را بازار اختیاری می‌گویند. از تزیینات کمتری برخوردار است و عرض و ارتفاع آن نیز نسبت به سایر بازارها کمتر و کوتاه تر است که این اختلاف در ساختار باعث ایجاد صوتی متفاوت گشته است و تغییر منظر صوت بر ادراک شهروندان در محیط تأثیر مستقیم دارد.
بازار وکیل		در ادامه شرقی راسته بازار کرمان، به بازار طولانی و مجموعه وکیل می‌رسیم این بازار از لحاظ تناسبات عریض‌تر از بازار اختیاری است و از لحاظ نوع ساخت و تزیینات نیز با کیفیت‌تر است. وجود مسجد وکیل و چایخانه وکیل به دلیل ایجاد صوت شاخص در نقشه شناختی شهروندان و الگوهای رفتاری تأثیر مستقیم دارد.
بازار مظفری		بازار مظفری که پس از بازار وکیل آغاز می‌شود؛ مسقف نبوده و این امر باعث تغییر در منظر صوت می‌شود. ضمن آنکه اغلب مغازه‌های ضلع جنوبی و شرقی این بازار، جز فعالیت‌های روز فروش (فروش تره‌بار) می‌باشند که صدای فروشندگان (جارچیان) تمایزی را در حس شنیداری شهروندان نسبت به قسمت‌های دیگر این بازار به وجود آورده است که این امر تأثیری مستقیم بر تصویر ذهنی شهروندان داشته است. از دیگر مؤلفه‌های صوتی موجود در این راسته می‌توان به مسجد جامع اشاره نمود که صدای اذان آن علاوه بر ارتقاء حس مکان شهروندان، به عنوان نشانه‌ای در منظر ذهنی شهروندان محسوب شده است.

بازار	تصویر	توضیحات
بازار ابراهیم‌خان		قیصریه زرگری یا بازار ابراهیم‌خان که روبروی دهنه شمالی میدان گنجلی خان قرار گرفته است و از نظر معماری و تزیینات، بسیار جالب و مورد توجه می‌باشد. وجود کف‌سازی متفاوت در این راسته سبب ایجاد تمایز در میزان شدت صوت دریافتی از قدم زدن شهروندان در کل بازار کرمان می‌گردد. و اماکن موجود نظیر آب‌انبار، حمام و مدرسه‌ی ابراهیم‌خان در این راسته منظر صوتی متفاوتی در فضای آرام بازار طلافروشان ایجاد می‌کند که در الگوهای رفتاری و نقشه‌های شناختی رابطه‌ای مستقیم دارد.
بازار حاج‌آقا علی		بازار از خیابان شریعتی شروع و به سمت جنوب تا راسته‌بازار کفاش‌ها امتداد دارد. به دلیل وجود صدا در بخش فعال و دایر بازار (قسمت آغاز آن، نزدیک مجموعه حاج‌آقا علی) و مسجد حاج‌آقا و مدرسه معصومیه از جمله نقاطی است که شهروندان تمایل به گذراندن اوقات دارند و اغلب رفتارهای اجتماعی در این نقاط شکل می‌گیرد.
بازار میدان قلعه		در امتداد بازار قلعه محمود به سمت شمال، به بازار قلعه می‌رسیم که از خیابان امام خمینی (ملک) شروع و به سمت شمال تا چهارسوق ادامه پیدا می‌کند. بازار میدان قلعه، یکی از قدیمی‌ترین بازارهای کرمان است که در محله میدان قلعه قرار گرفته است و در نقشه‌های شناختی شهروندان به امکانی نظیر تکیه سید رمضان، تکیه میدان قلعه، کاروانسرا کوزه گران و هندوها و آهنگری استاد علی اشاره شده است که بیانگر رابطه مستقیم تصویر ذهنی با میزان شدت صوت است.

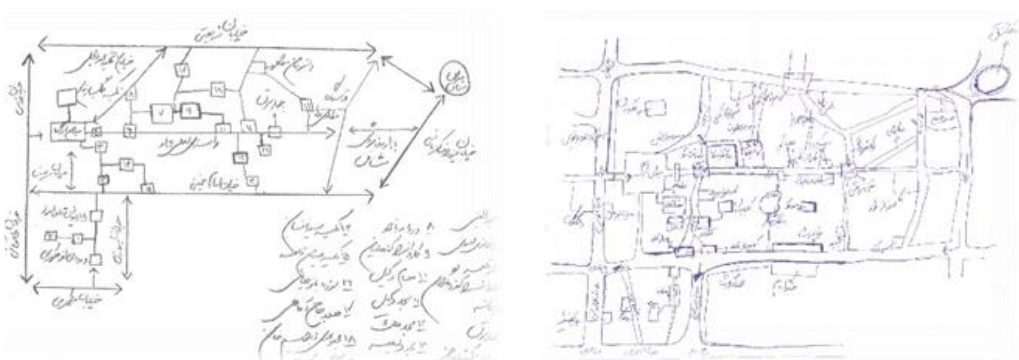
۵- روش جمع‌آوری داده‌ها

در گام اول برای تولید نقشه میزان شدت صوت (نقشه شماره ۱) جهت به دست آوردن سطح صدا، از نرم‌افزار Sound Meter Pro که قابلیت نصب بر روی گوشی‌های همراه را دارد استفاده شده است. این برنامه صدای محیط اطراف و نویزان را برحسب دسی‌بل محاسبه و مشاهده گردید. برنامه با استفاده از میکروفون گوشی کار خود را انجام می‌دهد و می‌تواند میزان صدای محیط را برحسب دسی‌بل محاسبه کرده و نمایش دهد. برای افزایش سطح دقت اندازه‌گیری در میزان شدت صوت از ابزار SLM استفاده شده است این دستگاه شامل میکروفن، مدار الکتریکی و نشانگر می‌باشد. میکروفن تغییرات جزئی فشار هوا ناشی از صدا را گرفته و آن‌ها را به پیام‌های الکتریکی تبدیل می‌کند. این پیام‌ها توسط مدار الکتریکی تغییر یافته و در نهایت به صورت تراز صوتی بر مبنای دسی‌بل نشان داده می‌شود.

در گام دوم مرور ادبیات موضوع نشان می‌دهد که برای جمع‌آوری داده‌های ادراکی از روش‌های مختلفی از جمله پیمایش، ابزارهای عملیاتی بصری همچون سیاهه، ردیابی و بررسی داده‌های برجسب دار فضا (قهرمانی، ۱۳۸۵)، بررسی گروهی نقشه‌های شناختی، و بررسی تحریکات حسی درونی فضا بهره گرفته می‌شود. در این تحقیق جمع‌آوری داده‌ها در بخش تدوین ساختار نقشه‌های شناختی شهروندان به دو روش ترسیم کروکی و مصاحبه صورت پذیرفته است. برای این منظور در برداشت نقشه‌های حس مکان از ۶۰ نفر از ساکنان شهر کرمان خواسته شد تا بر اساس حسی که در محیط دارند با پرسش دو سؤال که در چه مکان‌هایی مایل به سپری کردن اوقاتشان می‌باشند و در چه مکان‌هایی این حس به صورت منفی بوده و مایل به گذراندن اوقات نمی‌باشند روی نقشه با دورنگ بنفش و سبز نمایش دهند و ترسیم نمایند (رنگ بنفش برای مکان‌های منفی و رنگ سبز برای مکان‌های مثبت) (تصویر شماره ۱) و برای برداشت تصاویر ذهنی مردم در تولید نقشه‌های شناختی از محیط، از ۶۰ نفر دیگر از شهروندان شهر کرمان خواسته شد تا از ساختار حوزه مورد مطالعه (جنوباً از خیابان احمدی غربی و شمالاً تا خیابان شریعتی و حدفاصل شرقی_ غربی حوزه از خیابان قدس تا خیابان ۱۷ شهریور) بر اساس ذهنیتی که دارند یک کروکی تهیه نمایند (تصویر شماره ۲). بخش مذکور توسط سؤالات زیر صورت پذیرفت: لطفاً بافت بازار و حوزه‌ی پیرامونی آن را بر این کاغذ ترسیم کنید و مهم‌ترین عناصر حوزه را به آن اضافه کنید، نمونه‌ای از کروکی‌های ترسیمی مردم برای محدوده مطالعاتی آورده شده است (تصویر شماره ۲).

تصویر ۱- لکه‌گذاری شهروندان از حس در مکان، (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۲- تصویر ذهنی شهروندان از حوزه مطالعاتی، (مأخذ: نگارندگان)

۶- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای بررسی کردن روابط علت و معلولی بین متغیر مستقل (در این پژوهش شدت صوت) و متغیر وابسته کیفی (در این تحقیق رفتارهای شهری) حاضر، از تجزیه و تحلیل علی و مقایسه‌ای برای رد یا تأیید فرضیات استفاده شده است. برای بررسی میزان انطباق و تأثیر میزان شدت صوت بر نقشه‌های حس مکان (نقشه شماره ۲) در محیط نرم‌افزار ARC GIS از تحلیل هم پیوندی فضایی^{۱۰} بهره گرفته شده است.

۶-۱- نتایج

نقشه میزان شدت صوت (نقشه شماره ۱) که بر اساس کمیت‌های صوت ترسیم شده، نشانگر آن است که مسیرها و راه‌ها و بازار که دارای فعالیت بیشتری می‌باشند، از شدت صوتی بالاتری نیز برخوردارند (این بخش در نقشه با رنگ نارنجی و قرمز نمایش داده شده است). در این نقشه مناطق مسکونی و نواحی متروکه‌ای که در بافت تاریخی حوزه مورد مطالعه دارای تراز صوتی کمتری می‌باشند با رنگ آبی و زرد کمرنگ نمایش داده شده است، و حال آنکه شهر ساز برای ارتقاء و وضوح نسبی نقشه ذهنی ساکنین از شهر، می‌تواند بر عینیتی که این تصویر ذهنی را ایجاد می‌کند، تأثیر و تأکید بگذارد (غربا و طیبیان، ۱۳۹۶)، لذا با توجه به برداشت نقشه‌های تصویر ذهنی مردم از حس آن‌ها نسبت به مکان (تصاویر شماره ۱)، نقشه حس مکان تولید گردید (نقشه شماره ۲) که لکه‌های رنگی با تنالیت بالا نشانگر حس مکان مطلوب و در طیف‌های پایین‌تر به حس شهروندان در این مکان‌ها کمتر و نامطلوب می‌باشد.

نقشه شماره ۱- میزان شدت صوت، (مأخذ: نگارندگان)   نقشه شماره ۲- حس مکان، (مأخذ: نگارندگان)

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از هم‌پیوندی فضایی بین مؤلفه‌های میزان شدت صوت و حس افراد در مکان (جدول شماره ۲)، میزان همبستگی متوسط و رابطه خطی (مثبت) بین دو متغیر وجود دارد که لایه‌ی اول میزان شدت صوت و لایه‌ی دوم حس مکان می‌باشد.

جدول شماره ۳- همبستگی متغیرهای میزان شدت صوت محیط و حس شهروندان در مکان (مأخذ: نگارندگان)

#	Layer	MIN	MAX	MEAN	STD
#					
	1	1.0000	11.0000	5.9253	3.0715
	2	0.0000	7.0000	3.0645	1.4383
#	COVARIANCE MATRIX				
#	Layer	1	2		
#					
	1	5.07121	0.85341		
	2	0.85341	1.11200		
#	CORRELATION MATRIX				
#	Layer	1	2		
#					
	1	1.0000	0.45933		
	2	0.45933	1.0000		
#					

نتیجه‌گیری

بر اساس آنچه گفته شد، شناسایی منظر صوت در حوزه مطالعاتی و تأثیر آن بر حس مکان در محیط‌های شهری و همچنین رابطه منظر صوت با ساختار ذهنی شهروندان حائز اهمیت است. تاکنون، در فرایند برنامه‌ریزی و طراحی محیط‌ها و فضاهای شهری، عناصر عینی و کالبدی بیش از عناصر غیر کالبدی موردتوجه قرار گرفته‌اند و منظر صوتی فضاهای شهری که یکی از عناصر مهم و مؤثر در کیفیت ادراک محیط می‌باشد، مورد غفلت قرار گرفته است. نتایج پژوهش حاضر که با دو روش کمی (توصیفی _ تحلیلی، توصیفی _ پیمایشی) و کیفی (برداشت نقشه‌های شناختی، الگوهای رفتاری و میزان دل‌بستگی به مکان) انجام شده است، حاکی از آنست که میزان شدت صوت بر حس مکان و همچنین نقشه‌های شناختی شهروندان مؤثر می‌باشد. حال آنکه شهر ساز به‌وسیله مداخله ماهرانه در عناصر صوتی و مؤلفه‌های شنیداری مؤثر می‌تواند، در شکل‌گیری و وضوح نسبی تصویر ذهنی شهروندان از شهر، الگوهای رفتاری و ارتقا حس مکان تأثیرگذار باشد.

از مفهوم و کاربرست حس شنیداری در محیط شهری و رابطه مستقیم آن با تصویر ذهنی، می‌توان از منظر صوتی به‌عنوان ابزاری مهم برای ایجاد وفاق و افزایش سطح اشتراک تصاویر ذهنی مردم استفاده کرد. به این صورت که هر چه صوت واضح‌تر باشد، تصاویر ذهنی مردم از فضاهای شهری مشابه‌تر خواهد بود. طراح یک فضای شهری می‌تواند بر قوام گزینه‌های مربوط به تجربیات حسی مردم تأثیر بگذارد و کیفیتی را بکار بگیرد که موجب لذت استفاده‌کنندگان فضا با کمک افزایش تنوع تجربیات حسی شود و این کیفیت غنای حسی است که جزئی از کیفیت‌های طراحی شهری می‌باشد اما در مؤلفه‌های سازنده یا شکل‌دهنده

منابع

کیفیت محیطی در طراحی شهری فقط به منظر عینی از مجموعه حواس انسان پرداخته شده است. به عنوان مثال در ابعادی که کرمونا برای شناخت یک بافت شهری معرفی کرده است فقط به بعدی بانام نظام بصری در غنای حسی کیفیت‌های طراحی شهری اشاره نموده است. چنانچه گفته شد غنای حسی همه حواس انسان را در برمی‌گیرد (مانند حس شنیداری که در پژوهش حاضر موردبررسی قرار گرفته است).

پس از تجزیه و تحلیل هم پیوندی نقشه میزان شدت صوت با نقشه حس مکان شاهد همبستگی متوسط بین این دو مؤلفه می‌باشیم، این تحقیق نشان داد که منظر صوتی بر حس مکان تأثیر مستقیم دارد و شدت صوت به تنهایی در مؤلفه‌های ادراکی و حسی تأثیرگذار نمی‌باشد بلکه کیفیت صوت تولیدشده نیز مؤثر است. در تحقیقات آینده اگر به نحوی بتوان کیفیت صوت را بررسی کرد، به نتایج دقیق‌تر (رابطه هم پیوندی بیشتر) نائل خواهیم شد. ضمن آنکه در این پژوهش فقط به اندازه گیری شدت صوت پرداخته شده است که خود روش برداشت اصوات از محدودیت‌های این تحقیق بشمار می‌آید.

۱. بارت، رولان، (۱۳۸۱)، امپراتوری نشانه‌ها، ت: فکوهی، ناصر، انتشارات دانشگاه تهران، تهران
۲. بحرینی، سید حسین، (۱۳۷۵)، تحلیل فضاهای شهری، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۳. بحرینی، سید حسین و خسروی، حسین، (۱۳۹۳)، راهنمای طراحی فضاهای شهری، جلد اول؛ جداره فضای شهری، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۴. بحرینی، سیدحسین و خسروی، حسین، (۱۳۹۴)، بررسی تطبیقی تأثیر ویژگی‌های خرد اقلیم در الگوی رفتارهای شهری نمونه موردی: فضاهای شهری یزد (اقلیم گرم و خشک) و فومن (اقلیم معتدل و مرطوب)، مجله محیط‌شناسی، دوره ۴۱، شماره ۲: ۴۸۲-۴۶۵.
۵. بندی گلستانی، زهرا و سروری هادی، (۱۳۹۵)، بررسی نظام فعالیت‌ها و کاربری‌ها بر شکل‌گیری منظر صوتی شهر نمونه موردی: خیابان ارگ مشهد، اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا، برنامه‌ریزی و شهرسازی.
۶. پاکزاد، جهانشاه، (۱۳۸۵)، مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شهرسازی و معماری، دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری.
۷. پاکزاد، جهانشاه، (۱۳۹۳)، «الفبای رونشناسی محیطی برای طراحان»، انتشارات آرمانشهر، چاپ دوم.
۸. پوراحمد، احمد، (۱۳۷۶)، جغرافیا و کارکردهای بازار کرمان، انتشارات مرکز کرمان شناسی، کرمان
۹. پورجعفر، محمدرضا و همکاران (۱۳۸۷)، پدیدارشناسی محیط شهری: تأملی در ارتقاء فضا به مکان شهری، مجله علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، دوره ۱۰، شماره ۴: ۲۹۷-۲۸۲.
۱۰. تانکیس، (۱۳۹۰)، فضا، شهر و نظریه‌های اجتماعی، مناسبات اجتماعی و شکل‌های شهری، ت: حمیدرضا افلاطونی، آرزو، انتشارات دانشگاه تهران، تهران
۱۱. تیموری، محمود، (۱۳۸۶)، «مفهوم منظر شهری»، نشریه اینترنتی معماری منظر، www.manzar.ws
۱۲. حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، تهران
۱۳. قلعه نوعی، محمود و همکاران، (۱۳۹۶)، ارزیابی مؤلفه‌های مؤثر در نقش‌انگیزی و آسایش صوتی افراد در میدان نقش جهان اصفهان، نشریه نامه معماری و شهرسازی: ۱۵۲-۱۳۳

۱۴. غربا، ندا و طیبیان، منوچهر، (۱۳۹۶)، بازشناخت نقش ادراک ذهنی در تعریف ساختار شهر، نشریه مدیریت شهری، شماره ۴۹، زمستان ۹۶
۱۵. لینچ، کوین، (۱۳۶۰)، ت: بحرینی، سید حسین، انتشارات دانشگاه تهران، تهران
۱۶. منصوری، سید امیر، (۱۳۸۶)، دو دوره سازمان فضایی در شهر ایرانی: قبل و بعد از اسلام، با استعانت از شواهد تحولات شهر کرمان، باغ نظر، دوره ۷: ۴۹-۶۰
17. Arkette, S. (2014), 'sound like City', Theory, Culture & Society 21 (1), 159-168.
18. Camona, Matthew. (2003), Public Places-Urban Apaces: A Guide to Urban Design.
19. Dawson, Kerry J. 1998. Natural sound in garden. In: Henrik Karlsson (ed), Conf. papers "Hor upp! Stockholm hey Listen!", Royal Swedish Academy of Music, Stockholm, Sweden, 9-13 June, 42-47.
20. Dvoretzky, Sigurd. 1982. Perception och pereceptionsstomingar (Perception and perceptual disorder, in Swedish). Gothia. Goteborg, Sweden. Dubois et al., 2006: p865.
21. Foale, k. (2014), A Listener-centered Approach to soundscape Analysis, acoustic research Center, University of Salford.
22. Genuit, K. & Fiebig, A. (2006), 'Psychoacoustics and its bene-fit for the soundscape approach', Acta Acoustica United with Acustica, vol. 92, no. 6, pp. 952-958.
23. Grano, Johannes Gabriel. 1997(1929). Pure Geography. Jons Hopkins Univ. Press. Baltimore, md, usa.
24. Hedfors, p. and Berg, p G (2003), ' The Sound of two L andscape setting: Auditory concepts for physical planning and design'.
25. Jacobs, J. (1961), The Death and Life of Great American Cities, Random House, New York.
26. Ohrstrom, E., Skanberg, A., Svensson, H. & Gidlof-Gunnarsson, A. 2006, Effects of road traffic noise and the benefit of access to quietness, Journal of Sound and vibration vol. 295, pp. 40-59.
27. Soundworth, Micheal. 1969. The sonic environment of cities. Enviroment and abehavior, vol. 6, 49-69.
28. Stockfelt, T. (1991), 'Sound as an existential necessity', Journal of and Vibration 151 (3), 367-370.
29. Turner, Tom. 1996. Citi as Landscape – a post- postmodern view of design and planning. Spon. London, uk.
30. Zhang, M. and Kang, J. (2007), 'Towards the evaluation, description and creation of soundscapes in urban open spaces', Environment and Planning B: Planning and Design 34, 68-86.

**Journal of
Urban Design Studies
and Urban Research**

ISSN: 2645-4424

www.UDSJ.ir

مطالعات طراحی شهری
و پژوهش‌های شهری

نشانی: کرج، بلوار امام خمینی (باغستان)، بین
خیابان پنجم و ششم، روبروی مجموعه ورزشی
انقلاب، پلاک ۷۳۵، ساختمان پرند، واحد ۱

۰۲۱ ۳۳ ۲۰ ۲۴ ۸۷

۰۲۶ ۳۴ ۴۳ ۶۹ ۵۹

۰۲۱ ۴۳ ۸۵ ۷۱ ۲۴